

**Управління освіти і науки
Волинської обласної адміністрації
Луцький педагогічний коледж**

**Збірник науково-методичних праць
викладачів та студентів
Луцького педагогічного коледжу**

Випуск 2

Луцьк – 2009

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЛУЦЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕДЖ

ЗБІРНИК

**науково-методичних праць
викладачів та студентів
Луцького педагогічного коледжу**

Випуск 2

ЛУЦЬК – 2009

УДК 37.013 (08)

ББК 74 я 43

З – 41

Збірник науково-методичних праць викладачів та студентів Луцького педагогічного коледжу (Випуск 2). – Луцьк: Луцький педагогічний коледж, 2009. – 288с.

Збірник узагальнює досвід та результати науково-дослідницької методичної роботи викладачів Луцького педагогічного коледжу.

Збірник містить також статті студентів, що відображають особливості професійного становлення майбутніх педагогів.

Друкується за рішенням Науково-методичної ради Луцького педагогічного коледжу (протокол №2 від 12.11.2008)

Редакційна колегія:

Бойчук П.М., кандидат педагогічних наук, директор Луцького педагогічного коледжу

Луцюк А.М., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

Гузенко О.А., кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-методичної роботи Луцького педагогічного коледжу

Технічні редактори: Аханова А.В., Боремчук М.М.

Автори статей несуть цілковиту відповідальність
за зміст та достовірність поданої інформації.

ISBN 978-966-361-365-9

©Луцький педагогічний коледж, 2009

ЗМІСТ

МІЖВУЗІВСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ ЧИТАННЯ “В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ” (до 90-річчя від Дня народження) **6-201**

Пріма Р.М. Професіоналізація майбутнього вчителя у контексті особистісно-орієнтованої педагогіки В.О. Сухомлинського	6
Остапйовський І.Є. Актуальність ідей В.О.Сухомлинського у наш час	11
Луцюк А.М. Актуальні аспекти управлінської діяльності Василя Сухомлинського	16
Литвинюк Н.П. Виховання естетичних почуттів засобами художнього слова В.О.Сухомлинського	22
Тарасюк А.В. Педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського як концептуальна основа навчально-виховної системи сучасної української школи	30
Бахомент С.П. Проблема виховання особистості у колективі в теоретичній спадщині В.О.Сухомлинського	38
Гончаренко О.Р. Погляд на ідеї В.О.Сухомлинського з позиції громадянського виховання дошкільників	46
Чигринюк Т.О. Впровадження педагогічних ідей В.О.Сухомлинського в практику роботи сучасного дошкільного закладу	52
Боярчук С.І. Використання лінгводидактичної концепції В.О.Сухомлинського в професійній підготовці майбутніх спеціалістів дошкільної освіти	57
Шульгач С.І., Савчук В.А. Гуманістична спрямованість особистості вчителя у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського	64
Панібрац А.А., Гарасимюк Т.О. Гуманістично-педагогічні аспекти формування всебічно розвиненої особистості дитини в творчій спадщині В.О.Сухомлинського	69
Марушкевич Л.Ю., Кардашук Н.В. Збагачення екологічного виховання скарбницею ідей В.О.Сухомлинського	76
Демчук Л.С., Поліщук О.С. Використання ідей В.О.Сухомлинського у моральному вихованні молодших школярів	84

Черніка Г.П., Арендарчук В.С. Використання етнопедагогічних шляхів та форм трудового виховання молодших школярів у роботі В.О.Сухомлинського та вчителів сучасної початкової школи	90
Галас О.В., Дзямулич Н.І. В.О.Сухомлинський про значення музичного виховання у формуванні гармонійної особистості людини	97
Денис Н.О. Формування пізнавального інтересу як ведучого мотиву навчальної діяльності молодших школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського	103
Зарицька А.А. Духовний розвиток особистості у творчості В.О.Сухомлинського	108
Шуцька Ю.Я. Три константи гуманної педагогічної системи В.О.Сухомлинського	114
Трофимук М.А. Гуманістична сутність концепції виховання В.О.Сухомлинського	120
Белкіна-Ковальчук О.В. З досвіду впровадження педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського	128
Бойчук П. М. В.О.Сухомлинський – успішний директор гуманного управління школою	135
Турчина Л.І. Педагогічна діяльність В.О.Сухомлинського у дзеркалі сучасної психології	139
Королюк Н.П. Використання ідей В.О.Сухомлинського в управлінській діяльності	146
Новак В., Королюк Н.П. В.О.Сухомлинський про роботу з проблемними дітьми	150
Фаст О.Л., Чемерис І.В. Уроки духовності та гуманізму В.О.Сухомлинського для сучасного керівника навчального закладу	158
Шимчук О.М. Новаторські ідеї Василя Сухомлинського в контексті гуманістичної педагогіки	163
Гончарук О.М. Проблема мовної культури у процесі виховання та навчання учнів (крізь призму спадщини О.В.Сухомлинського)	168

Марець С.Г., Гончарук О.М. Літературна творчість Василя Олександровича Сухомлинського у навчально-виховному процесі	178
Кобилінська Н.Л. Реалізація спадщини В.О.Сухомлинського у формуванні творчо-емоційного сприйняття молодших школярів	184
Бульчик Н.П. Реалізація творчої спадщини Василя Олександровича Сухомлинського в освітній моделі „Довкілля”	193
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ.....	202-288
Регуліч І.В. Творчість сучасних українських композиторів як засіб виховання особистості дитини	202
Калашнюк В.М., Седлярук М.П. Вокально-хорова техніка в розкритті образно-інтонаційної сфери хорового твору	213
Стасюк Ю.А. Інтонаційні особливості хорового строю	224
Корінчук Н.Ю. Математична освіта у педагогічному коледжі	232
Бойко Т.В. Історизми та архаїзми в романі Р. Іваничука “Орда”	243
Троць Л.М. Специфіка розвитку музичного мислення у майбутнього вчителя музики	252
Столярчук Л.І., Мазурок І.В. Вплив занять музикою на розвиток інтелекту особистості	258
Фурсік Л.І., Мельник Л.В. Розвиток музичного мислення студентів музично-педагогічних закладів. Контакт педагога та студента	266
Глотов В.Ф. Роль ансамблевої гри у формуванні позитивних якостей виконавця-баяніста	275
Гнатюк В.В. Формування морально-духовних цінностей особистості засобами мистецтва	280

МІЖВУЗІВСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ ЧИТАННЯ
“В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ”
(до 90-річчя від Дня народження)

ПРИМА РАЇСА МИКОЛАЇВНА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки дошкільної і
початкової освіти,
докторант ВНУ імені Лесі Українки

**ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У КОНТЕКСТІ
ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ПЕДАГОГІКИ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті висвітлюються вимоги до вчителя, його професіоналізму в контексті сучасного сприйняття особистісно орієнтованої педагогіки В.О.Сухомлинського.

Ключові слова: *професійна мобільність учителя, професіоналізація, особистісно орієнтована педагогіка.*

Багатопланова педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського – це цілісна система методологічних позицій, теоретичних концепцій і блискучих зразків їх втілення на практиці, в якій значне місце посідає проблема вчителя. В умовах сьогодення творчий доробок видатного вітчизняного науковця набуває сучасного звучання і сприйняття крізь призму переосмислення професіоналізації майбутнього педагога у контексті реалізації ним якісно нової професійної ролі, пов’язаною з його мобільністю як однією з найбільш суттєвих рис учителя-майстра.

Педагогічна система вченого високогуманна і демократична, що й визначає пріоритети у характеристиці особистості вчителя. Любов до дитини – це, за визначенням В.Сухомлинського, плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до

дитини – це все одно, що співак без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору. Щоб слова вчителя дійшли до сердець дітей, потрібна духовна спільність, взаємне довір'я, відвертість, доброзичливість, що “можна порівняти з тонким, ледве чутним звучанням струни, коли рука музиканта торкається інструмента. Як це нелегко і важливо – досягти гармонійного звучання найчутливішого, трепетного, живого інструмента – дитячої душі!...” [1; 89]. Справжній учитель – це людина, яка вірить у те, що кожна дитина може стати повноцінною людиною, вмiє дружити з ними, приймає близько до серця їхні радощі і прикрощі, досконало знає і глибоко розумiє дитячу душу.

Азбукою педагогічної культури В.Сухомлинський називав доброзичливість і дбайливе ставлення до дитини.

Не зважаючи на кон'юнктурні вимоги часу, вчений обґрунтував педагогічну, вочевидь гуманістичну, особистісно орієнтовану, концепцію, що носить суто загальнолюдський характер, а в основі її – повага і довіра до дитини, визнання її унікальності. У цьому контексті принагідно зазначимо, що педагог-гуманіст порівнював душу дитини із своєрідною нивою, яка жадібно вбирає в себе і насіння, і земні соки, і життєдайне тепло сонця. І засівати її потрібно вчасно. При цьому В.О.Сухомлинський виходив з того, що дитячі серця відкриті для добра. Гуманізм, людяність, духовна спільність з дитиною – такі вимоги ставив педагог до вчителя-людинознавця, вважаючи особистість учителя – наріжним каменем виховання.

Важливим елементом педагогічної культури вчителя В.О.Сухомлинський уважав уміння глибоко вивчати особистість школярів. Він небезпідставно вказував на те, що “наукове дослідження особистості дитини – одна з головних умов наукового керівництва школою , педагогічним колективом”, робота “над педагогічною характеристикою дитини – це ази педагогічної культури”, що “без знання дитини нема школи, немає виховання, справжнього педагога і педагогічного колективу...” [2; 439].

Високо цінував видатний педагог віру вчителя у можливість виховання всебічно розвиненої особистості, що виражається у передбаченні результатів

діяльності, в проектуванні особистості учнів, у вмінні прогнозувати розвиток різноманітних якостей вихованців.

Цікаві думки висловив Василь Олександрович з приводу такої педагогічної якості, як здатність вихователя до активної продуктивної діяльності, його творчої самореалізації. За його глибоким переконанням, кожен учитель повинен бути дослідником, науковцем у галузі педагогіки, перший етап на цьому шляху – узагальнення передового досвіду вчителів своєї школи, наступний – критичне осмислення, моделювання, апробація, обґрунтування теоретичних висновків власного експериментального дослідження, що в ракурсі професіоналізації педагога-початківця додає йому мобільності.

Видатний педагог відстоював думку, що успіх роботи вчителя значною мірою залежить від його професіоналізму, педагогічної культури і етики, ерудованості, інтелектуального спілкування з дітьми. Він на власному досвіді переконався, що спілкування з учнями було для нього “життєдайним джерельцем, яке живило думку, пробуджувало роздуми про багатогранну педагогічну творчість”. А це, без сумніву, має прямий і безпосередній вплив на формування в учнів позитивного ставлення до навчання, до постійного поповнення знань, вироблення глибокої поваги до вчителя, його інтелектуальної культури.

Сьогодні вчитель не може обмежуватися знаннями, здобутими колись у навчальному закладі, оскільки життя постійно вимагає систематичного їх поновлення. Необхідно цілеспрямовано працювати над собою, щоб бути іскрою, від якої в серцях дітей розгориться полум'ям потяг до знань, потреба постійного самовдосконалення. З цього приводу надзвичайно слухним є зауваження В.О.Сухомлинського: “Якщо вчитель хоч на один день спиниться в своєму інтелектуальному зростанні, він перестане бути світочем знання і для своїх вихованців, і для дорослих ...” [3; 121]. Без невтомної і систематичної праці над собою вчитель ризикує відстати від невпинного руху всього суспільства вперед, від тих завдань, які стоять перед школою в галузі

формування гармонійно розвиненої особистості, що вочевидь зумовлює його професійну мобільність, яка тісно пов'язана з усвідомленням особистістю необхідності навчатися протягом усього життя, що водночас співзвучне актуальній освітній парадигмі – педагогічній акмеології.

Крім високої освіченості, у вчителя, як зазначав видатний педагог, має бути сформована органічна потреба передавати знання молодому поколінню, адже “справжній вихователь той, хто йде до своїх вихованців з власними думками, в якого є духовна потреба нести свої знання людям, пережити велику радість від того, що власні переконання, які звеличують людину, правду, істину... стають переконаннями інших людей” [4; 593-594].

При цьому В.О.Сухомлинський був глибоко переконаний, що в процесі навчання вчитель не повинен переслідувати лише одну мету – озброювати учнів знаннями, вміннями і навичками, передбаченими навчальними планами і програмами. Вся навчальна діяльність, усе життя дитини в школі мають бути підпорядковані формуванню в неї розумових сил і здібностей, вихованню закоханих у науку людей. І в цьому першорядну роль, без сумніву, відіграє вчитель, який прагне того, щоб “знання учня були не кінцевою метою, а засобом, щоб вони не перетворювалися в нерухомий, мертвий багаж, а жили в розумовій праці школяра, в духовному житті колективу, у взаєминах між школярами, у тому живому і безперервному процесі обміну духовними багатствами, без якого не можна собі уявити їх повноцінного інтелектуального, морального, емоційного, естетичного розвитку” [5; 425-426].

Справжній педагог сьогодні покликаний не просто йти в ногу з часом, але й випереджати його. Він повинен проінятися основними ідеями оновлення освіти і постійно втілювати їх у площину практичної роботи з учнями, удосконалюючи при цьому свою педагогічну майстерність, шукаючи найефективніші шляхи у формуванні всебічно розвиненої особистості учня. Причому вирішального значення набуває не стільки обсяг набутих знань, скільки їх точність, систематичність, рухливість, тобто не максимум знань, а

їх мобільність і керованість, гнучке пристосування до шкільних умов роблять вчителя - початківця придатним до педагогічної діяльності.

Дійсно, професійна мобільність сьогодні є актуальним соціально-педагогічним завданням підготовки майбутнього спеціаліста. При цьому для студентів, що обрали вчительський фах, ключового значення набуває етап навчання у вищій школі. Натомість, за даними нашого діагностувального експерименту, респондентами якого були 880 студентів 11 вищих навчальних закладів різного типу (класичні і педагогічні) і різних регіонів України встановлено, що, по-перше, студенти в переважній більшості не усвідомлюють потребу і доцільність у формуванні основ професійної мобільності в процесі навчання у вузі (85,2% респондентів заперечували цю доцільність, а 22,1% не визначилися зі своїм ставленням до цієї проблеми), по-друге, у самих навчальних закладах не склалась система роботи щодо формування у майбутніх учителів школи I ступеня цієї важливої особистісно-професійної якості. А відтак, особливо своєчасним видається творче осмислення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського як наближення до розв'язання питання формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти, яка заявлена як актуальна наукова проблема [6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Шлях до серця дитини. – К., 1983.- С.89.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т.- т.4.- К., 1986.-С.439.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т.- т.5.- К., 1986.-С.121.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т.- т.1.- К., 1986.-С.593-594.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т.- т.2.- К., 1986.-С.425-426.
6. Пріма Р.М. Професійна мобільність фахівця як наукова проблема // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми виховання і спорту: наукова монографія за ред. проф. Єрмакова С.С.- Харків: ХДАДМ (XXIII), 2008.-№1.-С.127-132.

ОСТАПІЙОВСЬКИЙ ІГОР ЄВГЕНОВИЧ,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
ВНУ імені Лесі Українки

АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО У НАШ ЧАС

Українська земля багата педагогічними талантами. До цієї плеяди можна віднести К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського.

В.О.Сухомлинський - геніальний педагог. Його ідеї випередили час. Вони є ідеями ХХІ століття.

Працюючи директором Павлівської середньої школи, що на Кіровоградщині, Василь Олександрович і керований ним колектив провели педагогічний експеримент в рамках сільської школи тривалістю 22 роки. Його результати знайшли відображення у багатющій спадщині Василя Олександровича Сухомлинського. У своїх творах вчений не обійшов увагою ні одного питання, яким жила школа. Він любив писати про людей, свою школу і вчителів. Про себе писав зовсім мало. А втім, повну уяву про особистість Василя Сухомлинського дають його книги.

Найважливішим етапом у творчості В.О.Сухомлинського стали 60-70 роки. Одна за одною виходять його книги. Апогеєм цього періоду є вихід «книги його серця», як вважав сам Сухомлинський, і якій дав назву «Серце віддаю дітям». Її вихід співпав з широким визнанням педагогічного таланту Василя Олександровича. У працях цього періоду вчений робить акцент на розумовому і моральному вихованні школярів.

В останні роки життя В.Сухомлинський працює над питаннями педагогічної етики, спільної роботи школи і сім'ї щодо виховання підростаючого покоління, статевого виховання, інтеграції здобутих знань в інтелектуальний, емоційний і естетичний розвиток школяра. Всі ці питання були висвітлені в книгах: «Методика виховання колективу», «Батьківська

педагогіка», «Розмова з молодим директором школи», які вийшли з друку у 80-ті роки, вже після смерті Василя Олександровича.

Сьогодні нам потрібно не лише вивчати, але і відкривати для себе його педагогічну спадщину по-новому. Адже багато творів В.О.Сухомлинського ще й нині знаходяться у архівних фондах України і не є відомими широкому педагогічному загалу. Тому важко встановити скільки наукових праць належить Василю Олександровичу. І не випадково дослідники зазначають, що В.О. Сухомлинський є автором близько 40 книг і брошур, понад 600 статей, близько 1200 художніх творів для дітей. Його праці опубліковано 59 мовами світу загальним тиражем понад 15 мільйонів [1, 47].

Вивчаючи спадщину В.О.Сухомлинського, нам потрібно не лише констатувати, що ним зроблено, а розглядати її у контексті тих змін, що відбуваються в освіті.

Василь Олександрович жив та працював у той час, коли під сумнів було поставлено доцільність існування соціальної педагогіки як науки. У його творах термін „соціальна педагогіка” не вживається. Але це не означає, що вчений ігнорував соціально-педагогічні аспекти виховання підростаючих поколінь. Ним, зокрема, одним із перших у вітчизняній педагогічній науці було розкрито педагогічний аспект соціалізації дитячої особистості. Ще у другій половині ХХ століття вчений писав, що педагогічний аспект соціалізації до цього часу не тільки не вивчається з належною глибиною, а й не розглядається [2,448].

Розкриваючи даний процес, вчений виходив з того, що людські риси людини формуються завдяки тому, що вона є суспільною істотою. Суспільна сутність людини виявляється у її відносинах та взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні й духовні потреби, дитина включається у суспільство, стає його членом. Процес прилучення особистості до суспільства, за Сухомлинським, є соціалізацією [2,448].

Сьогодні всі ми є свідками стрімкої зміни ідей та знань. Ці зміни відбуваються швидше, ніж змінюються покоління. Саме тому є необхідність у відпрацюванні механізму оновлення змісту навчання. Необхідність таких змін була передбачена ще В.О.Сухомлинським. Не випадково, щороку перед початком занять на засіданнях педагогічної ради обговорювався зміст програм і можливих змін. Наприклад, складався перелік практичних умінь і навичок, орфограм, якими повинні твердо оволодіти учні, розглядалися рекомендації вчителям математики, фізики, хімії, біології про те, які і скільки задач треба розв'язати протягом року, які залікові практичні роботи виконати, а також уточнювалися теми письмових робіт, творів для кожного класу, теми рефератів для учнів старших класів.

У науковому арсеналі В.О.Сухомлинського немає такого терміну, як корекція спрямованості навчального процесу. Але педагог наголошує на необхідності навчатися упродовж всього життя. Тому він надавав великого значення формуванню і розвитку потреби в самоосвіті. Самоосвіту В.Сухомлинський розглядав як єдність оволодіння знаннями на уроках і самостійну інтелектуальну працю вдома.

Випереджуючи час, В.О.Сухомлинський наголошує на необхідності формування життєвих і освітніх компетенцій у школярів. Вчений закликає змінити погляд на суть понять: знання, знати. «Знати - це значить уміти застосовувати знання» [5, 452].

Протягом десяти років навчання в школі учень повинен оволодіти уміннями спостерігати явища навколишнього світу: зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, дивуватися; висловлювати думку про те, що бачить, спостерігає, робить, думає; вільно, виразно свідомо читати; вільно, досить швидко і правильно писати; виділяти логічно закінчені частини у прочитаному, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними; знаходити книжку з питання, яке цікавить; робити попередній логічний аналіз тексту у процесі читання; слухати вчителя й одночасно коротко записувати зміст його розповіді; читати текст і одночасно слухати інструктаж учителя про

роботу над текстом, над логічними складовими частинами; писати твір, розповідати про те, що бачить навколо себе, спостерігає [4, 211-212].

Василем Олександровичем Сухомлинським було визначено також, в якому класі школяр має оволодіти певними вміннями [4, 215]. Так, в кінці першого півріччя третього року навчання учень має вільно і виразно читати. Після закінчення шостого класу - виділяти логічно закінчені частини з прочитаного. У курсі середньої школи учень, читаючи, повинен не тільки осмислювати зміст прочитаного, а й у думках робити попередній логічний аналіз.

Розглядаючи педагогічну спадщину В.О.Сухомлинського, на фоні тотального спаду інтересу до читання у наш час, актуальною є думка вченого про його значимість у формуванні та становленні особистості. Василь Олександрович вбачає тісний зв'язок між кругозором вчителя, його педагогічною майстерністю і читанням.

Кругозір вчителя, переконаний Сухомлинський, має бути незмінно ширший шкільної програми. «Якщо знання, якими володіє вчитель у перші роки своєї педагогічної діяльності, відносяться до того мінімуму знань, що його треба дати дітям, як 10 :1, то до 15-20 років педагогічного стажу це співвідношення змінюється - 20 : 1, 30 : 1, 50 : 1 - і все це завдяки читанню» [5, 442]. Лише тоді він є майстром педагогічного процесу, володіє глибокими знаннями, що є основою педагогічної культури. А педагогічна культура вчителя, за глибоким переконанням В.Сухомлинського, залежить від читання, читання і ще раз читання.

Наріжним каменем розумового розвитку школярів є читання і письмо. Тому письмо і читання, на думку вченого, потрібно зробити напівавтоматичним процесом. Щоб дитина під час читання, письма розумові сили витрачала на розуміння змісту того, що читає і пише, а не на процес письма, читання. Це можна досягнути завдяки двом програмам навчання [5, 447-448; 3, 411-412]. Перша програма включала передбачене коло знань, друга - позакласне читання та інші джерела інформації. Друга програма включала

необов'язкові знання (виходять за межі шкільної програми), що визначалися розвитком науки, індивідуальними особливостями учнів. Останнє було визначальним: з одного й того самого предмета межі другої програми (інтелектуального фону навчання) в одного учня були ширшими в іншого - вузчими. Оволодіння другою програмою було поштовхом розвитку інтелектуальних сил, «настроювало» мозок на осмислення й збереження в пам'яті обов'язкових знань.

Ті та інші поради В.О. Сухомлинського не втратили своєї значимості і є актуальними для сучасної педагогічної науки та практичної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко М.Я. Дидактичні проблеми загальноосвітньої школи у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського: Монографія. – К.: Вища шк., 2008.- 247с.
2. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. Твори: В 5 т. – К., 1976 - 1977. – Т.І. – С. 403 – 637.
3. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр.твори: В 5 т.-К., 1976-1977 -Т.3.-С.283-582.
4. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. - К.: Рад. школа, 1988-284с.
5. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибр.твори: В 5 т.- К., 1976-1977 -Т.2.-С.419-653.

*ЛУЦЮК АНАТОЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки і психології
Волинського інституту
післядипломної педагогічної освіти*

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

В.О.Сухомлинський значне місце у своїй творчій спадщині приділяв управлінській діяльності директора школи. Погляди всесвітньо відомого українського педагога на дану проблему відображено в багатьох працях і, насамперед, у власному дисертаційному дослідженні “Директор школи – керівник навчально-виховної роботи”, широко відомих творах “Павлиська середня школа”, “Розмова з молодим директором”, “Сто порад учителеві” та інших, що дає змогу зробити висновок про Василя Олександровича як неперевершеного майстра у цій справі, а його практична діяльність як директора школи є результативним підтвердженням тому. Наука, майстерність, мистецтво – так характеризує вчений управління навчально-виховним процесом. Кожній із цих складових В.Сухомлинський відводить належне місце в управлінській діяльності.

Розгляд історії певної педагогічної проблеми потребує визначення її місця стосовно сьогоденних реалій. Тому, вивчаючи управлінську діяльність директора Павлиської школи, ми беремо до уваги: 1) розгляд проблеми з позиції критичного аналізу соціально-історичних умов її вирішення і виясненням світоглядних позицій видатного педагога В.О.Сухомлинського; 2) виділення специфіки розуміння і практичного здійснення керівництва школою у світлі загальної концепції виховання і навчання, яка притаманна українському вченому; 3) вияснення і встановлення зв'язку між теорією управлінської діяльності і практикою її реалізації в роботі вчительського колективу Павлиської середньої школи; 4) вивчення тих аспектів проблеми, що мають найбільш суттєве значення для їх практичного переосмислення і творчого використання в сучасних навчальних закладах.

Сьогодні ведуть мову про “парадокс директора школи” В.О. Сухомлинського: радянський патріот, учасник другої світової війни, комуніст, марксист-ленінець, атеїст, але він і в наш час популярний на педагогічних теренах не тільки незалежної України, але і в провідних країнах світу - США, Японія, Німеччина, Китай, Росія. На початок ХХІ сторіччя вийшло 65 його творів, 371 видання тиражем близько 15 млн. екземплярів. Вони перекладені на 59 мов народів світу. Найпопулярніша книга “Серце віддаю дітям” має 69 видань на 37 мовах світу. Його праці пройняті любов’ю, повагою, добротою, теплом серця і душі, з одного боку, та з іншого – підтверджені глибоким теоретичним, а головне практичним досвідом управлінська діяльність щодо організації навчально-виховного процесу, в якому для Василя Олександровича в центрі уваги завжди була дитина з її особливим внутрішнім світосприйманням: “Уміння керувати колективом залежить від того, наскільки глибоко розуміє керівник найтонші деталі педагогічного процесу, його глибинні джерела – духовний світ школяра, особливості його розумової праці, процес опанування знань, формування переконань. Директор школи повинен бути знаючим, досвідченим педагогом і психологом” [2, 395].

Пропрацювавши 22 роки директором сільської Павлиської школи, В.О.Сухомлинський не тільки зробив її відомою світові, отримавши за часи своєї праці два ордена Леніна, звання Героя Соціалістичної Праці, заслуженого вчителя УРСР, був обраний членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР, але й створив “школу радості” [4, 9-98], де головним завданням було наявність сприятливих умови для формування та розвитку особистості, де виховання – це не ліквідація недоліків дитини, а знаходження, розвиток, зміцнення тієї краси, що є в дитині. Не влада та підкорення, а повага, розуміння та любов повинні бути в основі роботи директора школи, – “Що було найголовніше в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей”[3,7]

В.О.Сухомлинський розробив і реалізував послідовну систему управлінських дій щодо удосконалення педагогічної майстерності вчителя як складової частини загальної культури людини. Проведений аналіз його

науково-практичного досвіду дає можливість виділити такі складові педагогічної майстерності вчителя: гуманізм – ставлення до дитини як до найвищої цінності, який проявляється у наявності доброти, любові, милосердя, чуйності; професіоналізм – глибоке знання вчителем навчального предмету, його методик, сучасних досягнень педагогіки і психології; педагогічні здібності – комунікативність, перцептивність, інтуїція, навіювання, оптимізм, здатність до творчості; педагогічна взаємодія – професійний такт учителя, культура мови спілкування з учнями, врахування психолого-фізіологічних особливостей дитини.

Історико-педагогічний аналіз творчої спадщини В.О.Сухомлинського показав, що управляти процесом удосконалення педагогічної майстерності вчителя – означає забезпечити реалізацію вчительського творчого потенціалу. А творчий підхід у діяльності учителів він вбачав в активному пошуку дирекцією школи найраціональніших шляхів організації навчально-виховного процесу: перевірки, аналізу, виникненні в сам процес, знаходженні відповідей на важливі питання, дослідженні, проектуванні, передбаченні, створенні свого стилю праці на основі досягнення науки і передового педагогічного досвіду. При цьому необхідна умова – особистий приклад директора школи, який повинен бути зразком педагогічної майстерності для своїх колег у навчанні і вихованні учнів. “Учителем учителів – а тільки вчитель учителів і є справжнім керівником, якому вірять і якого поважають, - можна стати лише тоді, коли з кожним днем усе більше заглиблюєшся в деталі, в тонкощі педагогічного процесу, коли перед тобою відкриваються все нові й нові грані того, що можна назвати мистецтвом впливу на душу людини”[2, 398]. Саме таким був директор Павліської середньої школи, який вбачав залежність створення колективу майстрів педагогічної справи від управлінської діяльності керівника навчального закладу.

Значне місце в управлінській діяльності директора школи В.О.Сухомлинський відводив вивченню, узагальненню і поширенню передового педагогічного досвіду. Але запозичення досвіду, наголошував він,

це “не механічне забезпечення” окремих педагогічних явищ навчально-виховного процесу в роботі вчителів, а “перенесення ідеї”. При цьому педагог підкреслював, що вчителю слід показати значення теорії як невичерпного джерела збагачення досвіду, бо саме завдяки серйозній теоретичній основі досвід практичної роботи не тільки запозичується, а й створюється. Внаслідок цього педагогічний досвід для вчителів стає не звичайною умовою передових ідей кращих педагогів, а свідомим, осмисленим, творчим застосуванням оновлених педагогічних явищ щодо конкретних умов школи.

Поєднуючи науку та практичний досвід управління, В.О.Сухомлинський пропонує свій шлях, як ми стверджуємо сьогодні, свою технологію залучення вчителів до творчої педагогічної праці, до осмислення та вдосконалення власного педагогічного досвіду. Сукупність цих міркувань має бути покладеною в основу науково-методичної роботи та розвитку професіоналізму вчителів сучасної школи.

Важливою у реалізації цієї актуальної проблеми є творчість кожного педагога, але провідними умовами є взаємодія у педагогічному колективі й ґрунтовна науково-теоретична підготовка самого керівника до нововведень. Чи не найпопулярнішим поняттям у сучасній науці та практиці управління є інновації. Створено відповідні концепції, технології інноваційної діяльності, проведено безліч експериментів щодо впровадження наукових досліджень у практику й створення інноваційного педагогічного досвіду. Сам В. Сухомлинський образно розкрив цю технологію так:

“Досвід уявляється мені садом квітучих троянд. Ось нам треба пересадити цей квітучий кущ із саду на своє поле. Що для цього треба зробити? Насамперед вивчити ґрунт свого поля, додати те, що в ньому не вистачає. Підготувати цей ґрунт, потім уже пересаджувати.

Як дбайливий садівник готує ґрунт для троянд, так директор школи повинен готувати ґрунт для запозичення передового досвіду, створеного кращими майстрами педагогічної праці. І підготовка цього ґрунту залежить передусім від майстерності директора школи як педагога. Майстерність

колективу – це педагогічні ідеї, але ідеї без конкретних справ перетворюються в пустоцвіт. Щоб ідея перейшла з практики однієї школи в практику іншої, потрібна індивідуальна творчість, що ґрунтується на колективних переконаннях” [2, 405].

В.О.Сухомлинський у своїй управлінській діяльності дотримувався правила: бути хорошим директором означає передусім бути хорошим педагогом – хорошим учителем – дидактом і хорошим вихователем не лише тих дітей, яких він навчав на своїх уроках, але й всіх вихованців школи, довіреної йому суспільством, народом, батьками. Василь Олександрович радив своїм колегам, які керували школою і вважали, що успіх залежить від якихось особливих адміністративних талантів, попрощатися з директорською діяльністю. “Керівництво школи, - писав він, - це насамперед педагогічне керівництво і лише поряд з цим – адміністративне” [2, 424].

Досвід переконав В.О. Сухомлинського, що відвідування і аналіз уроків – найважливіша управлінська робота директора. Від її високого наукового рівня залежить: інтелектуальне багатство життя педагогічного та учнівського колективів, методична майстерність педагогів, багатогранність запитів та інтересів вихованців тощо. Багаторічні спостереження видатного педагога за роботою керівників шкіл переконали і в тому, що поверховість, примітивізм керівництва – це насамперед наслідок того, що директор не знав, що робиться на уроках, в якому напрямку розвивається творча майстерність вчителів, і чи є вона взагалі у школі? Він писав: “Досвід керівництва навчально-виховною роботою показує, що успіх роботи школи, глибина знань учнів залежить перш за все від педагогічної майстерності вчителя на уроці, від того наскільки ґрунтовно підготувався вчитель до уроку і доб’ється засвоєння нового матеріалу” [1; 1].

Новаторський підхід В.О. Сухомлинський у розв'язанні проблеми форм і методів з удосконалення управлінської діяльності полягає в тому, що в школі був організований психологічний семінар, а також психологічна комісія, яка готувала заняття для вчителів і надавала їм рекомендації з дитячої психології.

Ідеї видатного педагога були реальністю в 50-60-тих роках у Павлівській середній школі, а в практиці сучасних шкіл - лише в 90-тих роках. Можемо беззаперечно стверджувати, що саме завдяки геніальній науково-практичній роботі В.О.Сухомлинського були внесені ефективні зміни в організацію управління навчально-виховним процесом школи на психологічній основі. “Якщо ви хочете, щоб керівництво школою, - писав він, - було побудоване на науковій основі, щоб практична робота збагачувала теоретичні знання кожного вчителя, щоб у міру набуття практичного досвіду підвищувався рівень його педагогічної культури, починайте з психології та дефектології. Створіть психологічну комісію, самі займіться вивченням дитини, досліджуйте, спостерігайте, пробуджуйте колективну думку” [2; 459].

Таким чином, спадщина В.О.Сухомлинського – невичерпне джерело збагачення сучасної науки й практики, зокрема, теорії та практики управління загальноосвітніми навчальними закладами та підготовки керівників у системі післядипломної педагогічної освіти до управлінської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Аналіз уроку. Стаття // ЦДАВО України ф. 5097, оп. 1, спр. 249, 39 арк.
2. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибр. Твори: В 5. т. – К., 1976 – 1977. – Т. 4. – С.393-626.
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. Твори: В 5. т. – К., 1976 – 1977. – Т. 3. – С.5-279.
4. Сухомлинський В.О. Школа радості. // Вибр. Твори: В 5. т. – К., 1976 – 1977. – Т.3. – С. 9-98.

ГОРИК-ЛИТВИНЮК НІНА ПЕТРІВНА,
вчитель-методист, викладач словесних дисциплін
Луцького педагогічного коледжу,
заслужений учитель України,
член Національної спілки письменників України

ВИХОВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Проблема розуміння красивого й потворного в сучасному житті набрала особливої гостроти. З розвитком цивілізації спостерігаємо тяжіння до краси матеріальної, позбавленої почуття розумної міри та одухотворення. У прагматичному світі третього тисячоліття притлумлено прагнення до гармонії людської краси внутрішньої і зовнішньої. Особливо це проявляється в молодіжному середовищі, де краса зовнішня, показна, часто цінується більше, аніж краса почуттів, краса стосунків, краса вчинків. Така обставина змушує замислюватись над необхідністю виховання естетичних почуттів нових поколінь з урахуванням сучасних проблем.

Неоціненною підмогою в цьому стає для нас і літературна, і педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського. Бо кожен рядок, написаний великим Учителем, позбавлений голого дидактизму – він дихає любов'ю, мудрістю і красою. Це дало підставу відомому сучасному українському письменникові Дмитрові Чередниченку стверджувати: “Якби він не написав жодного літературного твору, а тільки мудрі свої педагогічні праці, все одно залишився б великим письменником. Якби не написав жодної наукової праці, все одно залишився б великим педагогом. А він, на наше щастя, був і великим педагогом, і великим письменником”. Чи не через те до вчення Сухомлинського йдуть професори й учителі-практики за головним – за педагогічним натхненням, без якого вчителю важко бути людинотворцем.

Точного числа його літературних творів: казок, оповідань, притч, замальовок з життя дітей – вказати важко. Прижиттєвих видань їх не існувало. Чимало художньо вивершених оповідок, казок та притч золотим розсипом

украплено в педагогічних статтях та книгах Василя Олександровича. В Україні перша прозова книжка В.О.Сухомлинського вийшла лише через вісім років після його смерті. Нині видруковано близько 1500 творів письменника-педагога, які стали окрасою дитячої літератури. Вони ввійшли до збірок різних років видання: “Чиста Криниця”, “Казки школи під голубим небом”, “Гаряча квітка”, “Вогнегривий коник” та ін. На думку Андрія Бережини, проза Сухомлинського – це сплав поезії і мудрості, тонкого відчуття слова і високої майстерності.

Тему виховання дітей засобами художнього слова В.О.Сухомлинського висвітлювали у статтях, видрукованих в українській педагогічній періодиці, такі автори, як Г.Бондаренко, М.Вашуленко, Л.Вознюк, М.Дубинка, Л.Мамчур, О.Углова, Н.Побірченко та ін. Автори статей звертали увагу на те, що літературні твори “покликані збагачувати людські почуття, розкривати перед читачем широкий і мінливий навколишній світ, людські взаємини, формувати відповідне ставлення до навколишнього середовища, перетворюючи зовнішні відчуття на внутрішні, морально поціновані”. Дослідники звертаються до думки самого Вчителя, який стверджував, що література – музика слова – завжди відіграватиме значну роль в моральному та естетичному вихованні підростаючого покоління. І все ж головний акцент в науковій літературі зроблено на педагогічній заданості творів. Зокрема Ольга Углова зауважує: “У змістовних, майстерно написаних, емоційних творах В.Сухомлинського порушуються і розв’язуються важливі проблеми виховання і навчання підростаючого покоління, даються перевірені тривалим власним досвідом відповіді на питання, які хвилюють сучасних педагогів. Головне в них, — як виховати дітей, підлітків, юнаків та дівчат, щоб вони стали людьми з великої літери, активними громадянами держави, патріотами Батьківщини, широко освіченими особистостями”.

Погоджуючись із вищесказаним, спробуємо висвітлити інший аспект впливу художнього слова В.Сухомлинського на душу дитини – естетичний. Ми часто забуваємо, що будь-який інший вплив літературного твору, яким би

важливим він не був (морально-етичне виховання, звеличення праці, виховання любові до книги тощо), можливий лише тоді, коли художній твір сприйнятий почуттями, всіма фібрами душі читача. Наше спостереження переслідує двояку *мету*: по-перше, розкрити тему розуміння і відчуття краси в творах письменника-педагога як одну із педагогічних проблем його чудових оповідок, притч та оповідок, по-друге, звернути увагу на поетику, красу слова тих на диво привабливих, коротких за формою і глибоких за змістом творів В.Сухомлинського. І перше, і друге служить вихованню естетичних почуттів.

Сам В.О.Сухомлинський надавав чи не головного значення у вихованні особистості умінню бачити, сприймати і творити красу.

“У світі є не тільки потрібне, корисне, а й красиве. З того часу, коли людина стала людиною, з тієї миті, коли вона задивилась на квітку і вечірню зорю, вона стала вдивлятися в саму себе. Людина осягла красу”; “Слова про прекрасне доходять лише тоді, коли дитина серцем відчуває красу. Споглядання і слухання, переживання побаченого і почутого – це перше вікно у світ краси”; “Краса – один із струмочків, що живлять доброту, сердечність і любов”; “Краса – могутній засіб виховання чутливості душі”; “Краса несумісна з недбальством, неробством, марнотратством часу” – ці кілька цілком афористичних висловлювань з розділу книги “Як виховати справжню людину” свідчення особливого естетичного чуття та духовного багатства великого Педагога. Вони перегукуються з думкою іншого видатного українця – Олександра Довженка, який стверджував, що краса врятує світ.

Наведемо ще один вислів – справжній змістовий ключик до розуміння категорії красивого в літературних жанрах В.Сухомлинського: “Слово – перша іскра, що запалює факел, який освітлює світ прекрасного. У моїй етичній хрестоматії вміщено казки, призначені спеціально для того, щоб допомогти дитині зрозуміти суть краси і сенс праці, потрібної для творення прекрасного”.

Додамо: не лише казки. Надзвичайно цінними з погляду виховання в молоді почуття красивого є оповідки-притчі, в яких автор загострює проблему,

будуючи короткий сюжет на конфлікті цінностей персонажів. В.Сухомлинський уміло малює контраст краси і потворності, ставить читача перед дилемою вибору так, що вибрати потворність – неможливо. Читач розуміє, що вибір для нього – один-єдиний: благородство і натхнення, бажання бачити дива навколишнього світу, краса душі і вчинків. Юний читач не хоче бути грубим, нікчемним, нетямковитим.

В оповідці “Які на смак зірки?” Свиня ніяк не може збагнути, чого людина милується зірками. “А які ті зірки? Великі чи дрібненькі? Тверді чи м’які? Я найголовніше – які вони на смак?” Може, вони солодкі, як жолуді? – думає Свиня, бо “для чого вони існують, коли вони ніякі на смак?” Цілком зрозуміло читачеві, що міряти красиве “на смак” – це свиняча психологія, яку приміряти до себе ой як соромно.

У творі “Віл і ясенець”, схожому побудовою на сковородинську байку, Синичка співає про красу першого льоду – ясенця, що був схожий на чарівне дзеркало. Віл же ніяк не міг побачити красу. “Він зайшов у ставок, крига затріщала, й чарівне дзеркало розсипалось, із дна піднялася каламуть.

– Де ж та краса? – промукав Віл і, напившись води, побрів на той берег”. Письменник залишає запитання без відповіді, даючи можливість відповісти на нього самим читачам.

У ряду таких же проблематичних оповідок-притч – “А пісня жива”, “Конвалія в саду”, “Жаба й соловейко”, “Павук і мереживо”, “Відломлена гілка”, “Опудало й пісня”, “Бузинова палиця”, “Соромно перед соловейком”, ін. Кожна із них має значення як художнє, так і педагогічне, бо тонко і ненав’язливо вчить творити те, “що душу оживляє”, що творить Людину й вивіщує її з-поміж живих істот.

Чимало оповідок В.Сухомлинського тематично можна узагальнити словами “звичайне диво”. У них автор веде за собою у поле і ліс, у світанок і надвечір’я, у весну і зиму, малює етюди рідної землі. В.Сухомлинський звертається до дітей устами вчителя Івана Пилиповича з оповідки “Які ви щасливі!”: “Я поведу вас на берег ставка, і ви побачите, як сходить ранкова

зоря. Ми затамуємо дихання й побачимо, як соловейко, прокинувшись, п'є краплину роси. Прийдемо на світанку до великої гарбузової квітки й застукаємо там ледачого джмеля, який щойно прокинувся й чистить крильця. Підемо на нагрітого сонцем стовбура і побачимо, як сонечко виглядає з-під кори й дивується: що ж це воно таке – жарко вже спати, а надворі сніги лежать...

Ви щасливі, діти, бо все це побачите...”

Останні слова оповідки звучать, як обіцянка, що виконується письменником так щедро і захопливо. До творів про “звичайне диво” можна віднести десятки етюдів і казок, в яких оживають рослини, розмовляють дерева, квіти, метелики і птахи.

“Що краще?” – запитує письменник-педагог у заголовку одного із творів. “Що краще – яблуко чи груша? Троянда чи косарик? М'ячик чи лялька?” – любила розпитувати одна маленька дівчинка.

“Мама терпляче відповідала, але щоразу більше дивувалась. Справді, хіба можна сказати, що краще – м'ячик чи лялька, троянда чи косарик, якого ще звуть гладіолусом.

Коли це якось дівчинка питає:

– Мамо, а що краще – казка чи пісня?

– А ти подумай, що краще – сонце чи небо? Як відповіси на це питання, тоді тобі скажу, що краще – казка чи пісня, – усміхається мама”.

Бо й справді, однаково прекрасні і небо, і сонечко, і пучок пшеничних колосків, і місяць, що плаває у воді, і волошки, і кущ шипшини.

Людина, яка здатна усією гамою внутрішнього чуття сприймати красу навколишнього світу, красу природи, сама стає щасливою і здатна ошчасливити, зігріти душевним теплом інших людей – до такого переконання приводить Василь Сухомлинський. Та ж людина, яка дивиться на світ безбарвними, байдужими очима – сама нудить світом і створює навколо себе сіре коло духовної сліпоти, споживацької філософії, егоїзму. Автор переконує – кожен

вибирає одне із двох: красу чи потворність, мораль або аморальність. І третього не дано.

“Випадок у дорозі” – саме про це. Його персонажі Михайло, Василь і Юрко рушили у далекий похід. Зупинилися відпочити біля лісового струмка. Михайло і Юрко стали на коліна і напилися “прологом” води. А Василь скинув черевики і став мити у струмку ноги. “Михайло і Юрко переглянулись. І тоді Михайло сказав:

– Василю, ми з тобою далі не підемо. Вертайся додому.”

Ось так Василь Олександрович, використовуючи контраст як художній засіб, допомагає юним збагнути щось головне в людському житті, те, що можна зрозуміти не лише розумом, а й серцем.

Осмилюючи нашу тему, не можна обійти ще одну оповідку – “Я хочу сказати *своє* слово...” . Вона навчає особливої естетики – естетики мови. Йдеться не про великий мовний океан цілого народу, а про мову кожної особистості, кожного мовця. Письменник торкається того аспекту нашого мовлення, про який ми говоримо найменше – про красу вислову, про вміння говорити образно, колоритно, цікаво. За мовними проблемами, пов’язаними з двомовністю, суржиком, нецензурщиною – тими жахливими мовними бідами, які носить у собі сучасна молодь, ми забуваємо про тонку сферу культури вислову, про формування нових служителів Храму нашої мови, про майбутніх митців, які приходять в літературу з країни дитинства. І нам про це нагадує В.О.Сухомлинський, змальовуючи звичайну навчальну ситуацію: дітки на завдання учительки вибирають епітет на означення осіннього неба. Небо голубе, чисте, блакитне... – кажуть малі. А Валя сказала *своє* слово: “Небо ласкаве...”

“Діти притихли. І в цю мить вони побачили те, чого не бачили досі.

- Небо сумне...
- Небо тривожне...
- Небо журливе...
- Небо студене...

Небо грало, тремтіло, дихало, усміхалось, як жива істота, і діти дивилися в його сумні сині-сині осінні очі”, – розповідає письменник.

Безперечно, нас вражає естетика вислову самого Василя Олександровича, його уміння заінтригувати розповіддю. Літературні образки та етюди, новелетки і притчі, казки Василя Сухомлинського читаються легко, без натуги, приваблюють умінням автора образно і просто говорити про життєві ситуації, про речі, близькі й зрозумілі кожній людині. Притім уважний читач углядить і підтекст, і символ, і красу художньої форми.

Значущість літературних творів письменника-педагога, очевидно, вимірюється тим, що ґрунтується вона на сукупності цінностей, без яких не може бути Людини. “Тільки злиття красивого і розумного дає високоморальне”, - писав наш видатний педагог. Як добрий чарівник, Василь Сухомлинський висвітлює читачам духовні скарби, оповиті красою почуттів і вчинків, неначе говорить: ось вони, перед тобою – не промини, не стопчи, не спогань! Бо ти – людина.

Виховання естетичних почуттів засобами художнього слова В.О.Сухомлинського є проблемою узагальнюючою. Вона може поділятися на ряд аспектів, кожен з яких цікавий для дослідження: поєднання красивого і морального, виховання естетичних почуттів у процесі дитячої творчості, краса природи в літературному доробку В.Сухомлинського тощо. Щодо самих літературних творів, то викликають інтерес їх проблематика, поетика, жанрові особливості творів. І цим переліком напрямки досліджень літературної спадщини великого Педагога, звичайно ж, не вичерпуються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т.– К.: Рад. шк., 1976-1977.
2. Сухомлинський Василь. Казки школи під голубим небом: Казки, притчі, оповідання – К., Початкова школа, 1993.
3. Сухомлинський Василь. Чиста криниця. – К.: Веселка, 1993
4. Сухомлинський Василь. Вогнегривий коник. – К.: Вікар, 2008.
5. Вашуленко М. Літературна творчість В.О.Сухомлинського в нових підручниках для початкової школи // Початкова школа. – 2003. – № 9. – С.3.
6. Мамчур Лідія. Сухомлинський про роботу над словом // Диво слово. – 1998. - № 3. – С. 56-58.

7. Побірченко Н.С. Василь Сухомлинський: формування дитячої особистості засобами художньої літератури // Педагогіка і психологія. – 2004. – №3 – С.6
8. Сухомлинська Ольга. Художня спадщина В.Сухомлинського в культурологічному вимірі // Рідна школа. – 2007. - № 1 (924) .
9. Углова Ольга. Виховання словом // Дивослово. – 2000. – № 9. – С. 54-57.
10. Чередниченко Дмитро. Великий педагог і великий письменник // Василь Сухомлинський. Чиста криниця. – К., 1993

ТАРАСЮК АНЖЕЛІНА ВІКТОРІВНА,
*викладач педагогіки, методист,
голова циклової комісії викладачів шкільної,
дошкільної педагогіки та психології і окремих методик
Луцького педагогічного коледжу,
голова методичного об'єднання викладачів
педагогіки і психології ВНЗ I-III рівнів
акредитації Західного регіону України*

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розкриваються передові погляди відомого українського вченого-педагога В.О.Сухомлинського на різноманітні аспекти навчально-виховного процесу шкільної освіти та виховання. Відображено новаторство і актуальність його підходів для сучасної школи.

Ключові слова: *навчально-виховна система, творча активність, індивідуалізація та диференціація, особистісно орієнтований підхід, зміст шкільної освіти.*

У процесі реформування шкільної освіти в Україні, відродження культурно-історичних цінностей, традицій і звичаїв нашого народу, постає питання про дослідження, вивчення і застосування у вітчизняній педагогіці творчого доробку українського педагога В.О.Сухомлинського.

Мета: Ознайомити з науковими дослідженнями педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського та їх інтерпретацією в умовах національної школи.

Визначальною особливістю педагогічної теорії В.О.Сухомлинського є багатогранність, всеосяжність і відносна завершеність її структурно-змістових та функціональних параметрів. Це дає підстави розглядати все, створене ним, як педагогічну систему, що акумулювала в собі найкращі надбання минулого і сучасного в поєднанні з оригінальними ідеями та інноваційними технологіями вченого й втіленням їх у педагогічному процесі.

Ось чому сьогодні знову постає постать В.О. Сухомлинського як педагога-гуманіста, філософа, вченого, добротворця і корифея світової педагогічної думки ХХ ст. Його спадщина має різноплановий, багатоаспектний характер – це майже 5 десятків, півтори тисячі оповідань, казок, етюдів для дітей, понад 600 статей, рукописні журнали, аналізи уроків та інші документи, які становлять безперечний інтерес для вчителів, вихователів, батьків, педагогів-науковців. Твори В. Сухомлинського видані п'ятдесяти трьома мовами світу. Країни, де видавались твори В. Сухомлинського: Азербайджан, Вірменія, Білорусія, Грузія, Прибалтійські республіки, Казахстан, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Югославія, Японія. За методикою, яку педагог розробив у рідному селі Павлиші – сьогодні навчають дітей Японії, Китаю, США та багатьох країн Європи.

Педагогічні ідеї директора Павлиської школи досліджують учені в багатьох напрямках, зокрема таких:

- гуманістичні засади теорії й практики виховання (М.В. Богуславський, І.А. Зязюн, М.Ю. Красовицький, О.В. Сухомлинська, М.Д. Ярмаченко);
- розв'язання окремих проблем виховання, позашкільної й позакласної роботи з учнями (Н.Г. Базилевич, Л.С. Бондар, Т.Г. Будняк, І.Г. Смосаренко, Н.І. Черв'якова, З.М. Шевців);
- дидактичні засади навчально-виховного процесу в досвіді педагога (М.Я. Антонєць, В.А. Василенко, О.Я. Савченко);
- особистість, її всебічний розвиток, психічні особливості учнів різного віку, особистісно орієнтований підхід до організації педагогічної взаємодії (Л.А. Абрамова, М.І. Боришевський, Л.А. Дворникова, М.І. Мухін);
- проблеми виховання особистості в колективі (Г.В. Калмиков, Р.О. Позинкевич, С.Л. Соловейчик);
- методи роботи з педагогічно занедбаними учнями (Г.А. Баркін, Е.Ш. Натанзон, Ю. Поройнов), тощо.

По-справжньому зрозуміти цінність ідей В. Сухомлинського, його як особистість та вчителя можна тільки прочитавши і осмисливши його роботи,

його творчість. Кожна зустріч з працями Василя Олександровича, повторне їх прочитання вражає нас іншими новими гранями педагогічного досвіду, науковими відкриттями, блискучими прогностичними ідеями на близьке і далеке майбуття.

Василь Олександрович вважав, що педагогічна теорія розвивається доти, доки вона живе, збагачується й удосконалюється в досвіді, в новаторській праці тисяч педагогів. Тому постійно він добивався, щоб кожний педагог був не просто “споживачем” педагогічних знань, а дослідником і раціоналізатором. Справжній вчитель, на думку Василя Олександровича, не може жити без творчості, бо педагогічна праця за своєю природою, за внутрішньою логікою немислима без елементів наукового дослідження, вона завжди має бути осяяна світлом теорії, бути джерелом нової думки, нових теоретичних узагальнень. “Якщо ви хочете, щоб робота приносила вчителю радість, щоб повсякденне проведення уроків не перетворилося в нудну, одноманітну повинність, ведіть кожного вчителя на щасливу стежину дослідження”[7;Т.4;471].

Серцевиною великого експерименту, який В.О. Сухомлинський проводив протягом усього життя є філософія дитинства. Його творча діяльність впливає з філософії любові, з мудрості, поваги до дитини.

В.О.Сухомлинський в основу свого педагогічного кредо поставив любов до дитини, спираючись на філософські ідеї видатних мислителів-гуманістів Я.Корчака, Г.С. Сковороди, П.Д. Юркевича.

Сучасні дослідники встановили історичну паралель між “філософією серця” Г.Сковороди і педагогікою серця В.Сухомлинського, між планетарно-особистісною етичною концепцією академіка В.І. Вернадського і етикою виховання В.О. Сухомлинського.

Педагогічна спадщина Сухомлинського багатоаспектна, її пронизує проблема проектування людини, яка ґрунтується на ідеї всебічного розвитку особистості. Всі сторони виховання він розглядав у єдності, вважаючи, що при упущенні чогось одного не розв’яжеться жодне виховне завдання. Теоретичні

узагальнення видатного вченого педагога містять положення, які можуть бути покладені в основу навчально-виховної системи сучасної школи:

- неповторність кожної дитини;
- відсутність нездібних, бездарних і лінивих дітей;
- індивідуалізація навчально-виховного процесу;
- визначення кожного учня особистістю;
- отримання позитивних почуттів від навчання;
- навчання через подолання труднощів;
- обов'язковість самостійної розумової праці учнів;
- людяність, чуйність, тактовність по відношенню до учнів;
- оцінка знань, як інструмент виховання;
- залежність особистості учня від особистості вчителя;
- взаємозалежність особистості і колективу;
- навчальний процес, як складна система.

Червоною ниткою через усі педагогічні праці В.О.Сухомлинського проходить обов'язок вчителя навчити дитину творчо мислити й спостерігати. Як відомо, Василь Олександрович був творчою особистістю, він міг пробудити незгасимий вогник пізнання і творчості у своїх вихованцях і цього вимагав від вчителів, перед якими висував завдання передовсім “розкрити творчі здібності, обдарування, таланти всіх без винятку вихованців”[7;Т.5;115].

Василь Олександрович радив стимулювати творчу активність школярів саме в навчально-виховному процесі. Разом зі своїми колегами педагог створив книгу-посібник “Триста сторінок книги природи” з описом 300-т уроків мислення серед природи, чим новаторськи збагатив педагогічну науку і практику. Майже третину уроків навесні і восени у Павлиській школі проводили на лоні природи, де вчилися думати, в них розвивалися літературні здібності, творчість. І тепер у меморіально-педагогічному музеї видатного педагога зберігаються понад 80 рукописних томів дитячих творів.

Чимале місце займала народна педагогіка в теорії і практиці В.О.Сухомлинського. Весь навчально-виховний процес в Павлиській середній

школі був органічно з інтегрований з усім найкращим у досвіді народної педагогіки. Передусім це стосується виховання, навчання і розвитку особистості у лоні рідної материнської мови, природи, праці, національної культури, історії родини та України з поступовим прилученням до загальнолюдських вартостей. В.О.Сухомлинський розробив зміст тих загальнолюдських норм моральності, які розкривали перед дітьми азбуку моральної культури як початкову школу громадянськості:

1. Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд, це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання – твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним. Допомагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикрості. Поважай та шануй матір і батька – вони дали тобі життя...

5. Не будь байдужий до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство [7;Т3;146-150].

Процес навчання В.О.Сухомлинський спрямовував на формування в учнів таких важливих моральних рис як чесність, совісність, принциповість, мужність, наполегливість, почуття сором'язливості докорів сумління за нечемні вчинки тощо. Учні повинні не лише засвоювати знання, а й адекватну цим моральним рисам реальну повсякденну життєву практику, без якої “думка, що зародилася в голові вихованця, перетворюється в холостий постріл; чим

більше цих пострілів, тим менш чутливим стає вихованець до тих засобів впливу на його свідомість і поведінку, до яких вдається вихователь”[3;12].

Педагог радив використовувати для виховних бесід найяскравіші, вияви духовної краси, величі, мужності, вірності своєму народові та його мудрим ідеалам. З цією метою в етичній освіті учнів Павлиської середньої школи було вироблено **Десять Не Можна**, порушення яких вважалося великою ганьбою і моральним невіглаством. Формулюючи ці положення, В.О.Сухомлинський знову-таки відштовхувався від народної педагогіки, в якій широковживаними є напучення, застереження, заборона тощо.

В.О.Сухомлинський був новатором і у царині оновлення змісту шкільної освіти в умовах єдиних та одноманітних навчальних планів і програм. Він багато працював для спрямування і наближення змісту навчального процесу до індивідуально-особистісних задатків і можливостей кожної дитини. Він вважав великою вадою те, що в навчальних планах шкіл і вузів відсутній основний предмет “Людинознавство”: “Людинознавством має бути пройнята вся навчально-виховна робота школи і вузу” [7;Т.5;392]. Тому й розробив систему бесід з людинознавства, мету яких убачав у піднесенні людини, щоб вона стверджувалась у самоповазі і водночас переживала почуття відповідальності за все що робить і що робитиме. Багаторічний досвід переконав ученого-педагога в тому, “що всі роки перебування в школі пізнання навколишнього світу мусить полягати насамперед у пізнанні людини” [7;Т.5;365].

У зв’язку з тим, що в шкільному навчальному плані не було такого предмета, як “сучасність”, В.Сухомлинський також радив приймати духом сучасності усю навчально-виховну роботу школи, все життя учнів, бо від того, що вони думають і як думають, які події, люди, явища їх хвилюють, залежить виховання і становлення людини, як неповторної індивідуальності, як громадянина суспільства.

В.Сухомлинський був переконаний, що без ознайомлення учнів з основами психології, вважав він не мислимий їхній повноцінний розумовий і загальний розвиток.

У Павлиській школі для учнів від 14 до 17 років у позаурочний час читали лекції про психіку людини.

Ще в 60-ті роки В.Сухомлинський увів для старшокласників своєї школи курс “Культура взаємин у сім’ї” (навчальним планом не передбачалось), в якому аналізувалися проблеми молоді сім’ї, питання людських бажань, висока культура взаємин, що її потребує подружнє життя.

Як директор школи В.Сухомлинський завжди ставив за мету визначити, коли, в якому навчальному році, в якій чверті учні мають досягти певного рівня етапу, сходинки освіти, тобто оволодіти найважливішими вміннями і навичками для вивчення будь-якої шкільної дисципліни, засвоїти найважливіші узагальнення. Тобто, ще в 50-60-ті роки В.Сухомлинський усвідомлював потребу виділити в змісті шкільної освіти той компонент, що його нині називають базовим.

Особливу увагу вчений-педагог приділяв індивідуалізації та диференціації шкільної освіти. У книзі “Павлиська середня школа” він зазначав: “Ми не допускаємо, щоб талановиті, обдаровані діти працювали нижче своїх можливостей” [7; 240]. Педагог радив пробуджувати в кожній дитині інтерес до чогось, без якого немає радості пізнання, радості наукового відкриття, немає здібностей, нахилів, немає живої душі, людської індивідуальності. Варто вірити в те, що кожна дитина розумна і талановита по-своєму, що серед нормальних дітей немає жодної нездібної, бездарної, однак у кожній дитині думка розвивається своєрідними шляхами.

Окремої уваги заслуговує феномен “педагогіки успіху” В.О.Сухомлинського. Успіх у житті дитини має надзвичайно важливе значення, адже він може стати свого роду пусковим механізмом руху особистості, особливо в навчанні – найголовнішій лінії сподівань дитини. Аналіз наукового доробку педагога, результати досліджень свідчать про те, що якщо зі змісту, засобів, форм і методів педагогічного процесу вилучити все, що заважає кожному школяреві переживати почуття успіху, забезпечити доброзичливі стосунки в шкільному колективі, створити умови для відчуття

значущості свого “Я”, створити атмосферу захищеності, яка забезпечила б психологічний комфорт кожному школяреві, то проблему шкільних розчарувань буде розв’язано. Для цього зусилля вчителів мають бути спрямовані на те, щоб допомогти учневі полюбити навколишніх його людей, набутти почуття впевненості у своїх силах, почуття власної гідності, усвідомити себе повноцінною особистістю, спроможною досягти успіху в різних видах діяльності.

Своїм життям, поглядами і переконаннями В.Сухомлинський довів, що звичайна школа повинна бути школою радості для дітей, школою творчості для вчителів і школою спокою для батьків. Вона покликана зберегти функціональну єдність, якою природа наділила кожного з нас: душу, дух, тіло.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонець М. В.О.Сухомлинський і оновлення змісту шкільної освіти.// Педагогіка і психологія. – К., 1996. - №2. – С.12-19.
2. Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 1993.
3. Кузь В. Школа В.О.Сухомлинського – школа нового покоління.// Початкова школа. – 2002. - №9 – С.28-30.
4. Кудь В. Досліджуємо педагогічну спадщину В.О.Сухомлинського. – К., “Пед. преса”. – 2003. - № 3-4. – с. 6-16.
5. Оношків З. В.О.Сухомлинський про індивідуалізацію навчально-виховного процесу в початкових класах //Поч. шк. – 2002. - №9. – С.30-32.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5т. – К., 1976-1977.
7. Ткачук Л.В. Сухомлинський про складові успіху в навчанні.// Поч. освіта. – 2001. – Травень №19. – с.2.

БАХОМЕНТ СВІТЛАНА ПАВЛІВНА,

викладач-методист

Луцького педагогічного коледжу

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОЛЕКТИВІ В ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглянуто механізм впливу організованого дитячого середовища (колективу) на особистість в теоретичній спадщині В.О.Сухомлинського та визначено педагогічну сутність і ознаки дитячого колективу з позиції гуманізму.

Ключові слова: *колектив вихователів і вихованців, колективізм, ознаки колективу, особистість, самовиховання.*

У сучасних умовах розвитку освіти проблема взаємин особистості й колективу займає чільне місце в практиці роботи шкільних колективів. Доцільно використовувати обґрунтовану В.О.Сухомлинським теорію колективного виховання в умовах сучасної загальноосвітньої школи.

Мета: Науково-теоретичне обґрунтування педагогічних ідей В.О.Сухомлинського щодо проблеми виховання особистості в колективі та впливу дитячого колективу на особистість.

Колективізм – невід’ємна риса і провідна якість особистості. Виховання у підростаючих поколінь потреби й вміння жити інтересами суспільства – важливе завдання школи. Це можна зробити в процесі щоденної, активної, конкретно суспільно необхідної діяльності. Тільки спільна праця на радість і користь іншим людям створює і зміцнює єдиний колектив вихователів і вихованців, у якому кожен розкриває і вирощує краще в собі. Тому вихователеві важливо усвідомити необхідність своєї об’єктивної педагогічної позиції як старшого товариша дітей і провідного учасника спільної справи. Виховний вплив може бути успішним тільки в тому випадку, якщо педагог бачить і розуміє душевний стан школярів, їхні реальні взаємини, можливості і перспективи розвитку цих взаємин.

Проблема взаємин особистості і колективу хвилювала багатьох філософів, психологів, педагогів. На різних етапах розвитку суспільства, як в минулому, так і сьогодні, вивченням проблем колективу займалося багато вчених-педагогів, найбільш відомим серед них : А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, І.П.Іванов, І.П.Щетинін, М.Красовицький та інші. Співвідношення між індивідуальним і соціальним в різні історичні епохи було неоднаковим. Однак принцип виховання особистості в колективі і через колектив є одним із основних в педагогіці. Саме він розглядається як важливий засіб формування особистості в працях П.П.Булонського, С.Т.Шацького, В.М.Сороки-Росинського, М.М.Пістрака.

Вагомий внесок у розуміння механізму впливу шкільного класного колективу на особистість дитини зробив В.О.Сухомлинський. Він вважав, що у вихованні школярів колектив відіграє значну роль. Василь Олександрович визначав педагогічну сутність та ознаки дитячого колективу з позиції гуманізму. Він наповнив вчення про дитячий колектив гуманістичним змістом, розглядаючи колектив “як складну духовну, трудову, організаційну спільність особистостей, що розвивається і діє на засадах поваги до кожної особи, визначення її самоцінності та спільного творення добра” [1; 165].

Саме питання індивідуального підходу до виховання посідає значне місце у педагогічній системі В.О.Сухомлинського. Він писав, що виховання в колективі не тільки не виключає, а навпаки передбачає індивідуальну роботу з вихованцями.

В.О.Сухомлинський вважав, що колектив – могутній засіб виховання, але лише в тому випадку, коли вихователь досконало знає кожну дитину, її особливості, вміє знайти підхід до кожного учня, а не сприймає клас як безлику однорідну масу.

Видатний педагог дає таке визначення колективу: “Колектив – це безперервне, що ніколи не припиняється, взаємне, моральне збагачення. Це передача один одному духовних цінностей і в той же час поглиблення власної неповторності. Це – постійне порівняння духовного світу з високими

критеріями моральності, справедливості і добра, нетерпимості і непримиренності до зла” [6;137].

У цьому визначенні В.О.Сухомлинський насамперед бачить гуманістичну сутність колективу. Він закликає вихователів бачити “кожну дитину з її неповторним духовним світом, піклуватися, виховуючи кожного” [1;5].

Відомо, що в колективі є більш яскраві, сильні особистості, а є діти непомітні, “важкі” або педагогічно занедбані. Але потрібно пам’ятати, що кожна людина неповторна. Кожен має свої власні здібності, переживання, таланти, притаманні лише йому. Тому, без знання душі дитини, її індивідуальних вмінь, задатків, захоплень, не може бути справжнього виховання, бо “діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, честь і безчестя, людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть свій вимір часу: у дитинстві день здається ранком, а рік - вічністю” [4; 6].

Проте саме колектив відіграє значну і своєрідну роль у становленні всіх рис особистості. Вплив колективу на особистість В.О.Сухомлинський розглядав як головну ланку виховної роботи. Людська особистість формується завдяки багатогранним і різноманітним відносинам між дітьми. І слід пам’ятати, що немає дитини абстрактної. Кожному вихованцеві важливі своєрідні, неповторні індивідуальні риси. “У кожної, буквально у кожної людини, - писав В.О.Сухомлинський, - як у діаманта, видобутого з таємничих глибин, тисячі граней. Виховання полягає в тому, щоб уміло, розумно, мудро, сердечно доторкнутися до кожної з цих граней, найти ту, котра засяє неповторним світлом людського таланту” [3;77].

Проаналізуємо, які ж були погляди В.О.Сухомлинського на виховання особистості в колективі і як він розглядав механізм впливу колективу на особистість.

Говорячи про виховання особистості в колективі, В.О.Сухомлинський визначив кілька головних ознак колективу, який виховує дітей.

Насамперед, це *стосунки між особистостями в колективі*. І головною рисою таких стосунків Василь Олександрович вважає дружбу. “Без дружби –

відданої, вірної, пройнятої почуттям обов'язку – немислимий колектив. Із цеглинок міцної ... дружби будується те, що ми назвали б моральною силою колективу” [1;161]. А ще, вчений стверджує, що якщо колективні взаємини пройняті духом співробітництва, товариської турботи, взаємодопомоги, то не може бути ніякого колективу. Людські стосунки в колективі повинні бути *доброзичливими*. “Доброзичливість, розумна доброта – ось що має бути атмосферою життя дитячого колективу, головним тонутом взаємовідносин педагога і дітей” [2;432].

Аналізуючи педагогічні праці В.О.Сухомлинського, помічаємо, що величезного значення він надавав *“турботі про людину, духу відповідальності за неї”*[1;165]. Він виступав за повагу до гідності дитини, але проти індивідуалізму в його негативному розумінні. Турбуватись про себе не означає бути байдужим до інших членів колективу. Як одну з найважливіших рис колективу В.О.Сухомлинський розглядає співпереживання, гуманістичне начало в колективі. “Одна з найважливіших підвалин виховання колективізму – духовне благородство, яке утверджується в дитячій душі тоді, коли дитина більше думає й турбується про інших, ніж про себе” [1; 412].

В.О.Сухомлинський як умову розвитку інтелектуальних здібностей особистості та її моральних поглядів розглядав *різноманітність духовного життя і моральне здоров'я колективу*. Він вважав, що ніщо так не згуртовує і не зміцнює організаційно колектив, не підсилює його життєдіяльності як додержання високих моральних цінностей, ідеалів, зразків поведінки, що водночас не заперечує власного морального закону особистості. Педагог називає все це “моральним здоров'ям колективу”. Тобто, духовне життя дитячого колективу повинно бути настільки багатограним і різноманітним, щоб кожна дитина змогла самоутвердитись і реалізувати свої творчі здібності. У кожному вихованцеві повинна проявитись його індивідуальна людська неповторність. У цьому і полягає смисл духовного життя колективу.

Як наступний момент колективного виховання В.О.Сухомлинський розглядає *спільну діяльність, спрямовану на творення добра для всіх*

навколишніх людей. І оскільки колективна суспільно корисна діяльність є однією з головних ознак колективу, то саме її В.О.Сухомлинський розглядає в зв'язку з духовним життям колективу і добродійним характером його діяльності. Спільну діяльність необхідно організувати так, щоб сприяти розвитку в кожній дитині прагнення творити добро на радість і користь іншим людям. Таку взаємодію особистості з колективом видатний педагог називав “відкритістю серця”. “Відкритість серця – дуже делікатна річ, роль якої у вихованні через колектив неможливо переоцінити. Тільки тоді, коли ви, впливаючи на колектив, добиваєтесь відкритості серця кожного вихованця, колектив стає могутнім засобом виховання”[1;598].

Чільне місце у вихованні особистості в колективі займає “*гармонія колективного і особистого*”[1;78-79]. Суть цієї ознаки колективу В.О.Сухомлинський зводить до того, що інтереси колективу повинні відбивати особисті інтереси члена колективу, а не навпаки, тобто колективні інтереси повинні відбивати спільне і особисте. Головним законом існування дитячого колективу повинен бути закон гуманізму: “особистість – мета, а не засіб виховання”. Василь Олександрович виходить з того, що “колектив – це не якась безлика маса. Він існує як багато індивідуальностей. І якщо вихователь сподівається, що виховуючи сила колективу перш за все в організаційних залежностях, у підпорядкуванні та керівництві, його сподівання не виправдовуються”[1;201]. Слід пам'ятати, що колектив – це духовна організація життя дітей, яка проходить шлях від індивідуального внеску кожного вихованця в спільне життя колективу. Працюючи з дитячим колективом потрібно прагнути до того, щоб кожна дитина була переконана в тому, що вона комусь дуже потрібна і хтось вбачає в ній зміст свого життя. Таке переконання повинно наповнювати всю істоту дитини, вважав видатний педагог.

В.О.Сухомлинський відзначав, що для повноцінного функціонування колективу, для забезпечення прав особистості та її захищеності необхідним є також додержання певних обов'язків, виконання певних правил та законів

життя колективу. Тобто вимальовується ще одна ознака виховуючого колективу, яку можна сформулювати як *взаємну відповідальність і вимогливість до особистості*. Колектив повинен бути вимогливим до особистості, виховуючи дисциплінованість у дітей і водночас повинен давати дитині впевненість у тому, що колектив піклується про неї і поважає її. “Щодня в школах мільйони разів вимовляється слово “повинен”, воно виступає передусім як вимога вихователя. З мільйонів цих цеглинок споруджується будівля, ім’я якій – людина обов’язку. Та щоб ця будівля була непохитною, потрібен дуже міцний фундамент. Цим фундаментом є вираження людини в обов’язку, самоутвердження через обов’язок у стосунках з людьми, з колективом; відношення до поняття “повинен” як до вимоги, поставленої самим перед собою як до веління совісті”[4;480-481].

Іще однією важливою ознакою колективу є *“організаційна єдність, здатність кожного члена колективу підкорюватись і керувати...”*[1;503]. Це означає, як вважав В.О.Сухомлинський, що в кожному колективі повинні бути як відносини відповідальності, так і відносини підпорядкування. Тут важливою є думка, що без духовної єдності, поваги до особистості не може бути колективу. Дитячий колектив може стати засобом виховання особистості лише в тому разі, якщо у дітей виховуватиметься почуття поваги до інших, вміння співчувати товаришам. При відсутності таких почуттів колектив буде місцем підкорення владі іншим, місцем, де дитина почуватиметься незатишно і некомфортно.

У формуванні особистості через колектив значну роль відіграє *позитивний приклад колективу*, в якому відбувається життєдіяльність дитини. “Виховний ефект різновікового колективу полягає в тому, що під впливом яскравого позитивного прикладу дитина, підліток усвідомлює, якою людиною вона хоче стати, в неї з’являється прагнення досягти ідеалу, взірця”[2;598].

Але обов’язково треба мати на увазі, що особистість сприймає колектив як приклад лише тоді, коли той має високий рівень духовності.

В.О.Сухомлинський розробляв проблему: колектив – особистість – виховання – самовиховання, розглянувши взаємозалежність виховного впливу на особистість від вихованості кожної особистості. Надзвичайно важливою є така думка педагога: “Особистість і колектив – це дві сторони однієї медалі. Без виховання особистості не може бути й мови про колектив як про виховну силу, а виховання особистості немислиме без самовиховання. У широкому розуміння поняття виховання я уявляю собі як гармонію виховання колективу й виховання особистості, а у вихованні особистості одна з провідних мелодій належить самовихованню” [2;101]. Отож, однією з ознак впливу колективу на особистість є посилення потреби особистості у самовихованні.

У працях видатного педагога міститься розробка позитивного впливу колективу на дитину і складний механізм цього процесу, що передбачає умови формування колективу та визначає ознаки виховуючого колективу. Василь Олександрович розглядав внутрішні механізми, пов’язані з психічним станом особистості, її потребами, уподобаннями, моральним станом. Він говорив про право особистості бути рівноправним членом виховного процесу, приймати участь у формуванні колективу та критикувати свій колектив на правах суб’єкта виховного процесу.

Сучасні педагоги згідно до вимог часу використовують спадщину В.О.Сухомлинського, вважаючи дитячий колектив одним із чинників впливу на особистість дитини, що зумовлено потребою її всебічного розвитку. Отже, визначаючи “мудру владу” колективу над особистістю, В.О.Сухомлинський виступає проти його цілковитої влади. “Духовне життя колективу – не лише на визначенні, а й на розвитку, зміцненні індивідуальності, особистої гідності кожного підлітка. Завдання вихователя полягає в тому, щоб помітити у вихованцеві його найзначніші духовні якості чи можливості, розкривати їх перед колективом, дати підліткові можливість осмислити свій внесок у життя колективу” [1;347].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т.- К.: Рад. школа, 1976.- Т.1.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т.- К.: Рад. школа, 1976.- Т.2.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т.- К.: Рад. школа, 1976.- Т.4.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т.- К.: Рад. школа, 1976.- Т.5.
5. Сухомлинский В.А. Вижу личность// Лит. газ.- №39.- 1976.
6. Сухомлинський В.А. О воспитании.- М., 1973.- 279 с.
7. Сухомлинський В.А. Педагог–колектив–личность // Лит. газ.- 1970.- 28 декабря.

ПОГЛЯД НА ІДЕЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО З ПОЗИЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розглядаються педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського з позицій громадянського виховання. Аналізуються шляхи їх застосування в сучасних умовах.

Ключові слова: громадянське виховання, морально-етичні норми, гуманістичні засади виховання, малювання нетрадиційними техніками, творчість, природа, екологія, виховання в сім'ї.

На постать В.О.Сухомлинського ми, практики, дивимось з позиції найменших членів суспільства – дошкільників. А тому для нас цікавими є гуманістичні ідеї, учительські премудрості В.О.Сухомлинського для виховання і навчання наймолодших.

На сучасному етапі розвитку суспільства від освіти вимагається перехід до нової якості, який можуть забезпечити гуманізація і демократизація педагогічного процесу. Тому зростає роль громадянського виховання дошкільників, а саме, за словами В.О.Сухомлинського “формування ідейної особистості-громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, вчинків, єдності слова і діла” [6]. Сьогодні, ми, педагоги, вже вкотре звертаємось до творчої спадщини В.О.Сухомлинського. Адже це мудрий учитель, неперевершений педагог-гуманіст, добротворець, “скарбниця” педагогічних ідей і думок. Саме в нього ми знаходимо шляхи вирішення завдань, що ставить перед нами сьогодні:

1. Пробудити в дитині духовне начало, розвинути його як домінуюче в структурі особистості.

2. Формувати особистість у контексті рідної культури, мови як емоційного природного середовища дитини, що відповідає її етнопсихології.

3. Відновити престиж української мови-материнської мови дітей, державної мови суверенної України, мови корінної нації як засобу соціалізації особистості.

4. Сформувати творчу індивідуальність, яка живе активно, цікаво, відповідно до вікових і фізіологічних потреб, готова фізично і психічно до подальших вимог сім'ї, школи, життя.

5. Прищеплювати дитині безкорисливість як вищу цінність культури, а також елементи економічної обізнаності, діловитості [2].

Багато сучасників вивчали і оцінювали спадщину В.О.Сухомлинського. Зокрема, О.Лаврененко в статті "Гуманізм як домінанта виховної системи В.О.Сухомлинського" [3], допомагає нам зрозуміти методологічні засади гуманістичного виховання дітей за В.О.Сухомлинським, дає аналіз його ставлення до виховання з боку всіх учасників навчально-виховного процесу.

Цікавим є погляд О.Замашкіної щодо ідей В.О.Сухомлинського на розвивальне навчання дітей [1].

В.О.Сухомлинський це яскравий представник багатогранної, української інтелігенції, неперевершений педагог, який творчо підходить до процесу виховання і навчання дітей.

Гуманістична сутність концепції виховання педагога виявляється вже в самому ставленні до дитини. Найперше - це повага до особистості вихованця незалежно від його віку, наявних у даний час можливостей, визнання складності його внутрішнього світу і необхідності відповідного ставлення до його долі. Тобто створення сприятливих умов для розвитку особистості дитини, для її самореалізації.

У своїй діяльності видатний педагог приділяв велику увагу становленню гуманних засад особистості, особливо азбуки моральної культури дитини. Це були не прості повчання, а практичні дії. Зокрема залучення дітей до світу праці через ненав'язливе спонукання до неї, через бажання зробити людям приємне. Формування трудових навичок і умінь ґрунтується на здавалось би простих правилах: "Роби все так, щоб людям, що тебе оточують, було

приємно”, “Плати людям за добро добром”, “Всі привілеї і радості життя створюються працею...Навчання-твій перший трудовий досвід...” [6]. І як логічне продовження дітей залучали до практичних дій, а далі, як наслідок, кожна дитина бачить себе “...в результаті своєї праці, як в дзеркалі, самого себе-свою майстерність, силу волі, думки, наполегливість, - і в серці в нього стверджується почуття: жити без праці неможливо...” [6].

Педагог наголошує на тому, що дитина, опановуючи морально-етичні норми, має відчувати їх на собі, точніше пропустити через себе. Найдоступніший і найоригінальніший спосіб передачі почутого і побаченого - це малювання нетрадиційними техніками. Доступність використання нетрадиційних технік окреслюється віковими особливостями дошкільнят. Потреба вчитися малювати за правилами - це потреба в соціально-оцінюваній діяльності. Малювання нетрадиційними техніками-це шлях прищеплення дітям правил, що існують в культурі, щоб у процесі їх засвоєння не руйнувалося власне бачення дитини. Таким чином досягається вирішення основних завдань громадянського виховання(зокрема, морально-етичного) засобами образотворчого мистецтва. Використання на цих заняттях морально-етичних бесід за художніми творами і ілюстрацією, дозволяє ненав'язливо націлити увагу дітей на засвоєння моральних норм. А розв'язання проблемних ситуацій і замальовування об'єкту емоційного впливу допомагає без особливих напружень засвоїти морально-етичні категорії. Така форма роботи дає можливість вирішити ще одну з ідей В.О.Сухомлинського - розвиток творчості дітей: виявити, розвинути і проявити дитячу обдарованість в малюванні. Дошкільник має дуже незначний досвід у освоєнні зображувальної діяльності, його треба вчити спостерігати, правильно використовувати різні художні матеріали, передавати свої думки через малюнок. І тут на допомогу приходить обізнаний, терплячий педагог.

Не можна обійти увагою словесну майстерність вчителя. Розглянемо, хоча б, глибоко поетичні, лаконічні, дотепні, з тонким підтекстом оповідання В.О.Сухомлинського, де, навіть, здавалося б, у суто ліричних етносах відчуваємо обережний натяк, повчальну спонуку, лагідний поштовх на

осмислення чийогось досвіду, довільної, нічим не скованої фантазії. В цих мініатюрах письменник “звертається до внутрішнього світу вихованця, прагне досягти того, щоб його вихованець аналізував якийсь свій вчинок, якусь рису своєї поведінки, бачив себе очима інших людей” [7].

Виховне значення мови не можна переоцінити. Адже це колиска рідної культури, коріння нації, як один із елементів соціальної потреби дитини. Мова допомагає отримати важливі моральні повчання від перших наших вчителів-батьків. Адже В.О.Сухомлинський говорив, що лише в “...сім’ї, де батько і мати віддають частину своєї душі іншим, приймають близько до себе радість, горе людей, діти виростають добрими, чуйними, милосердними...” [4] Сухомлинський надавав особливого значення вихованню в сім’ї, а висловив свої поради в творах: “Батьківська педагогіка”, “Як виховати справжню людину”, “Лист молодому батькові”.

Видатний педагог радить процес навчання тісно пов’язати з природою. Перш за все-це перебування дітей на свіжому повітрі і фізичні вправи. Ці два процеси він тісно пов’язує між собою і вважає взаємозалежними. Радить проводити тривалі прогулянки, де б фізичне навантаження носило б природний характер.

Прогулянки і спостереження педагог радить поєднати з навчанням, як він це робив у “Школі радості”. Там діти у педагога подорожували до джерел рідного слова з альбомами і олівцями, а також радив так проводити початковий етап навчання грамоти. Відомо, що для більшості дітей, буква – це малюнок, і кожна щось нагадує, оскільки діти надзвичайно емоційні.

Природа всемогутня, вона змінює навколишній світ. Дитина-учень природи, який спостерігаючи за її змінами, вчиться мислити. І не просто споглядати, а осмислювати предмети, об’єкти і явища природи. Пропонується впровадження ігор-емпатій, які дають можливість подивитися на природу з дещо іншого боку. Наприклад: “З ким у лісі може потоваришувати заєць?”, “Ким і чим пишається квочка?”.

Важливе місце має і природоохоронна сторона виховання. Якщо проаналізувати творчі мініатюри письменника, то можемо чітко прослідкувати шанобливе, любовне ставлення автора до природи. І не важливо живий це об'єкт чи явище природи, автор наділяє їх рисами, які притаманні людям і проковує емоційну реакцію на них. Спонукає дитину задуматися над природоохоронною стороною справи.

Природа – прекрасна чарівниця, яка творить видимий людиною світ за законами краси і гармонії. Добрі казкові ідеї в цьому допомагають їй. А казкові розповіді, ігрові ситуації, рольові ігри, ігри-імпровізації, пантоміми сприяють емоційному осмисленню її. Все це створює передумови дитячої творчості, є основою складання дітьми казок і творів. Педагог зазначав: “Казка – це ...свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови” [5].

На практиці розроблена система комплексних занять з “Громадянського виховання дітей з використанням творів В.О.Сухомлинського засобами образотворчого мистецтва”. Наукову консультацію надали і викладачі педколеджу Т.О.Чигринюк і С.І.Боярчук.

З точки зору В.О.Сухомлинського професія вихователя близька до науково-дослідницької. Педагог має аналізувати факти, передбачати наслідки виховного впливу інакше він перетвориться на ремісника. Він повинен любити дітей, відчувати радість від спілкування з ними, добре знати свій предмет, педагогіку і психологію, досконало володіти методикою викладання навчального предмету. Високий рівень педмайстерності дасть можливість підійти нестандартно до навчально-виховного процесу. Творче використання педспадщини Василь Олександровича Сухомлинського дозволить збагатити свій досвід для навчання і виховання підростаючого покоління юних громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Замашкіна О. Ідеї В.О.Сухомлинського на розвивальне навчання дітей // Початкова школа. - 2001. - №10.
2. Концепція дошкільного виховання в Україні // Інформац. зб. М-ва освіти України – К.: Освіта, 1993.

3. Лавриненко О. Гуманізм як домінанта виховної системи В.О.Сухомлинського / Рідна школа. - 2005. - №3. - С.9-12.
4. Сухомлинський В.О.Батьки моїх вихованців. - К.: Радянська школа. - 1971.
5. Сухомлинський В.О.//Вибрані твори: В 5т.-К.:Радянська школа.-1977.- С. 31.
6. Сухомлинський В.О. Гражданское начало – основное звено нравственного воспитания // Избранные произведения в 5 т. Т.4 - К.: Радянська школа. - 1980.
7. Сухомлинський В.О.Слово вчителя в моральному вихованні // Вибрані твори в 5 т. Т.5. - К., 1980. - С.321-330.

ЧИГРИНЮК ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА,
викладач дошкільних методик
Луцького педагогічного коледжу

ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ПРАКТИКУ РОБОТИ СУЧАСНОГО
ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

В статті автор розкриває систему гуманістичних поглядів В.О.Сухомлинського, що вже стали органічною складовою розвитку сучасної дошкільної освіти й педагогічної науки в Україні.

XXI століття висуває нові вимоги перед людством, ставлячи завдання кардинальної трансформації усіх сфер життєдіяльності людини. Інноваційний розвиток освіти відбувається шляхом реалізації принципу дитиноцентризму, як відбиття нових тенденцій у динаміці сучасного світу, де вдосконалення людини стає показником прогресу. Мета сучасної школи – забезпечення умов для перетворення дитини на суб'єкт навчання, що зацікавлений саме у зміні та здатний до цього. Отже, йдеться про особистісний підхід до організації навчання з урахування унікальності кожної дитини.

Однозначно процес зміни освітніх орієнтацій непростий. Відродження найвищих цінностей – духовних і моральних, їх переоцінка, здійснюється повільно й непросто, але освітній процес, хоч повільно, та не обернено оновлюється в бік духовності і гуманітаризації, в бік пошуку систем з розвитку особистості дитини, сприянню, становленню, розвитку, вихованню в дитини шляхетної людини шляхом розкриття її особистісних якостей. Суть гуманної педагогіки - турбота і турботливість за долю кожної дитини, а від так і долю всього людства.

Заміна навчально-дисциплінарної моделі спілкування з людьми на особистісну орієнтовану в системі дошкільного виховання обговорюється і власне впроваджується в життя дитячого навчального закладу вже двадцять років, проте і сьогодні ми залишаємося ніби як на підході до реалізації цієї надважливої проблеми.

Усвідомлення потреби запровадження особистісно орієнтованої моделі освіти визнає дитину головною діючою фігурою всього освітнього процесу. В.О.Сухомлинський одним з перших у радянській педагогіці свого часу став розробляти гуманістичні традиції вітчизняної та світової педагогічної думки. У роботі “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості” він писав: “Кожна людина вже в роки дитинства й особливо в отрочстві й ранній юності повинна досягти щастя повноти свого духовного життя, радість праці та творчості”. [2, 73] Сухомлинський увійшов в історію української педагогіки, як педагог-гуманіст, творець педагогічної системи, в центрі якої перебуває дитина, як унікальна особистість. Діяльність Павлівської школи тих часів – приклад цілісної системи гуманізації. Сухомлинський стверджував, що завдання педагога – не лише навчити дитину, а і організувати умови для її морального, інтелектуального, емоційного та фізичного розвитку. Він писав: “Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в світі, - з людиною. Від нас, нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя”. Ще кілька років тому педагогічну спадщину В.О.Сухомлинського вивчали фрагментарно, вихоплюючи з системи лише те, що не збігалось з узагальненими догмами, штампами. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що педагогічна громадськість була недостатньо знайома з дивовижним світом українського просвітителя В.О.Сухомлинського, якого на міжнародній конференції в м. Салоніки (Греція, 1993 р.) назвали Сократом і Песталоцці наших часів. У творчості В.О.Сухомлинського широко представлені проблеми проектування і розвитку особистості, ефективного використання народної педагогіки, удосконалення розумового виховання, формування моральної і естетичної культури, піднесення ефективності трудового виховання, зміцнення співдружності школи, сім'ї і громадськості, формування психолого-педагогічної культури педагога. Читаючи твори В.О.Сухомлинського неважко помітити, якими сучасними й актуальними є нині ідеї, думки, досвід видатного

педагога, набувши нового звучання в умовах реформування освіти незалежної України. І не випадково з роками не згасає, а навпаки, зростає інтерес до педагогічної спадщини Василя Олександровича. *Основна мета статті полягає у вивченні досвіду використання спадщини В.О.Сухомлинського у навчально – виховному процесі сучасного дошкільного закладу.* Поради і досвід В.О.Сухомлинського живуть і творчо розвиваються в умовах діяльності сучасного дошкільного закладу. Його оригінальна система навчання молодших дітей засобами природи – “школа радості” - переконливо довела, що В.О.Сухомлинський не лише продовжив, а в нових умовах, з новою силою, доповнив і розвинув дошкільну педагогіку.

Василь Олександрович розглядав природу як ефективний засіб морального, фізичного, естетичного, трудового і, особливо, розумового виховання, вбачав у ній вічне джерело збагачення дитячого розуму і почуттів. Учений писав: “Пізнання природи, оволодіння знаннями про неї заховує в собі, по моєму, ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини – соціально-політичні, моральні, естетичні, а ці позиції, по суті, і є світоглядом у дії”. Як показують наші дослідження цінний досвід впровадження ідей Сухомлинського про роль і місце природи у вихованні дітей знаходить своє втілення в роботі ДНЗ №17 м.Луцька. Враховуючи настанови видатного педагога, колектив дошкільного закладу на чолі з завідувачем Сімон Л.В. намагаються так організувати життя, навчання і виховання малят, щоб початкові знання про навколишнє середовище вони діставали, безпосередньо спілкуючись з природою, у “школі під блакитним небом”. Кожну таку зустріч з природою педагоги перетворюють в уроки мислення, спонукають дошкільнят до роздумів про причинно-наслідкові зв’язки. “Школа під блакитним небом” допомагає пізнати дійсність, саму природу. Члени творчої групи Сімон Л.В., Семенова Л.Ф., Фалько Л.С. підготували і випустили методичний посібник “Використання спадщини В.О.Сухомлинського в навчально – виховному процесі”.

На озброєнні у педагогів ідеї і практичні настанови В.О.Сухомлинського про використання казки в роботі з дітьми як засобу розумового, морального, етичного виховання дітей.

У багатій педагогічній спадщині Сухомлинського педагога дитячого садка № 2 знаходять цінні рекомендації щодо громадянського виховання дітей засобами образотворчого мистецтва. Кожна дитина – художник, вважав Василь Олександрович. Враховуючи це, вихователь Гончаренко О.Р. розробила систему комплексних занять для дітей молодшого і старшого дошкільного віку. В методичному посібнику запропоновані різноманітні нетрадиційні техніки образотворення, що сприяють закріпленню морально-етичних категорій. Педагоги розвивають творчу уяву дошкільнят, вчать їх фантазувати, передавати на папері багатогранну красу природи. Спілкування з природою сприяє формуванню у дошкільнят високих моральних якостей: любові і бережливого ставлення до того, що їх оточує, бажання робити його ще красивішим, вчить робити добро. Василь Олександрович розглядав виховний процес не як абстрактний, що складається лише зі словесних настанов, а як дійове вправлення дітей у добрих вчинках. “Здоров’я, здоров’я і ще раз здоров’я” - так починається одна зі сторінок славетної праці Сухомлинського “Серце віддаю дітям”. Виняткову роль відводив В.О.Сухомлинський природі у зміцненні здоров’я, загартуванні дитячого організму. Ходіння босоніж, дихання свіжим повітрям, простір і безмежна краса природного оточення якнайкраще впливають на емоційний стан дитини, її самопочування, виховують характер. Гасло, яке стало головним: “...Турбота про здоров’я – це найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили”.[4; 9] Цьому підпорядкована вся навчально-виховна робота більшості дошкільних закладів м. Луцька. Новою в теорії Сухомлинського, що викликала широкий відгук, була ідея зближення школи та родини, як він це називав, “співдружність родини та школи”. У статті “Слово до батьків” автор пропагував ідею повернення педагогічної відповідальності в родину.

Підготовку дітей до шкільного навчання слід проводити з обов'язковим урахуванням настанов В.О.Сухомлинського про необхідність спиратися на індивідуальні особливості фізичного розвитку, сприймання, мислення і розумової діяльності кожної дитини.

Щоб добре вивчити дітей, треба знати сім'ю, вказував Василь Олександрович. Він вважав, що основи людської особистості, її духовне багатство закладаються в сімейному оточенні. Під керівництвом своїх рідних діти пізнають навколишній світ, засвоюють моральні норми співжиття. Ось чому так багато уваги і в теорії, і в практиці, педагог-новатор приділяв питанням підготовки батьків до здійснення важливих виховних функцій. Педагог писав: “Моральна риса гарних батьків, що передається дітям без жодних зусиль, - душевна доброта матері і батька, їхнє бажання і вміння робити людям добро. У гарних сім'ях – добро і злагода, взаємна повага, любов і поступливість батьків є головною силою виховного впливу, але діти підозрюють, що їх виховує саме те, що у сім'ї усе добре”[1; 538].

Отже, підсумовуючи зазначене, можна констатувати, що гуманістична педагогіка В.Сухомлинського є особистісно-орієнтованою, базується на дитиноцентризмі, за якого дитина – людина розглядається як найвища цінність. Вона має бути оточена добром, ласкою, повагою, мудрою любов'ю; мати право на власну думку і власну помилку, відчутти її наслідки і зробити певні висновки; бути активним учасником педагогічного процесу, що в результаті сприятиме виробленню гуманних поглядів на життя та дотриманню гуманістичних принципів у життєвих контактах з оточенням.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори в 5-ти томах. – Т.1, К.: Рад. шк. - 1976.
- 2.Сухомлинський В.О. Слово до батьків //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.5, К.: Рад. шк.. – 1976.- С. 500.
- 3.Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори у 5-ти томах. . – Т.3.- К.: Рад. шк. - 1976.- С. 53.
- 4.Корецька Л. Світ, у якому завжди сонячно//Дитячий садок–2008.-№ 35.
- 5.Тарапаха. Н. Перетворити навчання на творчість і відкриття // Дитячий садок. – 2008. - № 35.

БОЯРЧУК СВІТЛАНА ІВАНІВНА,
викладач методики розвитку мови
Луцького педагогічного коледжу

ВИКОРИСТАННЯ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розкривається сутність лінгводидактичної концепції В.О.Сухомлинського та її використання в професійній підготовці студентів.

Центром педагогічного процесу є дитина з усіма її особливостями розвитку, формування й виховання. Педагогіка В.О.Сухомлинського є однією із найбільш вдалих спроб допомогти кожній дитині. Спадщина великого педагога є надійним підґрунтям формування всебічного розвитку гармонійної особистості. У цьому складному та багатогранному процесі чи не найважливішого значення набуває формування у дітей любові й пошани до української мови, досконале володіння та вміння грамотно й вправно користуватися нею. Талановитий учений, педагог В.О.Сухомлинський у своїх працях вказував на те, що без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури. Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, високої, справжньої інтелектуальності. [4]

Особливого значення В.Сухомлинський надавав дошкільному віку. Від народження до того дня, коли сама дитина зможе прочитати книгу, відбувається головний розвиток, закладається фундамент особистості, формування розумових здібностей, почуттів, мовлення. Оволодіння рідною мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства. Кінцевою метою опанування рідною мовою в дошкільному віці є засвоєння її літературних норм і культури мовлення, культури спілкування рідною мовою.

Метою статті є актуалізація лінгводидактичної концепції В.О.Сухомлинського та її реалізація на сучасному етапі в роботі зі студентами.

В системі професійної підготовки студентів на заняттях з курсу “Теорія та методика розвитку рідної мови дітей” майбутні педагоги знайомляться з лінгводидактичною концепцією В.О.Сухомлинського. Дослідження А.М.Богущ засвідчують співзвучність лінгводидактичної спадщини видатного педагога із сучасними положеннями національної системи дошкільного виховання та необхідність поглибленого вивчення її задля творчої реалізації з урахуванням сучасних вимог.

Педагогічні праці Василя Сухомлинського досить повно й образно відображають думки й почуття вченого і педагога-практика щодо місця й ролі рідного слова в навчально-виховній роботі з дітьми. Рідна мова, за його словами, - це безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру й традиції.

Одним з найголовніших положень у спадщині В.О.Сухомлинського є положення про єдність між державою і рідною мовою. Тому завдання педагога - зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини. В.О.Сухомлинський вважає, що найлегше це зробити в ранньому дошкільному віці, оскільки дитяча душа надзвичайно чутлива до тонкощів краси й емоційного забарвлення рідного слова. [1] Завдання педагога – з'єднати у свідомості, у почуттях дітей живий світ і світ слів та розкрити їхню взаємообумовленість.

В.О.Сухомлинський розробив цілий цикл занять, які назвав “200 квіток рідної мови”, це двісті бесід про красу слова, написав понад тисячу творів-мініатюр. Це справжнє багатство, яке використовується у роботі з дітьми: “Краплі роси під час сходу сонця”, “Цвітіння соняшника”, “Лісовий шелест”, “Букет польових квітів”, “Зоряна ніч”, “Посади своє дерево”. Усі ці твори-мініатюри, з якими студенти знайомляться під час самостійної роботи, багаті змістом, емоційні, поетичні, несуть у собі багатогранні відтінки думки й почуттів. Справа в тому, що чим більше ми, педагоги, студенти, вчитуємось в твори В.О.Сухомлинського, тим більше розуміємо їх глибину та цінність. Його

твори написані дійсно для дітей, але і дорослим є над чим замислитись. Філософські твори великого педагога спонукають і майбутніх вихователів, і дітей до роздумів. Це “Зелене та рум’яне яблучка”, “Колючка може бути доброю”, “Камінь і струмок”.

Одним з основних педагогічних постулатів В.Сухомлинського є переконаність, що повноцінне виховання і навчання дитини неможливе без зацікавленого її спілкування з книгою. Найголовнішою духовною цінністю, найважливішим джерелом знань називав видатний педагог книгу. Значення художньої літератури для збагачення дітьми дошкільного віку словникового запасу в поєднанні з формуванням граматичної будови мови важко переоцінити. Засобами художнього слова ще до школи дошкільник практично оволодіває граматику рідної мови в єдності з її словниковим складом. Літературний твір дає для цього готові мовні форми. З книги починається самовиховання, індивідуальне духовне життя дітей, тому, підкреслював В.О. Сухомлинський, “правильно вибрати, що читати, - надзвичайно важливе завдання вихователя”. [4]

Серед літературних жанрів щодо їх “педагогічного навантаження” В.О.Сухомлинський особливо цінував казку – джерело дитячої думки, естетичних, та моральних почуттів. Завдяки казці дитина пізнає світ не лише розумом, а й серцем. Як наголошував педагог: “Через казкові образи у свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками... Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови...”. [4] Саме сьогодні чи не найбільше слід звернути увагу педагогам на ту спадщину казок, які залишив нам великий гуманіст та педагог В.О.Сухомлинський. Його казки зачаровують дітей та дорослих образністю рідного слова, мелодійністю української мови.

Під час проходження педагогічної практики в ДНЗ в роботі з розвитку мовлення спонукаємо студентів частіше звертатися до казок та оповідань

В.Сухомлинського. Ці твори вчать дітей підбирати під час складання описових розповідей точні і красиві слова рідної мови, підбирати епітети, які характеризують слово в прямому значенні, а також, які мають переносне значення. У творах видатного педагога ми зустрічаємо досконалі приклади у доборі порівняльних словесних засобів (було тяжко, як бджолі без квітки; виглядала, як вишневий садок виглядає соловейка і ін.). Майбутні вихователі в “кімнаті Мрій” знайомлять дітей з казками В.Сухомлинського “Соловей та жук”, “Чого плаче синичка”, “Казка про Сонце”, “Казка про Хмари”, “Про жайворонка”. Такі казки як “Кмітливий скляр”, “Як білочка дятла рятувала” студенти використовують для інсценівок з дітьми старшої групи.

Праці видатного педагога містять багато корисних рекомендацій щодо організації розвитку мовлення дітей, якими повинні керуватися майбутні вихователі в практичній діяльності.

Так, під час практичних занять з розділу “Методика розвитку зв’язного мовлення” студенти послуговуються порадами В.Сухомлинського щодо навчання дітей розповідання, які окреслені в його лінгводидактичній концепції:

- педагог має дотримуватися міри в розповіданні. Не можна перетворювати дітей на пасивний об’єкт сприймання слів, словесне пересичення – одне із найшкідливіших пересичень;
- розповіді вихователя мають бути яскравими, образними, невеликими. Не можна навантажувати дітей великою кількістю фактів, оскільки чутливість до розповідей у цьому разі притупляється і дитину уже нічим не зацікавиш;
- впливати на почуття, уяву, фантазію дітей, поступово відкривати віконце в безмежний світ, не розчинити його відразу, не перетворювати на широкі двері, через які поза вашим бажанням, захоплені думками про предмет розповіді, полинуть малюки, викотяться, мов кульки. Вони спочатку розгубляться перед безліччю речей, потім ці, по суті, ще незнайомі речі набриднуть дітям, стануть для них пустим звуком, не більше;

➤ не закидати дитину інформацією, не розповідати про предмет вивчення одразу все, що ви знаєте, - під лавиною знань можуть бути поховані допитливість і зацікавленість;

➤ відкривати перед дитиною у навколишньому світі щось одне, але так, щоб частинка життя заграла перед нею усіма барвами веселки. Завжди щось недоговорюйте, аби дитині захотілося ще і ще повернутися до того, про що вона дізналася. [4]

З метою глибшого вивчення лінгводидактичної концепції В.Сухомлинського та подальшого впровадження в практику ДНЗ творчих ідей педагога студентам пропонуються завдання для індивідуальної самостійної роботи, а саме:

1. Навчання дітей творчого розповідання за рекомендаціями В.Сухомлинського.

2. Використання наочності у процесі роботи з казкою в педагогічній спадщині В.Сухомлинського.

3. Квітучий сад, ім'я якому рідна мова: філософсько-педагогічні роздуми видатного педагога.

4. Природа як фактор мовленнєвого розвитку в творчій спадщині В.О.Сухомлинського.

5. Лінгводидактичні та дидактичні принципи в світлі ідей В.Сухомлинського та їх реалізація в умовах дошкільного навчального закладу.

6. Національна спрямованість мовленнєвого розвитку дитини – наріжний камінь лінгводидактичної спадщини педагога.

7. Використання філософських творів В.Сухомлинського в роботі з дітьми дошкільного віку.

Властивості мистецтва слова й особлива якість словесного образу ясніше стануть перед дітьми в зіставленні зі специфікою образотворчого мистецтва. “Витоки творчих здібностей і обдарованості дітей на кінчиках їх пальців. Чим більше майстерності в дитячій руці, тим розумніша дитина”, - писав В.О.Сухомлинський. [4] На практиці доведено, що читання художніх творів

сприятливо поєднується з образотворчим мистецтвом. Саме на таких заняттях у дітей розвивається образне мислення й уява, виховуються естетичні почуття, любов до рідної мови. Як показує досвід, інтеграція цих мистецтв не завжди використовується повною мірою.

Активізація взаємозв'язку з образотворчим мистецтвом і використання комплексу мистецтв у роботі на заняттях з розвитку мовлення покликані формувати мовну культуру дошкільників. Саме в умовах взаємозв'язку мовного навчання і художньої творчості більш успішно формується не тільки визначений комплекс мовленнєвих вмінь у дитини, але і повноцінна “мовна особистість”.

Тому на заняттях з дітьми доцільно використовувати поетичні, лаконічні, оповідання та казки В.Сухомлинського, які якнайкраще підходять для розв'язання цих завдань. На практичних заняттях з методики образотворчої діяльності студентам пропонуємо скласти конспекти занять для дітей старшого дошкільного віку за творами В.Сухомлинського “Дід Осінник”, “Зайчик і горобина”, “Золотокоса”, “А вона усміхається”, “Святкове вбрання”, “Тихо в лісі взимку” та ін. з використанням нетрадиційних прийомів малювання, а саме: монотипії, ниткографії, малювання на вологому папері (“по мокрому”), малювання штампами, рельєфними фарбами, малювання свічкою. Таким чином реалізується творчий підхід до виконання завдання.

Доброю традицією стала співпраця викладачів та студентів з дошкільними закладами, які успішно впроваджують спадщину В.Сухомлинського в свою роботу. Під час проходження педагогічної практики в дошкільному закладі, де є необмежена сфера для творчості, студенти залучаються до підготовки та проведення занять, на яких поєднується читання оповідань, казок В.О.Сухомлинського з образотворчою діяльністю. Наприклад, проведення занять на тему “У гості до сонечка”(мол. гр.), “Опадає листя”, “Осінь подарувала золоті стрічки”, в основу яких було покладено твори видатного педагога “До побачення, Сонечку!”, “Чому опадає листя”, “Золоті стрічки”, “Святкове вбрання”. Це комплексні заняття, на яких ми спробували поєднати

мовленнєве спілкування з малюванням. [2] Отже, використання порад та рекомендацій В.О.Сухомлинського щодо навчання дітей рідної мови збагатить творчу палітру майбутнього спеціаліста дошкільної освіти, зробить ефективнішою освітньо-виховну роботу з дошкільниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А.М. Богуш.- К.: Вища шк.- 2007. – 542 с.
2. Гавриленко Н. Ознайомлення дітей з творами В. Сухомлинського. Образотворча діяльність. // Дитячий садок. - 2003. – № 36.-С. 1-3.
3. Проблеми педагогічних технологій. - Луцьк 2004. – 218 с.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори : В 5 т.- К.: Рад. шк.- 1977.- Т. 3.
5. Тарапака Н. Перетворити навчання на творчість і відкриття // Дитячий садок. - 2008. – № 35.-С. 3-4.

САВЧУК ВАЛЕНТИНА АНАНІЇВНА,
викладач педагогіки
Луцького педагогічного коледжу
ШУЛЬГАЧ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ,
студент 4-А курсу
відділення “Початкове навчання”
Луцького педагогічного коледжу

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядається проблема гуманістичної спрямованості особистості вчителя на основі аналізу теоретичної і практичної діяльності видатного педагога-гуманісти Василя Олександровича Сухомлинського.

Ключові слова: *гуманізм, гуманістична спрямованість, співробітництво, взаємоповага, духовність, людинознавство.*

**Людину можна справжньою назвати,
Коли вона людей насправді любить.**

Іван Драч

Ідеї гуманізації навчання і виховання були провідними у діяльності прогресивних педагогів минулого. Саме під впливом цих ідей розвинулись особистісно зорієнтовані підходи гуманної педагогіки.

Закономірним є те, що принцип гуманізації навчально-виховного процесу є одним із провідних у педагогіці сьогодення.

В Законі України “Про освіту” наголошується на тому, що “Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами”.

Стаття 56 цього Закону зобов’язує педагогічних працівників “... настановленнями і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму,

гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості інших добродійностей”.

Отже, сучасна національна школа вимагає підготовки педагогічних кадрів, які відповідали б цим вимогам.

Багата вітчизняна педагогічна спадщина є джерелом удосконалення професійної підготовки сучасного вчителя.

Неоціненний вплив на вирішення цієї проблеми має педагогічна спадщина вченого, педагога-гуманіста В.О.Сухомлинського.

Важко уявити сучасну педагогічну теорію і практику без імені В.О.Сухомлинського.

Розвиток ідей Василя Олександровича Сухомлинського знаходимо у працях сучасних вчених Ш.А. Амонашвілі, І.Д. Беха, М.В. Богуславського, С.У. Гончаренка, І.А. Зязюна, М.Ю. Красовицького, Ю. І. Мальованого, М.Д.Ярмаченка та ін.

Створена і втілена у роботу Павлівської школи гуманістична педагогічна система видатного вченого є невичерпною скарбницею для професійної діяльності сучасного вчителя. В цьому її актуальність і невмирущість. Провідне місце у педагогічній системі В.О.Сухомлинського займає ідея гуманістичної спрямованості особистості вчителя і педагогічної діяльності в цілому. Гуманістичну спрямованість особистості В.О.Сухомлинський розглядав у двох аспектах: як основу духовного життя особистості та як важливу складову професійної майстерності [6].

Гуманістична педагогіка Сухомлинського розвинулася з “Лебединої пісні” Г.Й. Песталоцці, з героїчного подвигу Януша Корчака, як прояву найвищого гуманізму і людської совісті. “Життя Януша Корчака його подвиг дивовижної моральної сили й чистоти стали для мене натхненням. Я зрозумів: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм своє серце” [3; Т.2; 14].

В педагогічній системі, яку створив Сухомлинський “усе обертається навколо людини, як земля навколо сонця”[1].

Мудрими порадами для сучасних педагогів є книги В.О.Сухомлинського “Серце віддаю дітям”, “Павлиська середня школа”, “Сто порад учителеві”, “Розмова з молодим директором”, “Народження громадянина”, “Як виховати справжню людину”, “Духовний світ школяра” та ін.

В.О.Сухомлинський як талановитий педагог зумів принципово по-новому побачити світ дитини як цілісний соціальний організм. Педагог постійно боровся проти бездушної педагогіки, за людину в учителеві в котрій серце не заросло мохом, і щиро вірив у те, що дитину можна виховати лише добром.

Своєю теоретичною і практичною діяльністю В.О.Сухомлинський утверджував ідеал справжньої людини. В його працях розкриваються конкретні здібності, істини, повчання, настанови, рекомендації. Подаються вони у вигляді правил, Законів, як 14 законів дружби, правил “Десять не можна”, “Дев’ять не гідних речей”, які складають азбуку моральної культури.

На підставі багаторічної практичної роботи в школі В.О.Сухомлинський вперше у вітчизняній педагогіці глибоко розкриває суть таких понять, як людяність, відповідальність, гідність, терпимість, тактовність. На конкретних прикладах подається методика утвердження в юних душах почуття сорому, совісті, справедливості, щедрості, милосердя. Ідеал справжньої людини визначається Сухомлинським на засадах загальнолюдських цінностей і народної педагогіки.

Більшість праць В.О.Сухомлинського пронизують гуманістичні ідеї. Він окреслив гуманістичний ідеал людини, що живе в гармонії з природою і суспільством. Захист дитинства і підтримка його – головна думка гуманістичної педагогіки В.О.Сухомлинського.

Глибоке вивчення спадщини В.О.Сухомлинського дає можливість уявити його принципи гуманістичної педагогіки:

- пізнання багатогранності дитини;
- віра в її неповторність і талановитість;
- визнання природного оптимізму;

- чуйне звернення до її душі і розуму;
- захист багатства людської природи дитячої душі;
- виховання самоповаги;
- утвердження краси в природі людини.

Практичною діяльністю видатного педагога у Павлівській середній школі створювалась і відшліфовувалась методика гуманістичного виховання найголовнішими методами якої стали:

- виховання словом;
- виховання прикладом;
- система методів організації діяльності і формування гуманної поведінки дітей;
- стимулювання і оцінювання вчинків, поведінки, діяльності;
- самовиховання і саморозвиток учнів.

Василь Олександрович вчив педагогів працювати за системою впливів на вихованців, яка базувалася на принципах гуманізму.

Особистість вихователя-гуманіста В.О.Сухомлинський наділяв такими рисами:

- мудрі любов і влада педагога над розумом і душею дитини;
- багатство думки, висока загальна культура;
- спільні з дитиною погляди на життя, людину як найвищу цінність;
- здатність до зцілення душевних ран дитини;
- ніжне, ласкаве ставлення до дитини.

Вивчаючи і наслідуючи педагогічну спадщину В.О.Сухомлинського, пам'ятаємо одну з найважливіших порад великого вчителя: “Дорогий мій колего, щоб стати справжнім вихователем, треба пройти цю школу сердечності – протягом тривалого часу пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується ваш вихованець. Це одна з найтонших речей у нашій педагогічній справі”[3; Т.2; 424-425].

Гуманістична педагогіка В.О.Сухомлинського є дорогоцінною скарбницею для творчого використання теоретичних знахідок і педагогічно цінного досвіду в процесі формування гуманістичної спрямованості особистості вчителя у практиці педагогічних навчальних закладів.

Новаторські педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського з питань формування гуманістично спрямованої особистості вчителя постійно вивчаються і реалізуються викладачами і студентами нашого педагогічного коледжу. Зокрема, в процесі вивчення предметів психолого-педагогічного циклу, на заняттях з методик студенти працюють над рефератами, проводять наукові дослідження. Щорічно захищаються курсові і дипломні роботи, присвячені використанню теоретичних ідей і досвіду В.О.Сухомлинського з проблем морального, трудового, екологічного, естетичного виховання учнів в умовах сучасної школи. В роботах досліджуються взаємини учителя та учня, естетична культура вчителя в педагогічній спадщині вченого. Ряд робіт присвячуються літературній спадщині педагога-новатора, розвитку дитячої творчості, роботі з подоланням неуспішності на основі порад видатного педагога.

Практичну цінність і дієвість гуманної педагогіки В.О.Сухомлинського майбутні вчителі відчують при проведенні навчально-виховних занять під час педагогічної практики у школах і дошкільних закладах.

Вивчаючи творчу спадщину В.О.Сухомлинського, молодий вчитель черпає цінні поради, знаходить відповіді на складні запитання. Педагогічна діяльність В.О.Сухомлинського в Павлиській школі, практична робота його послідовників, методичні рекомендації та розробки вчителів-практиків, які описують свій досвід роботи з використання його педагогічної спадщини, значною мірою сприяють підготовці сучасного освітянина, допомагають у формуванні гуманістично-спрямованої особистості вчителя, який зможе задовільнити вимоги сучасної національної школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонець М.Я. Славетний український педагог-гуманіст // Педагогіка і психологія. – 2003. - №2. – С.37.
2. Зязюн І.А., Родчанин Е.Г. Гуманіст. Мыслитель. Педагог: Об идеалах В.А. Сухомлинского. – Москва, 1991.
3. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Вибрані твори: В 5т.-Т.2.– К, 1976.
4. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори: В 5т. – Т.2. – К. – 1976.
5. Прокопенко І.Ф. Особистість учителя в педагогічній системі В.О. Сухомлинського// Педагогіка і психологія. – 2003. - №2.

ПАНІБРАЦ АННА АНАТОЛІЇВНА,
студентка 3-А курсу
відділення “очаткове навчання”
Луцького педагогічного коледжу
Науковий керівник –
ГАРАСИМЮК ТЕТЯНА ОЛЕКСІЇВНА,
викладач педагогіки
Луцького педагогічного коледжу

**ГУМАНІСТИЧНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ВСЕБІЧНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ
В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті розглядається процес формування всебічно розвиненої особистості у творчій спадщині В.О.Сухомлинського, аналізується психолого-педагогічна система педагога, в якій усе зосереджено навколо особистості дитини-людини.

***Ключові слова:** всебічно розвинена особистість, дитина, розвиток, психолого-педагогічна система.*

Головним завданням гуманістичної освіти і виховання сучасної школи, що визначене в Законі України „Про освіту”, є „всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами”. Відтак, проблема формування всебічно розвиненої особистості та її відображення у творчій спадщині В.О.Сухомлинського є *актуальною темою* сучасної педагогіки.

До теоретичного обґрунтування і практичної реалізації завдань всебічного

розвитку людини як особистості зверталось чимало видатних мислителів минулого та сучасних науковців. Це ідеал цивілізованого суспільства, який діє протягом сторіч, починаючи з афінської системи виховання, де й народилося розуміння гармонійності людини. Необхідно відзначити, що гармонія була метою виховання і в афінській, і в римській, і у візантійських системах [3].

Термін „всебічність” до „гармонійності” додав у XVII столітті видатний французький філософ „нової філософії” Рене Декарт. Термін „всебічний і гармонійний розвиток” став ідеалом, до якого необхідно прагнути в процесі виховання. Проте, саме розуміння його сучасними філософами не є однозначним: одні переносять його у багатопрофесійну сферу; інші – взагалі у сферу духовного збагачення, поділяючи людей за освітою на „фізиків” і „ліриків”; деякі вбачають у всебічності набір добродетелей, моральностей, гуманізму, чистоти і благородства [3].

Пошуки оптимальних шляхів розв’язання цієї проблеми спонукають нас до вивчення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського, в якій центральною є ідея гармонійно розвиненої особистості.

Ідеї знаного педагога знайшли подальший розвиток у працях відомих сучасних вчених: Ш. О. Амонашвілі, І. Д. Беха, С. У. Гончаренка, І. А. Зязюна, Ю. І. Мальованого та ін.

Об’єктом даного дослідження є процес формування всебічно розвиненої особистості у творчій спадщині В.О.Сухомлинського, предметом – гуманістично-педагогічні аспекти вказаного процесу. Керуючись *метою* розкрити сутність розуміння видатним педагогом всебічного розвитку дитини та шляхів його здійснення в сучасній національній школі, у дослідженні було поставлено та виконано *завдання* дослідити відображення проблеми формування всебічно розвиненої особистості у творчій спадщині В.О.Сухомлинського та втілення ідей видатного педагога в практиці сучасної національної школи, зокрема початкової.

В.О.Сухомлинський утверджував необхідність всебічного розвитку дитини: інтелектуального, духовного, фізичного, трудового, естетичного в активній

діяльності, різних видах співпраці дитини і дорослого, окремої індивідуальності і колективу. Педагог дійшов висновку: „Виховання всебічно розвиненої особистості – це вміння розібратись у найскладніших і, на перший погляд, ніби-то непомітних залежностях. Бути мудрим вихователем означає насамперед розуміти причинно-наслідкові зв'язки, які ми щодня бачимо, робимо, очікуємо” [5].

В.О.Сухомлинський створив психолого-педагогічну систему, в якій усе зосереджено навколо особистості дитини-людини. Це надзвичайно потужна і напрочуд гуманістична педагогіка, побудована на утвердженні тієї філософської істини, що освіта, виховання і розвиток особистості – це передусім утвердження гармонії розуму і серця, де все-таки серцю, за образним висловлюванням Василя Олександровича, належить найніжніша і найтонша мелодія.

Якою ж, за висловом видатного педагога, має бути мета виховання? „Потрібно з усією визначеністю і ясністю сказати, що першою і найважливішою метою виховання є Людина – її всебічний розвиток, ясний розум, високі ідеали, чисте, благородне серце і золоті руки” [1].

Великого значення у формуванні особистості дитини вдатний педагог надавав школі та вчителю. Школа у поглядах В.О.Сухомлинського – це світоч розуму, святиня і надія, духовна колиска народу, норавливе дитя суспільства, це світ душевних людських доторкань, зосередження добрих почуттів, тонких переживань, це вічне вогнище краси, освіти і освіченості, яка вчить жити, ставати Людиною.

У праці „Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості” [5] видатний педагог розкриває складники всебічного розвитку учня в період його навчання. Він по-новому окреслює розуміння змісту виховання та шляхів його реалізації.

У розвитку особистості першорядного значення він надавав розумовому вихованню. Ідеалом школи є те, щоб у життя не вступала жодна невихована у розумовому відношенні людина. Невігласи небезпечні для суспільства,

незалежно від того, освічені вони чи ні. Невіглас не може бути щасливим сам і завдає нещастя іншим. Той, хто вийшов зі стін школи, може чогось і не знати, але він має бути розумною людиною. Розумова вихованість, на думку Сухомлинського, нерівнозначна обсягу набутих знань; "Уся суть у тому, як відбувається життя знань у складній і багатогранній діяльності людини".

Важливе завдання школи педагог вбачав у формуванні стійких переконань, вихованців. Знання стають переконаннями за умови, коли у школі живуть ці переконання – у взаємовідносинах між вихованцями і педагогами, в їхніх вчинках, прагненнях, радощах і прикрощах. Моральний розвиток, писав педагог, є складне життя переконань - їх народження, розвиток, зміцнення, вираження у вчинках.

Центральним у розвитку дитячої особистості, на думку вченого, є трудове виховання. Особливого значення, у зв'язку з цим, він надавав єдності трудової культури і загального розвитку – морального, розумового, естетичного, фізичного; розкриттю, виявленню і розвитку індивідуальності й праці, високій моральній сутності праці, її суспільно-корисній спрямованості. Педагог вважав за необхідне широко залучати дітей та молодь до різноманітних видів продуктивної праці. Природно, що трудове виховання розпочинається за шкільною партою, оскільки навчання є найважчою справою для школяра.

Загалом, розкриваючи особливості формування всебічно розвиненої особистості, вчений розкриває наступну педагогічну закономірність: між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і зумовленостей, а ефективність виховання визначається тим, як ці залежності й зумовленості враховуються і реалізуються на практиці.

Серед шляхів і засобів формування всебічно розвиненої особистості у школі педагог вирізняв навчання, рідну природу, працю, слово, традиції, експериментування, багате духовне життя вихованців. За словами вченого, школа стає „колискою народу”, якщо в ній панують культ Матері, Батьківщини, Людини, культ Слова. Саме за цих умов і можливе формування юного громадянина.

Особливе значення мають ідеї В.О.Сухомлинського для початкової школи, яка перейшла до нового змісту і структури освіти. У процесі реформування школи маємо зберегти і розвинути всі ті надбання, які залишив нам видатний педагог.

Звертаючись до праць В.О.Сухомлинського, коротко охарактеризуємо основні шляхи та засоби розвитку особистості молодших школярів.

Повноцінне навчання, в якому цілеспрямовано розвивається особистість учня, за В.О.Сухомлинським, передбачає [4]:

- 1) врахування вчителем психофізіологічних особливостей дітей даного віку;
- 2) визначення вчителем перспективних цілей розвитку творчих здібностей кожного учня;
- 3) турботу про фізичне та емоційне здоров'я вихованців;
- 4) досягнення тісного взаємозв'язку мовленнєвої, розумової та трудової діяльності молодших школярів;
- 5) проведення уроків мислення в природі;
- 6) систему творчих робіт з розвитку мовлення;
- 7) стимулювання інтелектуальних та естетичних почуттів дитини.

Оскільки протягом молодшого шкільного віку відбуваються глибокі психологічні зміни, що торкаються інтелекту, особистості й соціальних стосунків, цей період є часом народження соціального „Я”, то виникає необхідність існування в школі такого предмета, який би вчив ставати досконалою особистістю. В.О.Сухомлинський вважав, що цього досягнути можна лише крок за кроком, вводячи дитину у світ різноманітних людських стосунків. Він окреслив гуманістичний ідеал людини, що живе в гармонії з природою, іншими людьми і суспільством. А, отже, цьому потрібно вчити маленьку людину так само, як вчити читати, писати, рахувати. Саме тому вже кілька років вивчають предмет „Людинознавство”. Саме так називав ці уроки Василь Олександрович. Завдання предмета „Людинознавство” – дати учням системні, цілісні знання про людину, розкрити поняття про основну місію

людини на землі. Основні теми, які з року в рік розширюються і поглиблюються в системі, – це „Природа і людина”, „Ми – люди”, „Людина в суспільстві”. Василь Олександрович зазначав, що через казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість – правильний шлях до серця дитини [2].

У досвіді студентів Луцького педагогічного коледжу під час позанавчальної виховної практики є такий вид роботи, як допомога учням початкової школи у веденні щоденників розвитку їх особистості, які починаються з таких слів:

Яка це радість – жити!

Творити чудеса!

Сміятись і радіти,

як вранішня роса!

Дитина малює саму себе, чим підкреслює те, як вона виглядає, пише, як її звати, де вона народилася, зображує себе зовсім маленькою і такою, якою виглядає сьогодні. Дітям пропонується тест „Який я? Що про мене думають інші?” Проводиться дидактична гра „Люстерко”, де дитина вказує основні риси свого характеру, порівнює себе з іншими людьми. В дидактичній грі „На помилках учаться” діти розповідають про свої помилки та аналізують їх причини, допомагають це зробити своїм друзям. У дидактичній грі „Чарівна драбинка” вони розміщують на сходинках себе, батьків, друзів. У щоденнику вміщені поради „По секрету”, „Закони шкільної родини для української дитини”, „Анкета для друзів”, дидактична гра „Якщо я – людина – то повинен...”, анкета „Мотивація навчальної діяльності”, в якій діти будують „Школу Радості”. Діти пишуть твір „Скажу сам собі”. Щоденник закінчується словами:

Пам'ятай, що ти – Людина!

Вчись, думай, твори добро!

Таким чином, великий внесок В.О.Сухомлинського у розробку шляхів всебічного гармонійного розвитку особистості дитини допомагає педагогам у нових умовах значно глибше бачити і вірно спрямувати цей процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонєць М. Я. Дидактичні проблеми загальноосвітньої школи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. – К.: Вища школа, 2008. – 247 с.
2. Антонєць М. Я. Учителю, порадьтесь з Сухомлинським // Початкова школа, 1996. – № 12. – С. 5 – 8.
3. Галузинський В. М., Євнух М. Б. Педагогіка. – К.: Вища школа, 1996. – С. 82 – 83.
4. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна система // Радянська школа. – 1988. – № 6. – С. 87 – 91.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. – Том 1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 53 – 206.

МАРУШКЕВИЧ ЛЮДМИЛА ЮРІЇВНА,
студентка 2 курсу
Луцького педагогічного коледжу
Науковий керівник -
КАРДАШУК НАТАЛІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА,
викладач природничих дисциплін
Луцького педагогічного коледжу

ЗБАГАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ СКАРБНИЦЕЮ ІДЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито потреби використання творчої педагогічної спадщини Сухомлинського у екологічному вихованні молодших школярів. Описано особливості збагачення сучасного екологічного виховання скарбницею ідей В.О.Сухомлинського у педагогічній творчості працівників освіти Волині.

Ключові слова: *нова філософія життя, засоби екологічного виховання.*

Гострота сучасної екологічної ситуації в усьому світі і в Україні, зокрема, породжує безліч проблем. Берегти навколишнє середовище й постійно дбати про нього – одна з найважливіших глобальних проблем сьогодення і завтрашнього дня. Ще одна — виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з нею, раціонально використовувати та відтворювати її багатства психологічно готового оберігати природу. Щоб розв'язати їх, важливо ще змалку виховувати у дітей високу культуру природокористування, відповідальність за життя всього живого на Землі. Це вимагає переорієнтації екологічного виховання на можливість здійснювати випереджувальну підготовку людини до переходу до нової філософії життя. Стратегія нової філософії життя змінює соціальну роль екологічної освіти і виховання. Суспільство актуалізує потребу у творчій особистості, яка на основі самостійного критичного мислення вмітиме не лише визначати екологічні проблеми і знаходити раціональні шляхи їхнього розв'язання, а й запобігати виникненню цих проблем, екологічне виховання набуває пріоритетної системоутворюючої ролі в створенні нової школи України XXI століття загалом та у навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів зокрема.

Аналіз сучасної практики екологічного виховання школярів, що здійснюється в школах Волинської області, свідчить про те, що переважна більшість учнів знають і усвідомлюють екологічні проблеми, виявляють досить відчутну стурбованість станом довкілля. Однак під час безпосереднього спілкування з природою відчуваються недоліки життєвого досвіду взаємодії учнів з природою, недостатнім є досвід відповідної поведінки. Школярі не завжди виявляють уміння здійснювати цілеспрямовані спостереження за природними об'єктами, аналізувати, зіставляти події, факти й явища. Вони часом не вміють висловити свої думки, аргументувати або й просто описати побачене в природі. Однією з причин цього є зростаюча відчуженість дітей (особливо міських) від природи, відсутність педагогічно обґрунтованого спілкування з нею. Інша причина полягає в тому, що, як вказали самі вчителі, вони не мають достатнього досвіду організації і здійснення екологічного виховання школярів.

Одним із шляхів розв'язання згаданих вище проблем є звернення до надбань педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського — гуманістично спрямованої людини, творчої, здатної забезпечити складний процес формування особистості дитини, відповідальної за своє існування у світі.

Багаторічний досвід навчально-виховної роботи переконав В.О.Сухомлинського в тому, що природа не тільки “об'єкт пізнання”, “сфера активної діяльності” вихованців, а й “виховний фактор. Він підкреслював, що “постійне спілкування з природою і взаємодія з нею стає істотною стороною виховного процесу”, “наочним мірилом цінностей” [4; 89].

Глибоко розуміючи психологію дітей, їхнє захоплення грою, В.Сухомлинський біля школи в чагарнику створив “Куточок думки”. Нові образи, відкриті дітьми перетворювалися в казкові. На занедбаних ділянках павлівські школярі закладали “Сад вдячності” на честь тих, хто відпрацював на користь суспільства 40-50 років. У посильній трудовій діяльності діти піднімалися вище у своєму моральному розвитку, відчували потребу робити добро [1].

Одне з найважливіших завдань школи, вказував В.О.Сухомлинський, “навчити користуватися знаннями. Якщо набуті уміння і навички тільки засвоюються і не застосовуються на практиці, навчання поступово виходить зі сфери духовного життя дитини, неначе відділяється від її інтересів і захоплень” [2]. І тут же підкреслює: “Дуже важливо, щоб мислення учнів ґрунтувалося на дослідженні, пошуках, щоб усвідомленню наукової істини передувало нагромадження, аналіз, зіставлення і порівняння фактів. Спостерігаючи явища і картини природи, дитина оволодіває формами й процесами мислення, збагачується поняттями, кожне з яких сповнюється реального змісту причинно-наслідкових зв'язків, помічених гострим зором допитливого спостерігача” [4;370].

На Волині іде активізація процесу створення нової школи України XXI століття. Педагогічні колективи і управлінські структури здійснюють інноваційні розробки і підтримують новітні технології. На першому в Україні Волинському фестивалі-конкурсі на кращу модель нової загальноосвітньої сільської школи взяли участь 33 колективи. Презентація теоретичної частини проектів-моделей у Волинському ІППО дає підстави стверджувати, що педагоги Волині мають високий рівень розуміння концептуальних складових діяльності навчальних закладів. Ідеї нової парадигми шкільної освіти віддзеркалюють уже назви шкіл: “Школа добра”, “Школа успіху”, “Школа духовності”, “Школа сприяння здоров'ю”, “Школа – рідний дім”. Серед поданих проектів відрізняються екологічним компонентом моделі шкіл села Боголюби Луцького, Полапи Любомльського районів та смт. Шацьк. Концепція розвитку цих шкіл відповідає баченню видатного педагога В.Сухомлинського: “Школа майбутнього повинна найповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа”. Цікаво реалізують екологічну місію заклади нового типу НВК школа-ліцей села Зимне Володимир-Волинського та смт. Рокині Луцького районів. У Раківліській ЗОШ Камінь-Каширського, села Буяни Луцького, Козлів Локачинського районів реалізується цільовий підхід до проблеми здоров'я підростаючого покоління. Школи сіл Ратнів і Забороль

Луцького, Забужжя Любомльського, Затурці Локачинського районів демонструють нові підходи до організації роботи з обдарованими дітьми, працюють на всебічний розвиток особистості. Безумовно процес модернізації шкіл Волині тільки набирає сили. Створюються умови для співпраці вчителя й учнів, для колективної взаємодії, для спілкування.

Організація екологічної діяльності учнів вимагає науково-методичного забезпечення. Можна стверджувати, що розробка та використання авторських програм та навчально-методичних комплексів їх забезпечення це передумова успіху. З цією метою досконало розробляють зміст і структуру тематичних робіт учнів, за допомогою яких вони зможуть проводити практичні дослідження довкілля. Завдання мають містити: визначену мету, соціально-моральні завдання на самостійне осмислення, усвідомлення значущості, цінності природи, визначені об'єкти дослідження, інформацію (теоретичні знання, що актуалізують тему дослідження), практичні дії учня у довкіллі, послідовність виконання їх та висновки — оцінювання досягнутих результатів (самооцінювання).

Так, на протязі останніх років, у ЗОШ с.Боголюби працює експериментальний майданчик ІППО по екологізації змісту освіти у початковій школі під керівництвом Поліщук Н.А. - випускниці Луцького педагогічного училища 1987 року. Мета його створення – підвищення рівня екологічного виховання учнів, апробація авторської програми “Дорога в Дивосвіт” [3]. В основі – ідея виховання дитини засобами природи, що реалізується через уроки милування природою, уроки мислення, уроки залучення до природоохоронної діяльності, зображувальну діяльність у природі, уроки-театралізації.

Досягнуто перші прекрасні результати. Серед 5 переможців обласного конкурсу на кращу модель підготовки компетентного випускника 3 учні Боголюбської школи Луцького району, основні компетенції яких починали формуватися не лише на уроках а й у природі, на площах та провулках екологічного містечка “Дивосвіт”. Саме так називається екологічна стежка у Поліщук Н.А., керівника екологічного гуртка та автора експериментальної

програми по екологічному вихованню дітей у початковій школі. Саме ця екологічна стежка отримала перше місце на всеукраїнському конкурсі екологічних стежок у 2007 році. Вихованці цієї школи під відкритим небом достойно представляли у 2008 році Волинь на Всеукраїнському конкурсі на кращу модель компетентного випускника.

Досвід Поліщук Н.В. показує: бережливе й турботливе ставлення до природи інтенсивніше формується за наявності в дітей початкових екологічних знань. Закономірно, що формування первинних екологічних знань та виховання екологічної культури розпочинається в молодших класах, коли вивчається природознавча тематика, яка за своїм змістом потребує застосування відповідних методів, зокрема методів спостереження та дослідництва. Збагачення сучасного екологічного виховання скарбницею ідей В.Сухомлинського здійснює Наталя Анатоліївна.

Саме метод спостереження В.О.Сухомлинський вважав засобом творчого розвитку, народження думки, образного мислення. Саме під час спостереження він навчав дітей схоплювати найістотніше в предметах, явищах, виділяючи їх ознаки в певній послідовності. “Відчуваючи, переживаючи красу побаченого й почутого, діти сприймали найтонші відтінки слова, і через слово краса входила в їхні душі... В дітей з'являлося бажання передати свої почуття і переживання, розповісти про красу”, - стверджував педагог.

Ведення спостережень за природою – це складний, синтетичний процес, який увібрав у себе в інтегрованій формі знання різних природничих галузей, що мають прикладне та екологопросвітницьке значення в житті людини. Саме складність ведення спостережень призвела до потреби створення екологічної авторської програми для молодших школярів та створення навчального середовища для її реалізації в сучасних умовах.

Не менш важливим засобом у екологічному вихованні є казка. Саме казка однією з перших розкриває перед дитиною все багатство людських стосунків – ставлення її до самої себе, до інших людей, до навколишнього світу природи. Казка, як одна з ігрових форм діяльності, найбільш цікава, доступна і

приваблива, має великі потенційні можливості у формуванні екологічної культури молодших школярів. Приміром, вмале використання казки дозволяє педагогові розкрити певні біологічні закономірності, значення рослин та тварин у природі та життя людини, сформувані знання про екологічні зв'язки, що відображають саму суть екології як науки. У школі, театралізація екологічних казок, написаних Наталією Анатоліївною, стає для дітей справжнім святом.

Беручи до уваги інтереси учнів, враховуючи їхні вікові особливості та специфічні можливості позаурочної роботи, у ході експериментальної роботи, було створено експериментальний майданчик у Затурцівській сільській школі, де втілено технологію Сухомлинського по використанню природного середовища в навчанні і вихованні дітей. В роботі вирішуються такі завдання:

- підтримка та розвиток інтересів учнів до природного середовища;
- заохочення їх до творчого самовдосконалення;
- створення соціально-педагогічних та психолого-педагогічних умов, сприятливих для набуття учнями знань, практичних умінь і навичок поведінки та діяльності в природі;
- виховання естетичних смаків, збагачення цінностями українського народу;
- організація дозвілля з урахуванням інтересів дітей на основі їх ініціативи і самодіяльності.

Екологічна діяльність завершується досягненням певних результатів. Це можуть бути написані твори, побудовані схеми, пережиті почуття виражені малюнком, віршем, оповіданням, що усвідомлюються учнем надзвичайно гостро. Як зазначав В.О.Сухомлинський, "...творчість дітей — глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоствердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини" [4; 109]. У Затурцівській "Добрій школі" Марченко Євгенія Петрівна працює з дітьми у дендропарку. Де проводяться досліди та експерименти. Результатом

дослідницької діяльності дітей у природі стало створення загону зелених патрулів.

У 2007 році на Всеукраїнському зльоті шкільних лісництв друге місце зайняла команда з Волині. Практично всі учасники команди пройшли школи, де активно працювали у школах екологічні студії та гуртки.

При безпосередньому спілкуванні учня з навколишнім середовищем розв'язується проблема поєднання набутих абстрактних екологічних знань з його чуттєвим сприйняттям реального світу природи, що дає змогу змінити його ставлення до природи. Так, В.О. Сухомлинський підкреслював: "...у природі вічне джерело дитячого розуму...". Він вважав, що "...треба розвивати мислення дітей, зміцнювати розумові сили дитини серед природи — це вимога природних закономірностей розвитку дитячого організму..." [5; 327]. Так, уроки в природі учнів Любешівського НВК проходять на екологічній стежці, що розташована на території національного парку Прип'ять-Стохід. Учні тут не лише розвивають творчість і мислення, отримують наукові дієві знання, але і здійснюють свої перші наукові відкриття. Науковці України були приємно здивовані. Учні Людмили Артемівни Савчук зробили величезне наукове відкриття, знайшли у волинському лісі рослину, яка була занесена на чорні сторінки Червоної книги. Тобто вважалася вже зниклою на Землі. Учень може по різному проявити свою індивідуальність у власному розв'язанні екологічної проблеми, і навіть може повернути планеті життя одного виду. Ось де дійсно достойний приклад втілення ідей екологічного виховання Сухомлинського у сучасній школі.

Отже, екологічне виховання не можна вважати достатнім, повним, якщо учнів не залучено до практичної діяльності з вивчення та поліпшення екологічної дійсності у конкретній місцевості (за місцем проживання чи у мікрорайоні школи). Особиста участь дітей у розв'язанні локальних екологічних проблем є необхідною умовою формування відповідних оптимістичних поглядів. Переважання негативної інформації викликає тривожність, занепокоєння, почуття безвиході. Тому визначальним завданням екологічного

виховання є забезпечення потреб школярів у самореалізації через участь у різних видах практичної діяльності у довкіллі. Це сприятливо позначається на засвоєнні екологічних знань, цінностей, морально-етичних, правових норм поведінки в природі, доцільної взаємодії з нею. Практична діяльність дає також можливість створити єдиний освітньо-виховний простір школи і сім'ї, сприятливий для формування комплексного досвіду обґрунтованої взаємодії з навколишнім середовищем у представників різних поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Л. Уроки мислення серед природи у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського// Поч.. шк., 2005.- №9, С. 12-14.
2. Деркач В. Примножуючи спадщину Павлиського добротворця // Поч.. шк., 2001.- № 1.- С. 6-7.
3. Поліщук Н.А. Моя стежина в ріднім краї// Педагогічний пошук, 2005.- № 1.- С. 49-52.
4. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: в 5 т.- К.: Рад. шк. - Т.2., 1976.- 675с.
5. Сухомлинський В.О. Школа і природа // Вибрані твори: У 5 т.- Т.5- К.: Рад. шк., 1997.- 549 с.

*ДЕМЧУК ЛАРИСА СЕРГІЇВНА,
студентка 2-В курсу
Луцького педагогічного коледжу
Науковий керівник –
ПОЛІЩУК ОЛЕКСАНДРА СЕРГІЇВНА,
аспірантка ВНУ імені Лесі Українки*

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті висвітлюється одна з актуальних проблем початкової школи – проблема морального виховання молодших школярів через призму педагогічного досвіду видатного вітчизняного педагога В.О.Сухомлинського.

Однією з актуальних проблем сучасності є проблема підвищення ефективності процесу морального виховання підростаючого покоління. У “Національній доктрині розвитку освіти України” підкреслюється, що одним із пріоритетних напрямків державної політики щодо розвитку освіти є моральне виховання [3;4].

Проте очевидним є той факт, що у наш час часто проявляється низька моральна культура та погана вихованість молоді, її бездуховність. Моральний вакуум, який існує в державі, заповнюється низькопробними зразками масової культури. Небаченого досі руйнівного характеру для дитячої психіки набуло телебачення. Щодня у свідомості школярів осідають сцени убивств, насилля, розбещеності та іншої аморальної поведінки. Натомість такі моральні цінності як добро, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, скромність, чесність стають усе менш поширеними в дитячих колективах, а, отже, не можуть зайняти належного місця в системі цінностей підростаючого покоління.

Саме тому актуальним завданням сучасної системи виховання є забезпечення умов для виходу з духовно-моральної кризи, що охопила усі сфери суспільного життя і виховання молоді. У цьому контексті особливо нагальною є проблема морального виховання молодших школярів, адже саме в

початковій школі на основі засвоєння моральних норм досвіду старших поколінь школярі поступово починають виявляти самостійне, свідоме ставлення до оточення, до моральних норм суспільства, у них формуються перші навички свідомої моральної поведінки. Від моральної вихованості особистості, перш за все, залежить стан духовного життя інших людей, всього суспільства, його духовний прогрес або регрес. Саме негативна моральність особистості породжує напружену атмосферу в стосунках між людьми, а це, в кінцевому підсумку, призводить до зростання правопорушень, злочинності тощо.

Принагідно зазначимо, що велику увагу моральному вихованню школярів приділяли такі видатні вчені-педагоги, як Г.Т.Ващенко, Я.А.Коменський, А.С.Макаренко, Г.С.Сковорода, В.О.Сухомлинський, К.Д.Ушинський та інші.

Досвід видатного вітчизняного педагога В.О.Сухомлинського є особливо значущим у процесі морального виховання молодших школярів на сучасному етапі. Василь Олександрович не лише розглянув проблему морально-духовного виховання людини. Він зробив спробу визначити систему виховання високих моральних якостей. На думку педагога, моральний ідеал стає реальністю, коли людина вчиться правильно жити, правильно діяти, правильно ставитись до інших людей і до самої себе. Дуже важливо, щоб з дитинства у школяра було духовне життя, сповнене світлом моральних цінностей. Сутність духовно-морального життя маленького громадянина повинна містити здивування, захопленість, одухотвореність, красу.

Ідеї В.О.Сухомлинського знайшли подальший розвиток у працях відомих сучасних психологів і педагогів: Ш.О.Амонашвілі, І.Д.Беха, С.У.Гончаренка, І.А.Зязюна, Н.Л.Коломінського, Ю.І.Мальованого, Є.В.Суботського.

Зважаючи на актуальність даної проблеми, *метою дослідження* став розгляд теоретичних аспектів процесу формування моральних якостей молодших школярів та визначення педагогічних умов впровадження ідей В.О. Сухомлинського в процес морального виховання у початковій школі.

Як засвідчує аналіз психолого-педагогічної літератури, *моральне виховання* – це виховна діяльність, що має на меті сформувати стійкі моральні

якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності [5;271]. Тобто метою морального виховання є формування моральної культури та моральних якостей особистості. Моральне виховання передбачає формування почуття любові до батьків, вітчизни, правдивості, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, шляхетного ставлення до жінки, благородства, інших чеснот [1;110].

Систематичне моральне виховання здійснюється у школі, де педагоги спрямовують свої зусилля на формування у підростаючого покоління моральних якостей, потреб, почуттів і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі.

Слід також зазначити, що виховний вплив на молодшого школяра здійснюють не лише вчителі, а й батьки, інші члени родини, діти-ровесники, засоби масової інформації та цілий комплекс зовнішніх впливів, дію яких педагог, на жаль, не завжди може контролювати.

Моральний розвиток дитини починається дуже рано. З перших років життя вона дізнається про те, що добре і що погано, що можна робити і чого не можна. У процесі морального виховання, а особливо моральної поведінки, формуються моральні якості школярів. Як зазначає у своїй праці “Павлиська середня школа” В.О.Сухомлинський: “...моральне виховання починається з перших років свідомого життя дитини; саме в молодшому віці, коли душа дуже чутлива до емоційних впливів, ми розкриваємо перед дітьми загальнолюдські норми моралі, вчимо їх азбуки моралі” [4; 173].

В.О.Сухомлинський був переконаний у тому, що вихованим учня роблять, насамперед, радість, щастя, життєрадісне світовідчуття. Важливе завдання педагогіки, на його думку, - це збереження в житті школи радості та щастя, на які має право кожний учень.

Важливе місце в процесі формування моральних якостей особистості, на думку видатного педагога, посідає трудове виховання. В.О.Сухомлинський стверджував, що “гармонійного, всебічного розвитку, освіченості, духовного

багатства, моральної чистоти – усього цього людина досягає за умов, коли поряд з інтелектуальною, моральною, естетичною культурою вона досягає високого ступеня культури праці, трудової творчості” [4; 301]

Серед основних методів морального виховання В.О.Сухомлинського можна виділити такі:

- роз'яснення етичних норм;
- використання засобів народної педагогіки;
- вправлення молодших школярів у моральній поведінці;
- позитивний приклад;
- проведення занять на природі, організація екскурсій.

Під час проходження педагогічної практики, спираючись на поради Василя Олександровича Сухомлинського щодо важливості усного впливу на внутрішній світ вихованців, ми використовували метод *роз'яснення етичних норм* у процесі формування моральних якостей особистості, яке викликає у молодших школярів прагнення до конкретних дій.

Ефективним прийом для роз'яснення молодшим школярам правил моральної поведінки, на думку В.О.Сухомлинського, є *використання народної педагогіки* - оповідей, приказок, прислів'їв, пісень, народних звичаїв і традицій тощо.

У процесі дослідження ми помітили, що прислів'я приваблюють вихованців яскравою грою слів, співзвуччям, ритмом. Поезія тут виступає формою збереження і поширення народної мудрості, досвіду пізнавальної діяльності, свідомості, засобом впливу на думку і вчинки особистості.

Важливим засобом виховання в учнів культури поведінки є *вправи*, які включаються у повсякденне життя школярів і проводяться в процесі систематичних занять. Зміст вправ і їхня форма залежать від характеру правила, яке опрацьовується. В ході експерименту ми переконались у тому, що вправлення молодших школярів у моральній поведінці є необхідною умовою їх успішного морального розвитку.

Дуже важливим у процесі формування моральних переконань молодших школярів є використання *позитивних прикладів* літературних героїв чи реальних історичних постатей, на чому зазначав В.О.Сухомлинський. В процесі спостереження за молодшими школярами ми переконались, що сучасні учні, на жаль, рівняються у своїх вчинках, судженнях та поведінці на героїв різноманітних кінофільмів, телевізійних серіалів, ток-шоу чи зірок шоу-бізнесу, поведінка яких, в основному, не відзначається високою моральністю – швидше навпаки, є аморальною.

Одним з показників моральності особистості є ставлення людини до *природи*. В.О.Сухомлинський у природі вбачав вічне джерело людського розуму, фантазії та словесної творчості. Великий педагог прагнув, щоб яскраві образи рідної землі живили свідомість молодої людини впродовж усіх років навчання, починаючи із самого дитинства; щоб закони мислення вперше розкривалися не перед класною дошкою, а серед поля, на лузі, біля річки, в гаю.

Дуже велике значення у вихованні культури поведінки має особистий *приклад педагога*. Його поведінка, зовнішній вигляд, тон і стиль звертання до інших викладачів, батьків, учнів мають вирішальне значення у формуванні вихованості школяра. Учитель повинен бути тим зразком поведінки, який хотів би наслідувати учень. Також ми переконались, що дуже велике значення у вихованні культури поведінки має *особистий приклад батьків*. Адже, коли батьки поважають один одного, проводять достатньо часу з дітьми, цікавляться їхнім життям, то учні, як правило, виростають добре вихованими. Значно складніше виховувати навички і звички культурної поведінки в дитини, якщо у родині не прийнято бути ввічливими, дорослі не поважають один одного, сваряться, а в будинку не дотримується чистота і порядок.

Таким чином, отримані результати дослідження дають підстави зробити нам наступні ***висновки***:

По перше, молодший шкільний вік – особливий період у становленні людини; саме в цей час закладаються основи особистості, її майбутнього характеру, дається спрямування її моральному розвитку.

По друге, моральні якості молодших школярів починають формуватись у ранньому дитинстві під впливом оточуючого середовища та різноманітних виховних впливів з боку дорослих та однолітків.

По третє, використання ідей морального виховання В.О.Сухомлинського є актуальним та результативним у навчально-виховному процесі початкової школи.

Дана стаття не претендує на вичерпне висвітлення проблеми морального виховання молодших школярів, а лише окреслює коло подальших досліджень з цього питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навч. закладів. – К.: Академія, 2001. – С. 110-113.

2. Зязюн І.А. Молодь напередодні ХХІ століття: Цінності освіти і виховання: Наук.-метод, зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської. — К., 1997.- С. 32-34.

3. Національна докрина розвитку освіти України: Затверджена указом президента України від 17 квітня 2002 року №347/ 2002 // Освіта України.- 2002. – 23 квітня. – С. 4-5.

4. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7-392.

5. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2005. –С. 271-276.

6. Чупорій Л. Моральні цінності як основа відродження української нації // Рідна школа. – 2003. – № 10. - С. 23-25.

ЧЕРНІКА ГАННА ПАВЛІВНА,
викладач практикуму в навчальних майстернях
Луцького педагогічного коледжу
АРЕНДАРЧУК ВІКТОРІЯ СЕРГІЇВНА,
студентка 4-В курсу відділення “Початкове навчання”
Луцького педагогічного коледжу

**ВИКОРИСТАННЯ ЕТНОПЕДАГОГІЧНИХ ШЛЯХІВ ТА ФОРМ
ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У РОБОТІ
В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ВЧИТЕЛІВ
СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

В статті розглядаються народознавчі способи залучення дітей молодшого і шкільного віку до праці в досвіді В.О.Сухомлинського та вчителів сучасної початкової школи.

Ключові слова: *праця, трудова народна обрядовість, трудовий досвід, трудове виховання.*

В.О.Сухомлинський важливу роль відводив вивченню та впровадженню трудових традицій народу, які називав “одвічними традиціями народної педагогіки”, бо підготовку підростаючого покоління до праці народна педагогіка споконвіку розглядає як найвизначальніший засіб виховання. Чесна праця приносить людині шану і навпаки – ледарі викликають зневагу у людей. У багатьох усних і писемних пам’ятках народної творчості підкреслюється, що працюючі діти розумні, чесні, людяні, а ледарі – тупі, хвалькуваті, брехливі, егоїстичні. У народній педагогіці праця служить також провідним критерієм краси: “Гарний той, хто чесно працює” [5].

В ЗОШ І-ІІІ ступенів с. Рудники Маневицького району класовод 1-В класу Онищук Ганна Іванівна ознайомлює батьків із народними традиціями трудового виховання дітей в досвіді В.О.Сухомлинського. Онищук Г.І. активно розучує з першокласниками дитячі народні ігри, в яких закладений характер трудової діяльності. Також ознайомлює і проводить з школярами українські народні трудові свята, звичаї і обряди, запрошуючи на такі дійства усіх членів

родини. Ганна Іванівна дає роз'яснення молодшим учням про народний прогностик, вчить школярів за народними прикметами визначати майбутній урожай і погоду.

Метою статті є висвітлення етнопедагогічних шляхів та форм трудового виховання молодших школярів у роботі В.О.Сухомлинського та вчителів сучасної початкової школи.

Проаналізуємо ті форми та шляхи трудового виховання дітей засобами народної педагогіки, української родинної обрядовості, які склалися ЗОШ I-III ступенів с.Рудники та учнівських родинах: 1) вивчення учнями та батьками народних традицій трудового виховання в досвіді видатних педагогів; 2) українські народні трудові свята, звичаї та обряди; 3) народні прикмети українського аграрного календаря.

В основі народних поглядів на трудове виховання лежать такі принципи: дитина має працювати з раннього віку разом з батьками, щоб органічно поєднувати життєву мудрість з батьківською та материнською любов'ю, вона має знати ціну і чарівну силу праці. В руслі народної мудрості педагог сформулював такі незаперечні істини: “Праця і людина, людина і праця – ось мати і батько всіх істин”, “Не може й бути мови про усесторонній розвиток, якщо людина не пізнає радості від праці”. Обґрунтовуючи роль та місце трудових традицій у вихованні школярів, В.О.Сухомлинський відзначає: “Особливе місце в житті нашого колективу посідають трудові традиції, завдяки їм праця набуває романтичного забарвлення, супроводиться яскравими почуттями і переживаннями. Духовне піднесення, яке переживають діти в процесі праці, приносить радість; праця і щастя зливаються, стають моральним багатством” [6].

Праця у Павлиші була мірилом порядності, люди праці користувалися загальною повагою. Часто місце праці чи місцевість одержували відповідні назви: Степанів сад, Василева криниця, Маріїн квітник, та ін.

В системі роботи колективу вчителів та учнів Павлиської школи з'явилися традиції, які внесли щось нове й оригінальне у практику трудового виховання.

Ось деякі з них: праця під час весняного та осіннього тижня саду, День першого снопа, свято Першого хліба, літній сінокіс, благоустрій села, трудова допомога класних колективів батькам своїх однокласників. У творах Василя Олександровича знаходимо, зокрема, детальний опис свята Першого хліба у молодших школярів. До нього вони готувалися протягом року. На пришкольній ділянці діти посіяли озиму пшеницю. Василь Олександрович сказав малюкам: – Коли вона дозріє – зберете зерно, змелете його і це буде ваш перший хліб. І сівба, і поява перших сходів були радісними днями для дітей, однак найрадіснішим було збирання врожаю. Кожен обережно зрізував пшеницю, зв'язував її в маленький сніп. Зібрали все до зернинки. Дідусь Андрій змолот пшеницю, приніс борошно. Мама однієї дівчинки спекла хліб, діти допомагали їй. І ось, нарешті, до школи принесли чотири великих білих короваї – це було Свято Першою хліба. На свято запросили всіх батьків, розіслали білі вишиті скатертини, розклали запашні скибки хліба, дідусь Андрій поставив тарілки з медом. Діти пригощали батьків хлібом, батьки хвалили дітей, дякували їм за працю. Цього дня не говорили гучних слів про працю і людську гідність. Головне, чим схвилювало дітей свято, – це переживання почуття гордості, що вони виростили хліб і принесли радість батькам. Віднині свято хліба вони вирішили відзначати щороку.

Народні традиції, звичаї, свята та обряди В.О.Сухомлинський вважав надзвичайно важливим засобом громадського, трудового і морального становлення особистості учнівської молоді. Він широко використовував їх з метою досягнення певних конкретних цілей, збагачення і урізноманітнення методики навчально-виховної роботи школи народознавчим змістом.

Вчителі Руднівської школи розповідають учням початкових класів про такі трудові свята і обряди як: 1) свято першої борозни; 2) свято першого снопа; 3) обжинки. Класоводи звертають важливу увагу на те, що календарна звичаєвість і обрядовість має аграрну спрямованість, пов'язану з ушануванням Сонця, Місяця, своїх родичів-предків, а також щедрої на врожаї Землі-Матері.

Цікаво розповідає учням класовод Онищук Г.І. про свято Василя (старий

Новий рік). Василь вважається покровителем землеробства. Школярі дізнаються, що цього дня з сивої давнини засівали лише хлопці. У народній пам'яті міцно збереглося те, що за законами природи, жінка, як і Земля, призначена народжувати. Засівати, запліднювати – це місія чоловіків (Неба). За народним звичаєм засівальне зерно зберігалось до весни. Його сіяли на городі і надіялися, що воно, як оберіг, магічно впливає на ріст і урожайність рослин.

Молодші школярі дізнаються, що Святом Нового року наші предки здавна визначали важливу межу між минулим і новим періодом життя, трудової діяльності. Виховний зміст цього свята полягає ще і в тому, що в народних традиційних новорічних звичаях, обрядах (дійствах, піснях, примовках та ін.) у центрі – “пан-господар”, людина праці, добродій, володар становища. У дотепній і веселій високоестетичній формі (колядках, щедрівках, віншуваннях, віршованих вітаннях тощо) прославляється сумлінна праця минулого року, її плідні результати – багатство господаря, щедрість і лагідність його душі, сімейний добробут, родинний затишок. У колядках і щедрівках поетизується побажання – міцного здоров'я і щастя господарю, лад, порядок у домі, віра і надія на нові успіхи в житті, праці, сім'ї. Зміст і характер новорічних традицій, звичаїв і обрядів відзначаються високою народною мораллю і естетикою.

Великий виховний потенціал має давній український звичай прикрашати на новорічне свято “дідуха” (сніп жита чи пшениці). На радість дівчорі такого дідуха розцяцьковували цукерками, різнокольоровими стрічками, іншими прикрасами. Важливо, що саме сніп, як символ найбільшого багатства України – урожаїв пшениці і жита, хліба, був у центрі свята. Відродження цієї традиції в сім'ї і школі сприятиме поглибленню нашої духовності, любові до хліба, професії хлібороба.

Педагогічний колектив школи на думці про те, що потребує повсюдного відродження і така народна урочистість, як День першої оранки (свято першої борозни). Ця традиція має величезне пізнавальне і виховне значення. Готуючись до цієї дати, учні разом із батьками беруть активну участь у снігозатриманні, збереженні вологи у ґрунті, догляді за ним, збагаченні землі

мінеральними солями, іншими поживними для рослин речовинами, у ремонті землеробських засобів, знарядь праці тощо. У народі існує ціла наука, якою учні з інтересом оволодівають під керівництвом батьків і вчителів, про вибір пори, навіть дня для початку оранки, прокладання першої борозни, у цьому - мудрий, збагачений віками трудовий досвід наших дідів і прадідів, їхнє глибоке знання народного календаря, зафіксованих у ньому прикмет, які свідчать про необхідність, обов'язковість певних видів весняних робіт саме в даний час, зокрема день. Недарма в народі кажуть: навесні один день увесь рік годує. Оволодінню учнями народним землезнавством, хліборобською справою, народною метеорологією, вивченню багатьох прикмет сприяє їх участь у календарно-фольклорній обрядовості, присвяченій початку весняної оранки.

Свято першої оранки (першої борозни) в матеріальному бутті, духовному житті українців-хліборобів займало одне з найпочесніших місць. У день першої оранки наші діди і прадіди відчували святість, духовну окриленість від того, що вони любили рідну землю, вкладали в працю на ній своє серце і душу. Вони вірили і наближали ті часи, коли життєнеобхідна землеробська, хліборобська праця буде повністю присвячена підвищенню добробуту родини, кожного трудівника, зміцненню Української держави.

Необхідно домогтися, щоб у кожній сільській і міській родині, школі відзначалося це свято. У ці дні оранки згадується трудовий досвід батьків і дідів, їх віра у світлий прийдешній день. У трудових звичаях і обрядах свята, до яких практично залучаються всі учні, воєдино зливаються народні ідеали Добра, Правди, Краси.

Відзначення свята першої борозни утворює в учнів синівську любов до землі-годувальниці, прагнення прикрашати її вирощеними власними руками дарами нив, садів і городів, вирощувати “його величність – Хліб”.

Одними з найважливіших віх народного календаря є трудові свята, пов'язані з жнивами. Жнива – найвідповідальніший період у житті рідного народу, який представники інших етносів, держав здавна називали Народ-Хлібороб.

Найефективнішим з виховної точки зору в цьому святі є активна практична участь дітей, молоді разом із батьками, вчителями, іншими країнами в жнивах, в тому числі в зажинках і обжинках. Народні свята зажинок і обжинок естетично обрамляють жнива як найвідповідальнішу подію хліборобського календаря.

Теперішні батьки і вчителі мають сприяти тому, щоб учні з постійно збільшуваною активністю брали практичну участь у жнивах, а також у зборі врожаю городніх і садових культур. Крім цього, на уроках, у позакласній і позашкільній роботі необхідно реалізовувати програму вивчення учнями усіх традиційних звичаїв і обрядів, пов'язаних із зборами врожаю сільськогосподарських культур. Практична участь учнів у жнивах, зажинках і обжинках залишає глибокий слід у серці, душі вихованців, поглиблює їхнє трудове, екологічне, фізичне, моральне і естетичне виховання.

Учні переконуються в тому, що наші предки – хлібороби, люди праці проводили постійні спостереження за Сонцем, Місяцем, небом, рослинами і тваринами. При цьому вони відкривали певні закономірності і зафіксували їх у прислів'ях, приказках, прикметах. Народ, завдяки своїй спостережливості, кмітливості і природному розуму, здатності до філософських узагальнень, синтетичного мислення, глибоко пізнавав дійсність, найближче оточення, взаємозалежність і взаємозумовленість подій, явищ, природи. Тому він міг майже безпомилково визначати майбутній перебіг подій, часто безпомилково і точно передбачати, якою буде погода і що саме найдоцільніше і найраціональніше робити в той чи інший період.

Для кожного школяра життєво необхідним є вивчення прогнозуючого потенціалу народного календаря, який стосується стану і змін погоди, уміння знати і правильно розуміти народні прикмети: “Вінця навколо сонця – на дощ”, “Небо над лісом посиніло – буде тепл”; “Зірки стрибають – на мороз” та ін.

Народні передбачення сприяють правильному веденню господарства, готують учнів до самостійної трудової, виробничої діяльності. Наприклад: “Дощ на Зелені святки – будуть великі достатки”, “Сонце в кругах – до

урожаю”, “На Стрітєння обертається птиця до гнізда, а хлібороб – до плуга”, “На Благовіщення виносять вулики з бджолами” тощо [4].

Народний календар як прогностик визначає також строки, в які найдоцільніше і дорослим, і молоді займатися справами, проводити дозвілля, реалізовувати певні норми, стиль і спосіб поведінки. Наприклад: “З Юрія хороводи, з Дмитра – вечорниці”, “Великий піст усім прижме хвіст”, “Прийде Влас – з печі злазь” тощо.

Мудрі настанови народу привчають учнів глибше розуміти природу рідного краю, вчасно ставити і розв’язувати природоохоронні завдання, уникати зайвих турбот, ускладнень у житті, не допускати прорахунків у господарських справах.

Підсумовуючи, зробимо висновок: кожному педагогу необхідно брати до уваги, що український народний календар, його виховний потенціал багато в чому відрізняються від народних календарів, їх змісту сусідніх народів. Ця відмінність полягає насамперед у тому, що структура і зміст календаря кожного народу пройняті національною ментальністю, культурою, духовністю. Це головні істотні ознаки специфіки, самобутності педагогіки народного календаря кожного народу. Залучення дітей з раннього віку до відзначення дат, свят, урочистостей народного календаря сприяє тому, що вони з року в рік все глибше відчувають свою нерозривність з рідною природою, прагнуть власною працею примножувати багатства отчого краю, зберігати і розвивати трудові, духовні народні традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бик А.С., Семенов М.В. Народознавчі витoki педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського // Початкова школа. – 1993. – №10. –С46-48.
2. Ковальчук О.В. Українське народознавство. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
3. Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. – К.:1993.
4. Стельмахович М.Г. Провідні ідеї і традиції трудового виховання // Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. -К.: Рад. шк., 1985. – С. 173- 192.
5. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Вибрані твори в 5 – ти т. – т. 1. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 388 – 551.
6. Українська минувшина. Ілюстративний етнографічний довідник / А.Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Космічна та ін. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.

*ГАЛАС ОЛЕСЯ ВАСИЛІВНА,
студентка 2 курсу
відділення “Музичне виховання”
Луцького педагогічного коледжу
ДЗЯМУЛИЧ НАТАЛІЯ ІВАНІВНА,
викладач зарубіжної літератури
Луцького педагогічного коледжу*

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЗНАЧЕННЯ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ГАРМОНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДИНИ

Видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський присвятив своє життя проблемі виховання і всебічного розвитку молодого покоління. У статті висвітлюються погляди В.О.Сухомлинського на значення музики у естетичному та моральному становленні особистості.

Ключові слова: *естетичне виховання, мистецтво, музика, музичне виховання, творчість.*

Сучасна освіта в її широкому розумінні виконує ряд соціально значущих, цивілізаційно визначених функцій, серед яких чи не найважливішою є гуманістична – відтворення і розвиток особистості. Саме гармонійно розвинена індивідуальність є запорукою утвердження нового, позитивного у сучасному світі. “Гармонізація суспільного буття значною мірою залежатиме від формування духовних основ кожної людини. У даному контексті суспільство має звернутись до освіти, яка є не тільки сферою трансляції культурних надбань й формування культурно визначених ознак людської цивілізації, а й середовище культури- і людино творення”[1]

Психолого – педагогічна система В.О.Сухомлинського – це надзвичайно потужна і напрочуд гуманістична педагогіка, побудована на утвердженні тієї філософської істини, що освіта, виховання й розвиток людини мають передбачати, передусім, утвердження гармонії розуму й серця, де серцю, за образним висловлюванням Василя Олександровича, належить все – таки найніжніша й найтонша мелодія. Це педагогіка серця, дитиноцентризму й

толерантності, яка базується на ідеї наближення навчально – виховного процесу до природи конкретної дитини.

Метою статті є з'ясування особливостей бачення В.О.Сухомлинським музики як одного із засобів формування гармонійної особистості.

У процесі дослідження використано методи теоретичного аналізу літературних джерел, узагальнення, систематизації, абстрагування, конкретизації.

Культура естетичних почуттів, як вважав великий педагог, потребує високої загальної культури шкільного життя, особливо моральної культури. Естетичне виховання починається з багатого емоційного підтексту взаємин між членами колективу. В гармонійному поєднанні краси, яка оточує людину, і краси самої людини головна роль належить красі людських взаємовідносин. Дитина ще не може осягнути суті цієї краси думкою, свідомістю, але вона відчуває її серцем: краса для неї в справедливості. Справедливість має чудову якість відкривати дитині очі і серце на красу.

Сухомлинський наголошував, що коли вчитель хоче бути справжнім вихователем, він повинен розкрити перед юним серцем красу людського перш за все в самому собі, адже його високе призначення – бути засобом розв'язання творчих, інтелектуальних завдань.[3] “Покликання творить той, хто творить людину - люди, що виховують її”,- вважав педагог.[2]

Відомо, що природа дитячого мислення схильна до творчості. Славетний педагог – гуманіст був переконаний, що для того, аби пробудити у дітей живу думку, творче джерельце, необхідно дати їм змогу більше спостерігати, помічати численні зв'язки в довкіллі. Важливого значення в естетичному вихованні дітей педагог надавав мистецтву, музиці, живопису і творчості: “Важливе завдання усієї системи виховання я вбачав у тому, щоб школа навчила людину жити у світі прекрасного, щоб вона не могла жити без краси, щоб краса світу створювала красу у ній самій”.[4]

За словами Сухомлинського, музика – це мова почуттів. Музика тісно пов'язана з ліричною поезією і є ніби наступним етапом у духовному розвитку

особистості. Музика об'єднує моральну, емоційну і естетичну сфери людини. Мелодія передає найтонші відтінки переживань, які не може передати слово. Музика розпочинається там, де закінчується слово. І якщо словом обмежується проникнення в найпотаємніші куточки юного серця, якщо після слова не починається глибоке проникнення – музика, виховання не може бути повноцінним.

Музика і співи в школі - не тільки навчальний предмет, а й могутній засіб виховання, який повинен емоційно й естетично окрасити все духовне життя людини. Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння і переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику і отримувати насолоду від неї. Без музики важко переконати дитину, яка пізнає світ, в тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, і є основою емоційної, естетичної і моральної культури. “Якщо у ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо у звуках дитина відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на такий рівень культури, якого не можна досягти ніякими іншими засобами”, - вважав педагог.[4]

У книзі “Народження громадянина” Сухомлинський писав, що він вбачає важливе виховне завдання в тому, щоб зробити мову почуттів доступною юній душі, навчити володіти цією мовою, слухати і користуватися нею як засобом самовираження. Якщо музика – це книга для читання на мові почуттів, то буквар цього предмета починається з слухання музики природи, з пізнання краси звуків, які народжуються навколо нас. У дитинстві вихованці великого педагога любили слухати музику саду, що цвіте, музику поля, на якому зацвіла гречка, музику весняних луків і осіннього дощу. Вони відчували, переживали красу навколишнього світу, і це облагороджувало їхні душі. Але якою б прекрасною не була музика природи, це ще не музика. Це букви, які якщо людина вивчить, зможе розпочати читати книгу на мові почуттів. Вихованці Сухомлинського від слухання музики природи вже в дитинстві поступово переходили до музичної творчості – грали на багатьох музичних інструментах. Але не для всіх дітей ця творчість ставала улюбленою. Це не дивувало

Сухомлинського. Він вважав, що головна мета музичного виховання – виховати не музиканта, а людину.[4]

Перед початком навчального року педагоги Павлиської школи переглядали програму і відзначали, які музичні твори прослухають діти на уроках, а які – в позаурочний час. Це не були якісь “надурочні” виховні заходи. Цінність і необхідність музичного виховання, крім того, що воно є засобом вивчення мови почуттів, полягає в тому, що слухання музики стає духовною потребою.

Хлопці і дівчата слухали музичні твори в “Кімнаті казки” і “Куточку мрії”, які були створені в Павлиській школі. Особливе значення мала атмосфера в цій кімнаті: мова почуттів найкраще пізнавалась осінніми вечорами або коли за вікном тріскучий мороз. У дітей загострювалося відчуття внутрішнього, духовного світу. Кожний такий музичний вечір присвячувався, як правило, одному або декільком творам. Найважче, за словами Сухомлинського, в пізнанні мови почуттів – це говорити про музику. Адже слово ніколи не може повністю пояснити всю глибину музики, проте без слова не можна наблизитися до цієї найтоншої сфери пізнання почуттів.

Сухомлинський намагався, щоб слово, яке пояснює музику, було своєрідним емоційним стимулом, котрий пробуджує чуттєвість до музики як до безпосередньої мови душі. Слово має налаштувати чуйні струни серця, аби осягнути мову почуттів. Великий педагог знаходив вирази, які у найтонших відтінках змальовували красу навколишнього світу, яка відображалася в емоційній пам’яті вихованців. Пояснення музики повинне мати в собі щось поетичне, щось таке, що наблизило б слово до музики. Саме це педагог – гуманіст намагався знайти в емоційній пам’яті вихованців: за допомогою слова створював картину, що пробуджувала спогади про пережите, і відчуття, і слово, котрі з’явилися з глибини емоційної пам’яті, налаштовували струни серця на сприйняття музики.

Першими і найяскравішими сторінками для читання на мові почуттів у Павлиській школі були народні пісні, що їх діти слухали разом з

Сухомлинським. Ось як згадує про це педагог: “Велике враження справила на дітей українська народна пісня “Ой, на горі та й жінці жнуть”... Вона пробуджувала яскраві картини далекого минулого нашого народу, його героїчної боротьби проти загарбників. Лише пісня може розкрити красу душі народу. Мелодія і слово рідної пісні – це могутня виховна сила, що розкриває перед дитиною народні ідеали і прагнення”. [4]

На думку Сухомлинського, в естетичному вихованні особливо важливими є психологічні чинники, якими керується вихователь, знайомлячи дітей зі світом прекрасного. У його системі виховання головною була здатність емоційно реагувати на прекрасне і потреба у естетичних враженнях. В.О.Сухомлинський намагався донести до юних сердець найтонші відтінки найвищого людського почуття - любові. Виховний вплив музики у цій сфері духовного життя надзвичайно великий, бо музика, мелодія, краса музичних звуків - важливий засіб морального і розумового виховання людини, джерело благородства серця і чистоти душі як вважав педагог. Великий учитель стверджував: “Без музичного виховання неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини”. [4]

Сухомлинський застерігав від небезпеки перетворення молоді на бездумних споживачів краси, вважав це проблемою естетичного і морального виховання. Василь Олександрович, випереджаючи час, до досліджень сучасних психологів, звернув увагу на негативні наслідки впливу примітивної масової культури, яка нищить душі молодого покоління :“Стихійний, неорганізований вплив на дітей кіно, радіо, телебачення не сприяє, а швидше шкодить правильному естетичному вихованню. Особливо шкідливий надлишок стихійних музичних вражень”. [4]

У “Листах до сина” Сухомлинський писав: “Більше, ніж будь -коли, ми зобов’язані зараз думати про те, що вкладаємо у душу людини. Мене дуже тривожить, що з закінченням середньої школи для більшості студентів закінчується гуманітарна освіта... Я маю на увазі широке гуманітарне виховання молоді-виховання емоційно-естетичне, виховання вишуканості і

краси почуттів, виховання вразливої натури, чутливого, ніжного серця”.[2] Ці слова видатного педагога є особливо важливими у наш час, коли проблеми моральності і естетичного виховання є надзвичайно актуальними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку.- К.: Знання України, 2003.-448 с.
2. Сухомлинський В. А. Письма к сыну. - М.: Просвещение, 1987.-128 с.
3. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори : У 5- ти т.- К.: Рад. школа, 1977.- Т. 4.
4. Сухомлинський В. А. Сердце отдаю детям. - К.: Рад. школа, 1973.-288 с.

ДЕНИС НАДІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА,
викладач психології, викладач-методист
Луцького педагогічного коледжу

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ЯК ВЕДУЧОГО МОТИВУ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглянуто можливості використання педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського для формування пізнавального інтересу як ведучого мотиву навчальної діяльності молодших школярів.

Ключові слова: *особистість, людина, пізнавальний інтерес, мотив, навчальна діяльність.*

Людина народжується на світ не для того,
Щоб зникнути безвісною пелінкою.
Людина народжується,
Щоб лишити по собі слід вічний.

В.О. Сухомлинський

Психолого-педагогічні надбання В.О.Сухомлинського, світ його професіоналізму надзвичайно складний і багатогранний. Його творчі доробки постійно осмислюються як науковцями так і вчителями-практикантами. Вони витримали випробовування життям, знайшли творче застосування в практиці тисяч освітян і здатні слугувати наступним поколінням.

У Павлівській школі, якій він віддав 22 роки життя, сповна розкрився талант учителя, керівника, педагога, дослідника, який навчав своїх учнів і вчителів дивитись і бачити, слухати і чути, спостерігати і відчувати, любити і берегти [1;8]. Що слугувало основою такої діяльності? Відповідь на це питання однозначна – пізнавальний інтерес. І тому *метою* дослідження є пошуки оптимальних шляхів розв'язання проблеми формування пізнавального інтересу як ведучого мотиву навчальної діяльності молодших школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.

До теоретичного обґрунтування та практичної реалізації формування пізнавального інтересу зверталось чимало дослідників (А.С. Бик, М.Й. Боришевський, М.В. Богуславський, В.К. Кіндрат, О.В. Сухомлинська та інші).

М.В.Савчин та Л.П.Василенко визначають, що пізнавальний інтерес школярів – це виразна інтелектуальна спрямованість на пошук нового у предметах, явищах, подіях, супроводжувана прагненням глибше пізнати їх особливості; майже завжди усвідомлене ставлення до предметів, явищ, подій [1; 170]. Це прагнення є основою бажання і здатності вчитися. Пізнавальний інтерес завжди є емоційно забарвленим (здивування, захоплення, радість від пошуку, переживання успіху, розчарування від невдачі) виявлення у вольових діях, спрямуванні вольових зусиль на пізнання нових сторін навколишньої дійсності. Щоб досягти результативності у формуванні особистісно-значимих мотивів навчально-виховної роботи, потрібно з'ясувати характеристики об'єктів, які беруть участь у ній.

Вивчаючи багатогранну спадщину Василя Олександровича, - тонкого знавця дитячої душі, - переконуємось, що його психолого-педагогічна система зосереджена навколо дитини-людини. Поняття “людина” він започаткував як наукову категорію зв'язуючи внутрішній світ з ідеалами духовної культури попередніх поколінь. Воно стає пояснювальним принципом усіх творчих пошуків педагога.

Ця категорія надала можливість значно розширити горизонти навчально-виховного процесу у традиційному його розумінні. Людина, на думку В.О. Сухомлинського, - це життя за масштабом духовної краси. Особистість у цьому контексті є лише засобом стати справжньою людиною, тобто такою, яка володіє великим умінням жити.

Краса для Василя Олександровича мала своєрідну, специфічну сутність. Він говорив про “наповнення власної душі красивим, мудрим і чесним”[4;369]. Термін краса використовував для внутрішніх утворень у естетичному значенні як естетичне переживання. На його думку краса духовності має бути прекраснішою за оточуючий людиною світ: за небо й сонце, землю і пшеничне

поле. Отже, сила переживань духовної краси має бути більшою за силу естетичного переживання матеріальних благ. Це дає поштовх до посправжньому інноваційного підходу щодо організації пізнавальної діяльності школярів, духовного розвитку особистості.

Естетика духовності В.О.Сухомлинського – це особливе естетичне переживання як переживання ідеального в собі, яке набуває працею власної душі. Звідси стає зрозумілою вимога педагога щодо необхідності залучення особистості до сфери мистецтва. Духовна краса тільки тоді набуває глибокого суб'єктивного і суспільного сенсу, коли вона проявляє себе як велика, нелегка праця. Так, любов до людини В.О.Сухомлинський вважав найскладнішою, болісно напруженою, щасливою, одухотвореною високими спонуканнями працею. “Щоб по-справжньому любити, - зауважує великий педагог, - треба мати могутню духовну силу. І місія школи, сім'ї, місія старших поколінь полягає в тому, щоб вдихнути в людину цю мудру силу”[3;612].

Формування особистості у Павлівській школі відбувалося у затишному, емоційно позитивному оточенні, із задоволенням естетичних потреб через спостереження й творення краси у довкіллі.

Великого значення Василь Олександрович надавав становлення особистості маленької людини на початкових етапах шкільного життя. Найбільше повно й послідовно він розглянув цей процес у своїй книзі “Серце віддаю дітям” [6].

Протягом молодшого шкільного віку відбуваються глибокі психологічні зміни, що торкаються перетворення інтелекту, особистісних й соціальних стосунків, збагачення досвіду. Умовно цей період називають періодом народження соціального “Я”, коли у дитини формується “внутрішня позиція” (Божович Л.І., Ельконін Д.Б., Мухіна В.С. та інші).

Теоретико-практичний доробок В.О.Сухомлинського має послідовників у різних областях України. Зокрема, це діяльність О.В. Захаренка, Г. Ткаченка, В.Д. Сиволоба та багатьох інших.

Творчість В.О.Сухомлинського не має вікової межі у використанні. Його літературну спадщину використовуємо в різних формах роботи в Луцькому педагогічному коледжі. Тільки тонкий знавець дитячих душ, їхньої психології міг створити такі дитячі твори, які сприяють вихованню важливих людських якостей.

Психолог, педагог, письменник дитячими вустами ставить запитання, на які школярам потрібно шукати відповіді разом з учителем, батьками, ровесниками. Так, на заняттях з психології, при вивченні теми “Психологія особистості”, зокрема питання “Самосвідомість. “Я - концепція” особистості”, доречним є обговорення оповідання “Пелюстка і квітка”. В ньому дуже тонко і лаконічно дано характеристику самооцінки. Прослухавши його, у студентів виникає прагнення до корекції власної поведінки. Оповідання “Блакитні журавлі”, яке слухаємо при вивченні теми “Почуття”, рекомендую використати на батьківських зборах у школі. Його зміст допоможе кожній сім’ї “побачити” наслідки взаємовідносин, результативність свого відношення до дитини; а вихователям і вчителям знайти правильний підхід до серця кожного вихованця, вміло підтримувати його у скрутну хвилину.

Стимулювати пізнавальні інтереси, розвивати допитливість, вміння виявляти самостійність у вирішенні проблемних завдань, виховувати уміння бачити таємниці та бажання їх розгадувати, допомагають хвилиночки-цікавинки “Таємниці царства комах”. Їх використовуємо при вивченні тем “Сприймання”, “Увага”, “Мислення” та інші. Оволодівши цими секретами, студенти успішно їх зможуть передати своїм учням.

Творча спадщина Василя Олександровича надихає нас формувати пізнавальний інтерес через природу. З цією метою студенти коледжу використовують різні форми роботи: спостереження, хвилиночки-роздуми, хвилиночки-милування, хвилиночки допитливості, хвилиночки-цікавинки, хвилиночки мислення, хвилиночки емоційно-чуттєвого спілкування, які допомагають пізнати і зрозуміти оточуючий світ. За обсягом це невеликі “творчі етюди”. Системність їх проведення допомагає навчити людину бачити, а не просто

дивитись; чути, а не просто слухати; відчувати, а не просто спостерігати; доторкнутись до оточуючої природи серцем.

Проводячи виховний захід у школі на тему: “Від усмішки іде до всіх тепло” студентка Дейнека І. використала оповідання В.О.Сухомлинського “Усмішка”. Цим вона сприяла вихованню доброзичливого ставлення до оточуючих. Під час проведення години спілкування на тему: “Природа – наш спільний дім” Мороз В. використовувала твори “Сонце і сонечко”, “Я хочу сказати своє слово”, сприяючи розвитку спостережливості, творчого потенціалу.

Творчий етюд “Знайти образ” вчить дітей визначити суть об’єкту через образ-асоціацію, в основі якого лежить чуттєвий досвід.

Ідентифікувати, тобто ототожнювати себе з довкіллям, створювати своєрідні монологи природи; розвивати творче мислення, спостережливість, вміння співпереживати допоможе творчий етюд “Стань на його місце”.

Отже, використання навіть цих невеликих за розміром, але з великим глибинним змістом творів, сприяє формуванню пізнавального інтересу, спонукає до самоаналізу і виникнення потреби у самовдосконаленні. Тому сучасному вчителю слід аналізувати ідеї В.О. Сухомлинського та, враховуючи потреби сьогоденного учня, завдання освіти, відібрати ті, які потрібні для оптимізації навчального процесу в школі ХХІ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пантелейчук Н. Дивитись і бачити, слухати і чути, спостерігати і відчувати, любити і берегти // Поч. школа. - № 9, 2008.- С. 8-15.
2. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. - К.: Академ. видав., 2005.- С. 170, 359.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.2. Статті. К.: "Рад. школа", 1976.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.4. Статті. К.: "Рад. школа", 1976.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. Статті. К.: "Рад. школа", 1977.
6. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. -К.: Рад. шк., 1988.

ЗАРИЦЬКА АННА АНДРІЇВНА,
*викладач Луцького педагогічного коледжу,
аспірантка ВНУ імені Лесі Українки*

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядаються проблеми духовного розвитку особистості на основі аналізу науково-педагогічної та публіцистичної діяльності В.О.Сухомлинського. Визначаються основні компоненти духовного розвитку особистості в процесі цілісного системного підходу до навчально-виховного процесу.

В сучасних умовах розвитку нашого суспільства актуальності набуває проблема виховання духовності та розвитку духовно-багатої особистості. До питань духовного світу особистості та значущості духовних цінностей зверталось багато філософів, педагогів та гуманістів. Особливе місце серед педагогічних персоналій ХХ століття займає постать В.О.Сухомлинського .

Аналіз педагогічних та науково-теоретичних досліджень (близько 60) дозволяє визначити пріоритетні напрямки в розробці педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського, зокрема: особистість В.Сухомлинського та аспекти його діяльності (М. Антонєць, А. Богуш, І. Зязюн), історичне значення наукового доробку (Н. Гупан), теоретичні закономірності та особливості його педагогічної системи (Г. Александров, К. Бахонов).

Окремі аспекти науково-педагогічної, вчительської та публіцистичної діяльності В.О.Сухомлинського ще не досить глибоко вивчені історично-педагогічною наукою і потребують спеціальних досліджень.

Проблема духовно-багатої та всебічно-розвиненої особистості в творчості В.О.Сухомлинського не стала предметом спеціального і цілісного дослідження, що актуалізує вибір теми: “Духовний розвиток особистості в творчості В.О.Сухомлинського”.

Мета статті - проаналізувати та систематизувати погляди В.О.Сухомлинського на духовний розвиток особистості.

Виховний потенціал педагогічної філософії, психології В.О.Сухомлинського коріниться в класичній теоретичній спадщині. Він зазначав, що без знання педагогічних ідей минулого, без осмислення і використання теоретичної спадщини попередніх історичних епох не можлива висока культура педагогічної праці сьогодні. Пам'ятаючи ці настанови, ми звертаємось до творчості В.О.Сухомлинського, як до спадкоємця та продовжувача ідей Я.- А. Коменського, Ж. –Ж. Руссо, Й. Ф. Песталоцці, Ф. А.Дістервега, Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського. Педагогічні істини минулого В.О.Сухомлинський втілював у роботі Павлиської середньої школи, спрямовував роботу вчителів та учнів на вивчення навколишнього світу, вчив досліджувати, переосмислювати старе, утверджував й розвивав нове в роботі стосовно актуальних завдань виховання.

В.О.Сухомлинський був вдумливим дослідником дитячої душі, наставником молоді, педагогом-дослідником. Його виховний досвід педагога, ідеї, думки є сучасними й актуальними. Вивчення і творче використання його педагогічної спадщини - моральний і професійний обов'язок кожного вихователя, кожного працівника народної освіти тепер уже у самостійній, незалежній українській державі.

Його творчий доробок складає близько 40 монографій та брошур, понад 600 статей, близько 2 тисяч художніх творів-мініатюр та казок, що активно вивчаються і творчо використовуються вихователями, педагогами та науковцями. До найголовніших та найгрунтовніших творів належать: “Духовний світ школяра”, “Праця і моральне виховання”, “Моральний ідеал молодого покоління”, “Павлиська середня школа”, “Серце віддаю дітям”, “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”.

В.О.Сухомлинський визначав особистість, як індивідуальну сутність людини в поєднанні природного і соціального, духовного і фізичного, загального та конкретного. Сферу духовного життя автор визначав, як систему

взаємопов'язаних компонентів, а саме, морального, розумового, естетичного та фізичного розвитку, що проявляється в процесі активної діяльності. “Людська особистість – за В.О.Сухомлинським – це найскладніший сплав фізичних і духовних сил, думок, почуттів, волі, характеру, настроїв”.

Важливою ланкою педагогічної теорії В.О.Сухомлинського є взаємозалежність та взаємообумовленість духовного розвитку особистості та її фізичних сил. Фізичне здоров'я є важливим джерелом світосприймання, оптимізму, готовності подолати труднощі. Фізична культура є елементарною умовою повноти духовного життя, інтелектуального багатства. Сухомлинський стверджував, що уповільнене мислення – це в переважній більшості випадків наслідок не будь-яких фізіологічних чи функціональних змін клітин кори півкуль головного мозку, а результат загального нездужання всього організму [4,125]. Ця проблема має й зворотній бік: здоров'я величезною мірою залежить від духовного життя, зокрема від культури розумової праці [4,126]. Розумова праця повинна бути правильно та продумано організована, здійснюватись у взаємозалежності фізичного, інтелектуального та естетичного виховання. В.О.Сухомлинський вважає, що гармонійний розвиток фізичних та духовних сил продовжується в творчій діяльності, яка приносить успіх, стає фактором розвитку особистості, сприяє зміцненню здоров'я.

Важливим моментом духовного розвитку особистості В.О.Сухомлинський вважав виховання самоповаги та моральної чистоти як основи духовного багатства. Він стверджував, що духовне багатство особистості - це результат цілісного та системного, різностороннього навчально-виховного процесу в поєднанні з активним прагненням до знань та радості пізнання.

Духовне багатство особистості (моральна спрямованість вищих форм психічної діяльності, ідейність спонукань, інтересів, думок, поглядів, переконань) визначається характером, змістом, суттю громадського життя особистості, її взаєминами з іншими людьми, її роллю в трудовому житті колективу. Духовне багатство є найважливішим показником всебічного розвитку особистості [3; 212].

Розвиток духовності у школярів залежить від дієвості двох основних методів морального виховання – переконання і практичного привчання [3; 218]. Майстерність морального виховання полягає в тому, щоб дитину з перших кроків шкільного життя переконували її власні вчинки, щоб в словах вихователя він знаходив відгуки власних думок, переживань, що народжуються в процесі активної діяльності. Багатство духовного життя народжується там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові. Цей метод морального виховання ми називаємо спонуканням до активного виявлення думки та почуття [3; 218]. На перше місце ставляться вчинки, в яких виявляються гуманне, людяне ставлення дитини до інших людей. Гуманістичні ідеї, на його думку, повинні знайти обов'язкове місце в духовному світі кожної людини.

Гуманне ставлення до інших людей педагог підносить до рівня громадського обов'язку кожної людини. Високоморальні вчинки свідчать про глибоку повагу до гідності особистості, вони є запорукою формування благородних людських почуттів та необхідною умовою духовно-морального прогресу суспільства.

В тісному взаємозв'язку поряд з моральністю особистості розкривається проблема естетичних інтересів, запитів та потреб. Сухомлинський будує систему естетичного виховання на розумінні прекрасного, як природного початку. Завданнями естетичного виховання автор вважав у тому, щоб навчити дитину бачити у красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього стверджувати красу в собі.

Пізнання прекрасного, переживання радості у зв'язку з його створенням збагачують людину, множать її сили. Пізнання дитиною навколишнього світу завжди починається з відчуттів. Світ сприймається в яскравих барвах, музичному співзвуччі, палітрі фарб. Відчуття радості, розглядається автором, як емоційний стан, що є джерелом оптимістичної впевненості особистості в

своїх силах, умовою духовного розвитку та розкриття природних нахилів, здібностей та обдарувань.

Емоційна та розумова сфери духовного розвитку взаємопов'язані. Все нове, що пізнає людина викликає емоційне ставлення до дійсності.

Від характеру розумової праці в процесі навчання залежить активність інтелекту, а відтак і активність духовного життя особистості взагалі [3; 231]. Інтелектуальна праця повинна використовуватися у практичному житті. Знання повинні розвиватися в процесі їх практичного застосування і тим самим розвивати мислення учня.

В процесі праці вихованець переконується, що він стає розумнішим, сходить на вищий щабель морального розвитку. Тут праця виступає умовою застосування інтелектуальних, моральних і вольових зусиль.

В духовному світі вихованців важливе значення надається творчій праці, в якій поєднуються здібності розуму, тямущість, кмітливість, що вважається моральною гідністю.. Працю потрібно перетворювати на суспільну діяльність, об'єкт інтелектуальних пошуків. Важливим чинником виховання є одухотворення вихованців такою працею.

В духовному розвитку особистості, на думку В.О.Сухомлинського, праця – це річ всеосяжна та всеприйнятна.[5,130]. Вона охоплює як інтелектуальну працю, так і фізичну. Висока мораль нової людини розкривається у праці, в творчості, в єдності свідомості і поведінки. Моральне виховання сприяє активному духовному розвитку, виявленню розуму, почуттів і волі в діяльності.

Творчість – створення духовних і матеріальних цінностей високої суспільної значимості – є вершиною духовного розвитку особистості, показником найвищого ступеня інтелекту, почуттів та волі [3; 278]. Творча діяльність є однією з умов утвердження моральної гідності, збагачення емоційного життя, розкриття задатків, здібностей, нахилів особи.

Висновки:

Погляди В.О.Сухомлинського на проблему духовного розвитку особистості є актуальними і сьогодні. Педагог розглядає духовний розвиток особистості, як результат цілісного системного навчально-виховного процесу. Розумові, фізичні, естетичні та моральні компоненти духовного розвитку особистості взаємопов'язані та проявляються в процесі активної творчої діяльності.

У цьому дослідженні ми не змогли охопити всі аспекти досліджуваної проблеми. Потребують подальшого дослідження психологічні механізми та процеси духовного розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Латышева Д. И. История педагогики. – М.: ГАРДАРИКИ, 2005, 590 с.
3. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра.// Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. – Т.1.- К., Радянська школа, 1976, С. 212-278.
4. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа.// Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах, - Т.4. -К., Радянська школа, 1977, 125-126.
5. Сухомлинський В. О. О воспитании / Сост. С. Соловейчик. М.: Изд-во политической литературы, 1975, С. 130.

ШУЦЬКА ЮЛІЯ ЯРОСЛАВІВНА,
студентка 2 курсу
Володимир- Волинського
педагогічного коледжу ім. А. Ю. Кримського

ТРИ КОНСТАНТИ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ **В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО**

Дана стаття розкриває важливі константи професійної діяльності вчителя на основі гуманної педагогічної системи В.О.Сухомлинського. В ній характеризується суть істинної любові до дітей, утвердження добра та виховання красою як необхідні складові будь-якої педагогічної системи, а особливо гуманної; здійснюється, порівняльний аналіз призначення вчителя в сьогоденні та гуманної системи видатного педагога.

Ключові слова: *три константи гуманної педагогічної системи В.О.Сухомлинського; стиль роботи Василя Олександровича Сухомлинського як вчителя; гармонія навчально-виховного процесу; віра в дитину; бути учителем; лідер; педагогіка Любові, Добра, Краси; виховання.*

“Краса - мати доброти і сердечності”, “Краса – джерело морального багатства людини” - це деякі афоризми В.О.Сухомлинського. Якщо дитина поступово вчиться приймати красу, захоплюватися нею – це означає, що її сприйняття стає емоційнішим, відбувається накопичення естетичних вражень, без чого неможливе ушляхетнення душі, розвиток людяного в людині. Нелегко приборкати своє бажання цитувати, коли натрапляєш на такі рядки: “Людина стала людиною , коли почула шелест листя і пісню коника, дзюрчання веселого струмка і дзвін срібних дзвіночків жайворонка в бездонному літньому небі, шелест сніжинок і завивання завірюхи за вікном , ласкавий плескіт хвилі і урочисту тишу ночі – почула і , затамувавши подих, слухає сотні і тисячі років чудову музику життя. Умій і ти слухати цю музику, умій милуватися красою”. [3:409]

Йдеться про третю константу видатного педагога, осмислення якої має бути нагальною потребою не лише школи, а й усього суспільства. Розвиненість

суспільства, сутність його досконалості, морального здоров'я вимірюється здатністю генерувати красу в усіх її проявах.

Любов до дитини, ствердження добра, виховання красою - це три константи, "три кити" гуманної педагогічної системи В.О.Сухомлинського. Всі вони взаємозалежні та взаємо доповнювані й фактично перебувають в органічній єдності. Що більше суспільство само організовується, що більше в ньому з'являється прагнень до самовдосконалення, то більше воно починає приділяти увагу школі, проблемам виховання. І тоді обов'язково актуалізуються інтереси до спадщини В.О.Сухомлинського. І це закономірно, бо на свідомому рівні викристалізовується думка, що, за словами В.О. Сухомлинського, "все життя людини, все життя нашого суспільства залежить вирішальною мірою від того, яка буде моральна серцевина нашої людини".[7; 358] Константи В.О.Сухомлинського не втрачають свого значення, не розмиваються з плином часу, навпаки набувають дедалі більшої актуальності. Пояснюється це тим, що директор школи з Павлиша весь свій рідкісний талант педагога, усю феноменальну працездатність зосередив на проблемі, яка була, є і буде одвічною для людства, - плекання Добра в людині. З усіх можливих загальнолюдських моральних проблем ця є найголовнішою. Вічне протистояння добра і зла завжди буде в центрі уваги митців і мислителів. В.О.Сухомлинський належить до їх числа.

В 1948 року В.О.Сухомлинський стає директором Павлиської середньої школи і беззмінно керує нею протягом 22 років до кінця своїх днів. В 1948 року це була звичайна, рядова школа, до того ж ще й маже зруйнована за роки війни, знаменитою її зробив В.О.Сухомлинський.

Павлиську школу, яка стояла на пустирі на околиці, розбудували самі вчителі, учні та їх батьки. Утворилося ціле шкільне містечко. Пустир засадили деревами і квітами. З'явилися зелені галявинки. Згодом школа буквально потонула в саду.

О восьмій годині ранку В.О.Сухомлинський залишав письмовий стіл, завалений рукописами та гранками книжок, що готувалися до друку, і виходив

у шкільний коридор зустрічати учнів. Цей факт - директор школи зустрічає учнів на порозі школи (у теплі дні) або в коридорі (взимку та в негоду) – неодноразово відзначені у різних спогадах. “І з дітьми треба бути від ранку до ночі, - писав до письменника Г. Мединського. - І в неділю треба бути з ними . Але для мене це не тягар. Ви знаєте, ось зараз вечір, а мені хочеться, щоб швидше прийшов ранок і , щоб задзвеніли їхні голоси”. Любов до дітей-головна константа В.О.Сухомлинського. Власне вона і є тим чинником, який формував його педагогічну систему, надав їй виразного гуманістичного спрямування. Він був унікальним директором школи.

При ближчому знайомстві із стилем роботи В.О.Сухомлинського, як директора школи, з’являється бажання порівняти його з піаністом, котрий знає, на які клавіші потрібно натиснути, щоб народилася музика, як гармонія звуків – складна гармонія навчально - виховного процесу. В.О.Сухомлинський творив саме таку гармонію. Це вимагало від нього колосальної працездатності. Семон Соловейчик, чудовий письменник і публіцист , який ґрунтовно вивчав спадщину В.О.Сухомлинського і дуже високо її цінував, писав : “Сухомлинський сам устигав за день – і встиг за життя – стільки, що у звичайної людини це викликає здивування. Здається, він за день проживав три дні і прожив за життя три життя”.

Про те, що казкою можна лікувати дитячі душі, зранені війною, злиднями, сирітством, Василь Сухомлинський вперше дізнався з творів Яноша Корчака. І своїх вихованців він вів “на уроки” до лісу, на берег річки , чи до таємничої печери. де разом із ними складав оповідки про справедливість і перемогу добра над злом. Діти ставали спокійнішими і впевненішими , в них засвічувалася віра в те . що не все втрачено, і попереду – сповнене цікавих відкриттів життя. Діти хотіли вчитися. Це була “Школа радості” В.О.Сухомлинського. Біля входу в школу встановлено стенд, звернення до матерів: “Мати, пам’ятай, що ти головний педагог, головний вихователь. Від тебе залежить майбутнє суспільство”. Далі йшли картинки з порадами матерям. Перша порада: “Матері, розповідайте своїм дітям різні казки”. Ще більший стенд звернено до

дітей: «Бережіть наших матерів» з портретами, які народили в майбутньому знаменитих людей. Ще один стенд: «Подумай, для чого живе людина на світі» [1; 7]. В.О.Сухомлинський писав, що школа є справжнім вогнищем лише культури лише тоді, коли в ній панує чотири культу: культ Батьківщини, культ Людини, культ Книги, культ Рідного Слова. Школа в Павлиші завжди була попереду інтересів дітей, бо вони вчилися водити мотоцикл, трактор не в старших класах, а в 3 класі, коли дітям усе нове, усе викликає захоплення. Для малечі спеціально було сконструйовано мотоцикл. Усі діти вирощували хліб своїми руками. Засівали пшеницю, оберігали від горобців, влітку самі косили, обмолочували на маленькій молотилці, усім класом відвозили мішок зерна на млин, одержували з неї муку і їхали в пекарню і там пекли пиріжки і коровай до свята врожаю. Так закінчувалася початкова освіта в Павлиші – власним хлібом. [5:87]

У школі намагалися оцінювати не знання, а успіх, перемогу, подолання труднощів у навчанні. В.О.Сухомлинський говорив: «Не ловить дітей на незнанні, оцінка – не покарання, оцінка – радість». Він вважав, що правом користуватися гострим інструментом оцінки має тільки той педагог, який любить дітей. Вчитель повинен бути для дитини такою ж доброю людиною, як мати. Віра школяра у вчителя, взаємне довір'я між ними, людяність і доброта - ось те, що необхідно вихователю, то що хочуть бачити діти в своєму наставнику. Одна із найцінніших його якостей - людяність, в якій поєднується серцева доброта з мудрою суворістю батьків. Кажучи про оцінку як інструмент покарання, В.О.Сухомлинський вважав допустимим її застосування тільки для школярів старших класів.

Учителів у школі він виростив сам, жив у кожному з них, кожного робив односторонцем. В.Сухомлинський ніколи не ходив на один урок до вчителя, а лише хвалив, підбадьорював, вів від успіху до успіху. Старі вчителі навіть сердилися за це на директора. Через три роки людина або назавжди залишалась у школі, або назавжди йшла. Бути вчителем у школі В.Сухомлинського було

нелегка. Він писав: “Учні – збільшуване скло незнання вчителя”. Випускники школи іноді всі вступали до вищих навчальних закладів.

Учительська в Павлівській школі майже нічим, крім розкладу уроків та бібліотеки, не нагадувала школу. Домашні меблі, акваріум, серветки, жодного плаката – усе м’яке, тихе, бо вчитель в учительській повинен відпочивати. Тут не говорили про хвороби, сімейні непорядки, а панував веселий настрій.[6;100] На педраді вчителя при всіх “не розпинали”, усі недоліки обговорювались в робочому порядку, на педраді говорили про принципове, піднесене.

В.О.Сухомлинський вів семінар для батьків І один раз на місяць - семінар для гостей школи. Звичайних батьківських зборів не було, бо він не уявляв собі, як можна говорити про недоліки дітей уголос, при всіх.

До школи приїжджали педагоги з різних кінців світу. Ось кілька записів, що залишили відвідувачі школи: “Я в цій чудовій і змістовній школі пробув лише один день, але отримав стільки, скільки в інституті за чотири роки,- писав директор школи з Вірменії. А педагог з Челябінська так висловив своє захоплення: “Павлівська середня школа має бути перейменована в університет ! Ми говоримо це з повною відповідальністю...”.

Нині з’явилося чимало шкіл (більшість приватні), керівники яких обіцяють батькам, що їхніх дітей виховуватимуть (як правило, за великі, а то й дуже великі гроші) як майбутніх лідерів. Не важко здогадатися, що в таких школах добросердність і співчутливість не будуть у пошані, бо майбутнім “лідерам” у яких виховують “психологію переможця” і які готуються в майбутньому стати “господарями життя”, такі риси не потрібні. А втім, досить легко передбачити: чим більше цих “лідерів” з’являтиметься в нашому житті, тим нестерпнішим воно буде, тим більш невиліковними будуть хвороби, на які страждає наше суспільство.

Інститутами виховання в широкому розумінні є сім’я, школа, “вулиця” (найближче соціальне оточення), неформальна група, засоби масової інформації, література, музика, рок-група, масова культура, суспільство, держава тощо. Виховання в широкому розумінні - це соціалізація людини,

тобто усвідомлення засвоєння нею норм і правил поведінки, цінностей суспільства, в якому живе людина.[2; 7]

Виховання у вузькому розумінні являє собою спеціально організовану, цілеспрямовану взаємодію педагога та вихованців.

Найважливіші інструменти нашого впливу на духовний світ школяра – слово вчителя, краса навколишнього світу й мистецтва, створення обставин, у яких найяскравіше виражаються почуття – весь емоційний діапазон людських відносин.

Педагогіка майбутнього - це педагогіка Любові, а отже, педагогіка Добра і Краси. І така педагогіка з повним правом повинна іменуватися педагогікою Василя Сухомлинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березівська Л. Українські традиції як культурні засади спадщини В.О. Сухомлинського //Початкова школа. – 2006.- №12.- С. 5-8.

2. Волишин М. Виховання як складова цілісного педагогічного процесу//Завуч. – 2008. - № 26.- С. 7- 8.

3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк.- 1977 – Т. 2: Як виховати справжню людину. Ставлення до краси в природі і суспільстві. – 409-416 с.

4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк., 1977 – Т. 4: Павлівська середня школа. Роздуми про керівництво школою. – 31-49 с.

5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк., 1977- Т. 4: Павлівська середня школа. Наші традиції. – 79-88 с.

6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк., 1977- Т. 4: Павлівська середня школа. Обстановка класних занять і позакласної роботи. - 93-108 с.

7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк., 1977- Т. 5: Дивовижна доля. - 381-387 с.

ТРОФИМУК МАРІАННА АНАТОЛІЇВНА,
студентка 2 курсу
Володимир–Волинського
педагогічного коледжу ім. А.Ю. Кримського

ГУМАНІСТИЧНА СУТНІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ ВИХОВАННЯ

В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Дана стаття розкриває суть гуманізму як філософської системи через ознаки: автономність, універсальність, фундаментальність гуманістичних ідей. Доцільною є характеристика гуманістичного світогляду як узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів, що базуються навколо одного центру – людини. Стаття розкриває дійсну гуманність педагогіки через педагогічний досвід В.О.Сухомлинського, його новаторство, нововведення.

Ключові слова: *гуманізм, гуманістичний світогляд, гуманістичні цінності, методологічні засади гуманістичної педагогіки, виховний процес в сучасній школі.*

Гуманізм – окрема і глобальна філософська система. Його самостійність визначається такими ознаками, як автономність, універсальність, фундаментальність гуманістичних ідей, єдність цілей і засобів. Автономність гуманізму пояснюється тим, що його ідеї не можуть бути виокремлені з релігійних, історичних чи ідеологічних постулатів. Рівень розвитку гуманістичного світогляду повністю залежить від накопиченого людством досвіду з реалізації транскультурних норм суспільного життя: співробітництва, доброзичливості, чесності, лояльності і терпимості до інших, дотримання закону тощо. Універсальність гуманістичних ідей обумовлена їх застосуванням до всіх людей і будь-яких соціальних систем. В гуманістичному світогляді можливий вихід за рамки культурної відносності, національних, економічних, релігійних, расових та ідеологічних відмінностей. При цьому принципово важливим є не протиставлення універсальних цінностей гуманізму національним, а взаємодія з ними, яка передбачає перехід до різноманітності і

багатогранності культурно-гуманістичних позицій, які доповнюють і збагачують одна одну. Фундаментальність гуманістичних цінностей визначається тим, що вони не можуть розглядатись як щось другорядне. За своїм значенням вони відносяться до найбільш фундаментальних явищ соціальної структури. Єдність цілей і засобів в гуманістичному світогляді значить не допущення будь-яких спроб будь-якими засобами добиватись своїх цілей. Не можна поступатись гуманістичними принципами, мотивуючи це стратегічною необхідністю. Насильство і терор не можуть використовуватись як засоби регулювання відносин між людьми, якими б благородними цілями вони не прикривались. Гуманістичний світогляд як узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів базується навколо одного центру – людини. Саме людина є системоутворюючим фактором, ядром гуманістичного світогляду. При цьому її ставлення містить не лише оцінку світу як об'єктивної реальності, але й оцінку свого місця в навколишній дійсності. Отже, в гуманістичному світогляді знаходять своє відображення найрізноманітніші ставлення до людини, суспільства, духовних цінностей, тобто, до всього світу в цілому. Представники гуманістичного напрямку виховання будь-якої епохи завжди намагались стимулювати “самовираження особистості”.

Визначальна роль у пошуку нових гуманних моделей педагогічного процесу майбутньої школи належить В.О.Сухомлинському, видатному українському педагогу – новатору і вченому – експериментатору, який писав, що дійсна гуманність педагогіки полягає в тому, щоб зберегти радість, щастя, на яке має право дитина. Педагог – гуманіст В.О.Сухомлинський сформулював основні завдання і зміст морального виховання, розкрив моральні принципи гуманістичної поведінки дітей. Він вимагав, щоб кожній людині з дитинства прививали доброту, справедливість, чесність. Виняткову увагу В.О.Сухомлинський приділяв вихованню почуттів. Йому належить пріоритет в необхідності виховувати у дітей непопулярні в тих умовах цінності: терпимість, милосердя, людяність. В працях В.Сухомлинського сформульовані

основні завдання виховання і змісту духовності школяра, розкриті шляхи і методи її формування.

Одним із найвідоміших його нововведень є знаменита Школа радості під блакитним небом, яка переконує у тому, що найголовнішим у вчительській діяльності є знання дитини[1; 203]. Знання дитини сприяє її розумінню. У школі радості під блакитним небом Василь Олександрович здійснював пізнавально-виховну і навчальну роботу з майбутніми першокласниками, яка розпочиналася за два роки перед вступом до школи. Діти у цій школі мали живий контакт з природою, з навколишнім середовищем як джерелом здоров'я, думки і дитячої творчості. У творчій співпраці з учителями Павлиської середньої школи Василь Олександрович розробив “300 уроків мислення серед природи”, що новаторські збагатили теорію і практику початкового навчання. Елементи методики такої роботи подаються педагогом у книгах “Серце віддаю дітям” та “Павлиська середня школа”, у ряді статей. Гуманізмом і великою любов'ю до дітей пройняті такі нововведення видатного педагога, як Кімната казки, Куточок мрії, Острів чудес. Обстановка кімнати казки була створена такою, щоб діти почувалися у світі казкових образів. [2; 178] В. Сухомлинський вважав – першими творчими роботами, які складає дитина в початкових класах, мають бути саме казки про те, що дитина бачить, переживає, чим переймається. Наступним нововведенням В. Сухомлинського є створена ним “Хрестоматія з етики для читання учням Павлиської середньої школи”. Це п'ятитомний рукописний посібник, у якому вміщені художні твори-мініатюри Василя Олександровича (казки, легенди, притчі, новели, нариси, оповідання, тощо) відповідно до віку, світоуявлень та інтересів дітей, а саме: для дошкільнят, учнів 1-2, 3-4, 5-7, 8-10 класів. В.Сухомлинський був сміливим новатором у галузі оновлення змісту шкільної освіти в умовах єдиних та одноманітних навчальних планів і програм колишньому СРСР. Великим гуманізмом була пройнята робота керованих В.Сухомлинським психологічної комісії, психологічного семінару, Батьківської школи. Зокрема для батьків читався курс психологічних знань, більший за обсягом, ніж у

тодішніх університетах. Як важливо і конче необхідно, щоб гуманістичні педагогічні нововведення В.Сухомлинського були освоєні і сприйняті кожним учителем з метою їх творчого використання у власній діяльності.[5:35]

Метою гуманістичного виховання є формування гуманістичного світогляду на основі розвитку етичної культури школярів. Це відповідає базовому розумінню культури особистості як гармонії культури знань, умінь і ставлень. Знання й уміння опосередковують ставлення. Ставлення – це реальний дійсний зв'язок, який встановлює людина з об'єктами оточуючої дійсності в своїй свідомості. Це зв'язок особистісного “Я – Я”, “Я – Ти”, “Я – природа”, “Я – суспільство”. Показниками ставлення особистості є її якості. Якості несуть в собі в прихованому стані значиме для людей – цінність. Завдання формування гуманістичних цінностей учнів в контексті сучасної етичної культури:

- засвоєння елементів прикладної етики, ознайомлення з її базовими категоріями і проблемним полем гуманістичних цінностей;

- вивчення гуманістичної моралі як прогресуючого культурного феномену людства;

- актуалізація гуманістичних традицій світової, вітчизняної етичної культури, сфер їхніх взаємовпливів на формування внутрішньої системи моральних регуляторів поведінки учнів;

- оволодіння досвідом гуманного ставлення людини до самої себе, до інших людей, до природи, до суспільства в цілому;

- оволодіння технологіями проектування і поліпшення власного життя, створення самобутнього особистісного образу;

- укорінення почуття належності до своєї етноетичної культури, ідентифікація себе з українським народом;

- формування внутрішніх моральних регуляторів (совісті, честі, обов'язку, власної гідності, спроможності робити вибір між добром і злом, оцінювати гуманістичними критеріями свої вчинки і поведінку);

- стимулювання навичок сучасного соціального життя, громадянського миру, національної злагоди.

В якості базових гуманістичних цінностей, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, нами були визначені - ДОБРО, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, СОВІСТЬ. Добро – це нормативно-оцінна категорія моральної свідомості, яка в узагальненій формі означає, з одного боку, належне і морально-позитивне, а з іншого – морально-негативне, ганебне, недозволене у вчинках і мотивах людей, в явищах соціальної дійсності. Мораль впливає на людську поведінку з позиції протиставлення добра і зла. Добро і зло – основні поняття моральності. Вони відомі всім із раннього дитинства, коли дитина пізнає, що таке “добре” і що “погано”. Добро важливе і потрібне не для окремої людини, а для суспільства в цілому. Наступною базовою гуманістичною цінністю є відповідальність як переживання покладеного на неї кимось чи нею самою обов'язку, потреби, безумовно, виконувати угоду, зобов'язання, звітуватись у своїх діях і покладати на себе провину за можливі наслідки. В.Сухомлинський розглядав відповідальність як здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх і здійснювати самооцінку та самоконтроль [3; 197]. Сутність відповідальності полягає не лише в завданні, яке людина має виконати, не у вчинку, якого вимагають від неї певні обставини чи суспільні норми, а насамперед у тих діях, які вона могла б здійснити. Почуття відповідальності реалізується завдяки таким характеристикам як чесність, совісність, здатність відчувати сором і провину. Важливою базовою гуманістичною цінністю особистості є її внутрішня етична інстанція – совість. Совість властива лише особистості. Вона включає в себе усвідомлення (совість – усвідомлення), тобто ідеї, норми поведінки, принципи, обґрунтування цих ідей, норм, принципів. Совість включає і ставлення, причому ставлення оцінне – оцінка своїх думок,

вчинків, ставлень до когось і до себе; почуття і практичні дії. Вона є внутрішнім регулятором і контролером вчинків і помислів особистості, діючих в чотирьох напрямках, як:

- рушійна сила, спрямована на дотримання моральних принципів;
- забороняючий фактор, що попередньо осуджує особистість за вибір чи дію, які ще не здійснились;
- коректуючий механізм в процесі особистісної дії;
- контролер, який оцінює вчинки особистості і викликає відповідні моральні переживання.[4; 6]

Методологічні засади гуманістичного виховання школярів детермінуються положеннями гуманістичної етики, основними державними документами України про освіту та виховання та ґрунтуються на принципах:

гуманізму – проявляється у визнанні людини найвищою цінністю, а її права – пріоритетними. Він вимагає шанобливого ставлення до кожного учня, забезпечення свободи совісті, віросповідання, світогляду, турботи про фізичне, психічне, духовне і соціальне здоров'я;

індивідуалізму – утверджує, перш за все, цінність, унікальність і неповторність кожного індивіда, стимулюючи в ньому прагнення до самоствердження, відповідальності за свої вчинки; передбачає визначення індивідуальні траєкторії розвитку кожного учня з врахуванням його поглядів, інтересів, потреб, життєвої позиції, конкретного соціального статусу, стосунків з іншими людьми;

колективізму – виступає одночасно і умовою і результатом суспільної сутності людини, орієнтуючи її на гармонізацію своїх особистих інтересів громадським;

соціального загартування – передбачає залучення учнів до ситуацій, які потребують вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, вироблення соціального імунітету, стійкості від стресів, рефлексійної позиції;

толерантності і комунікативної спрямованості (партнерський, емпатійний тип стосунків) – спирається на визнання продуктивної ролі індивідуалізму в його позитивному гуманістичному сенсі, передбачає прояв терпимості до інших людей, їх поглядів, цінностей, поведінки;

альтруїзму – проявляється у безкорисливій любові і турботі про благо іншої людини. Отже, виховний процес в сучасній школі має бути зорієнтованим на особистість школяра, формування його моральної свідомості, моральних цінностей, що проявляються у його поведінці. Ефективність гуманістичного виховання значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації.

Серед методів і прийомів гуманістичного виховання на факультативних заняттях важлива роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють конструктивно-критичному способу мислення, здатності розрізняти добро і зло в повсякденному житті, протистояти аморальним спокусам. До таких методів належать: соціально-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, морально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, “мозкові атаки”, метод аналізу соціальних ситуацій з моральним характером, ігри – драматизації тощо.

Глибоко гуманістична сутність концепції виховання В.Сухомлинського, як і всієї його педагогічної системи, виявляється вже в самому ставленні до дитини. Найперше – повага до особистості вихованця, незалежно від віку, наявних у даний час можливостей – визначення складності його внутрішнього світу і необхідності ставлення до його долі. В.Сухомлинський переконливо довів, що найцінніше у дитини – її індивідуальність, неповторність внутрішнього світу, здібностей, потенційних можливостей. Підтримка і розвиток у дитини її індивідуальності є умовою зростання не тільки кожної конкретної особистості, а й підґрунтям формування дієздатного творчого дитячого колективу, оскільки саме через плекання розмаїття індивідуальності

пролягає шлях до справжнього, а не стадного об'єднання дитячих особистостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк., 1977- Т. 5: На нашій совісті людина -С.203 – 217.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк., 1977- Т.3: – С.178.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк., 1977 – Т. 4: - С.31.
4. Сухоярська І. Гуманізм як основа педагогічної системи - Сухомлинського //Початкова освіта. – 2008. - № 23 – 24. – С. 6-7.
5. Антонєць М. Гуманізм педагогічних нововведень В.О.Сухомлинського //Початкова школа. – 1977. - № 9 - С. 35 – 38.
6. Боришевський М. Й. Гуманізм педагогічної системи В.О.Сухомлинського //Початкова школа .– 1995. - № 10-11. - С. 4-6.

БЄЛКІНА-КОВАЛЬЧУК ОЛЕНА ВІТАЛІЇВНА,
доцент кафедри соціальної педагогіки
ВНУ імені Лесі Українки

З ДОСВІДУ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті автор звертає увагу на практичну реалізацію педагогічних ідей В.О.Сухомлинського у роботі з сучасними учнями початкових класів.

***Ключові слова:** учні початкових класів, розумове виховання, розумовий розвиток.*

Творче надбання В.О.Сухомлинського – видатне явище не лише у вітчизняній, а й у світовій педагогічній науці. В складних історичних умовах він по-новаторськи дослідив провідні проблеми навчання та виховання, став першовідкривачем у вирішенні найскладніших завдань розвитку національної школи. Його погляди, багатий практичний досвід є актуальними і сьогодні.

Об'єм знань, який людина може засвоїти в період шкільного навчання, обмежений як абсолютно, так і ще в більшій мірі відносно: сучасний стан науки та суспільства, соціальний прогрес, збільшення об'єму нової інформації різко зменшують долю знань, яку отримує людина в період шкільного навчання по відношенню до інформації, яка необхідна їй для повноцінної діяльності в суспільстві, що постійно змінюється. Тому на перший план виходить завдання формування свідомої особистості, її інтелектуального розвитку: інтелектуальної сприйнятливості, тобто здатності до засвоєння нової інформації; інтелектуальної рухливості, гнучкості мислення, які в сучасному суспільстві є суттєвою умовою відносно безболісної адаптації особистості до життєвих обставин, що постійно змінюються.

Перебудова школи, удосконалення навчально-виховного процесу вимагають від учителя не пасивного засвоєння учнями знань, а активного формування їх мислення, починаючи з молодшого шкільного віку.

Тому, важливе значення для нашого дослідження мають ідеї та досвід В.О.Сухомлинського щодо розумового виховання молодших школярів.

Психолого-педагогічні дослідження розумової діяльності молодших школярів, їх пізнавальної активності, особливості їх розвитку та мислення взагалі свідчать про широкі можливості дитячого розуму, зокрема, про наявність в дітей потреби в розумінні явищ та їх причин, про здатність до порівняння, зіставлення тощо.

У розумовому вихованні дуже важливе значення має вироблення умінь, необхідних для того, щоб успішно вчитися. Як зазначав В.О.Сухомлинський, вихованці можуть успішно вчитися тільки тоді, коли вони вміють спостерігати, думати, висловлювати думки, читати, писати, думаючи читати і читаючи думати [3, с.99].

Розумове виховання особистості в процесі навчання здійснюється тоді, коли свідоме й міцне засвоєння знань учитель розглядає як засіб розвитку пізнавальних і творчих сил і думки – гнучкої, живої, допитливої, яка завжди шукає, ніколи не задовольняється досягнутим... Тому найважливішими шляхами і способами розумового розвитку стають: продуктивна праця, дослідження, експеримент, самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, літературно-творчі спроби [3, с.92].

У своїх працях В.О.Сухомлинський розкриває різні джерела розумового розвитку дітей. І особливе місце належить умінню читати. “Читання – це одне із джерел мислення та розумового розвитку. Я поставив перед собою завдання вчити такому читанню, щоб дитина, читаючи, думала. Читання повинне стати для дитини дуже тонким інструментом оволодіння знаннями і разом з тим джерелом багатого духовного життя” [5, с.101]. Для цього педагог використовував різноманітні види активної діяльності: і виразне читання, і письмо, і малювання. Використання нами прийому малювання на уроках показало, що на своїх малюнках учні не лише зображають почуте, відображають зв’язки між предметами та явищами, а й передають власне ставлення до тих чи інших подій (через кольорову гаму, зображувальні образи,

прагнення чимось доповнити, змінити образ). Потім ми пропонували школярам за власним бажанням представити результати своїх робіт перед класом, прокоментувати їх, відповісти на запитання однокласників. Така практика роботи з учнями початкових класів дозволяє учителю перевірити не лише розуміння учнями прочитаного, правильність засвоєння відповідних зв'язків, а й формує вміння дітей представити власну роботу, захистити її, ставити запитання та шукати на них відповіді. В школярів зникає боязнь відповіді, формується власна самооцінка.

Ще одним із витоків мислення та розумового розвитку є природа. “Природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає думкою в причинно-наслідкові зв'язки” [5, с.129].

Формуванню мислення дітей сприяли спеціальні “уроки мислення” під блакитним небом, які проводив з дітьми Василь Олександрович. “З перших днів перебування дітей в школі – писав він, – ми вчили їх думати про те, що вони бачать, і говорити про те, що вони думають” [4, с.261]. На цих уроках учням пропонувалися завдання на основі спостережень у природі, які потребували активного мислення. Завдяки таким завданням діти вчаться замислюватися над причинами явищ, вчаться аналізувати і синтезувати, робити припущення та перевіряти їх на практиці. А чим частіше співвідноситься думка з конкретними явищами, чим більше вони осмислюються, тим глибше розвивається мислення. Хоча, як стверджує В.О.Сухомлинський, уроки мислення не є чимось універсальним; це не єдиний спосіб виховання розумових здібностей і бажання дітей учитися. Проте, враховуючи вікові особливості сприймання та мислення учнів початкових класів, такі уроки є найдоцільнішим засобом формування мислення вихованців, свідомого та дійового засвоєння знань [2, с.35-36].

Після екскурсій у природу ми теж пропонували учням розповісти, намалювати побачене, придумати загадки про явища та предмети за якими спостерігали, скласти казку.

Створення мініатюрних творів, за переконаннями В.О.Сухомлинського, прекрасний засіб підготовки дітей до ретельної, напруженої розумової праці в майбутньому. Крім того, через власні твори молодші школярі передають свої думки, переживання, результати спостережень. Наведемо деякі твори учнів 2 класу.

„На небі зірка горить та палає,
А на землі людина страждає”. *Назар В.*

Сонечко

Настав ранок і прокинулось сонечко. Потягуючись, воно розпростало свої промінці. Сонечко живе високо в небі, там воно спить на хмаринці, накриваючись зоряно-чорним покривалом ночі. А зранку, вмивши своє личко білою пухкою хмаркою, воно ніжно, як мати на дитину, дивиться на дрімотну землю. І сонечко, наповнивши світлом свої промінці, освітило ліси, поля, ріки, будинки. Воно засяяло на небі щоб принести людям світло і тепло. *Іра В.*

Звідки взявся дощик

Жив-був у діброві пустун-вітерець. Часто він виходив на прогулянку і бавився з сонцем у піжмурки. Одного разу сховалося сонечко за хмаринку. Шукав-шукав вітер сонце і розізлився. Та як подув щодуху, аж дерева до землі гнуться. Злякалася хмаринка і заплакала. Так на землю пролився дощик. *Аня Я.*

Важлива умова розумового розвитку учнів – правда і тільки правда. В.О.Сухомлинський виступав проти отруєння душі дитини брехнею. Педагог писав: “...ми допускаємо суперечності, які не можна пробачити, вчимо вихованців говорити завжди правду і одночасно намагаємося погасити гаряче прагнення молоді душі, яке викликається непримиренністю до неправди, зла, несправедливості. Учень починає узагальнювати як добро, так і зло, в окремих випадках він баче явище і від того, які думки, настрої викликає в його душі це явище, залежить його переконання, погляди на світ, думки про людей” [4, с.5]. Вчений вважав недопустимим уникати розмови з дітьми про зло, несправедливість, безсердечність, які є у житті. Розповіді вихователя, який поділяє з дітьми всі радощі та горе, – обов’язкова умова повноцінного

розумового розвитку дітей, його багатого духовного життя [5, с.38]. Предметом обговорень на моральні теми педагог вибирав ситуації пов'язані з життєвими складнощами в стосунках між людьми. Це стосується його відомих казок, розповідей, оповідань.

При обговоренні прочитаних творів, зокрема і творів В.О.Сухомлинського, ми з учнями використовували такі вправи як „Я – герой твору”, „Візьми інтерв'ю у героя”.

Я – герой твору

Дана вправа має на меті підвищити рівень емоційного сприйняття твору, активізувати готовність до зміни власних дій, якщо потрібно, знайти інші можливі варіанти розв'язання ситуацій.

Вчитель розбиває клас на групи. Потім пропонує кожній групі вибрати того героя, роль якого вони хотіли б виконувати. Одна з груп – автор твору. Важливо, щоб серед обраних героїв були і ті, які викликають у людей неприємні враження.

Вчитель звертається до всіх груп (включаючи і авторів):

Яка ваша роль у описуваних подіях? Охарактеризуйте себе так, щоб сподобатися іншим. Розкажіть, що заважає (сприяє) вашим вчинкам, намірам.

Тільки до героїв:

Як ви ставитесь до описуваних подій? Чому? Яку роль ви відіграли в них? Як би ви хотіли вчинити? Чому?

Тільки до авторів:

Чому ви обрали саме такий сюжет? Чи є такі герої, до яких ви ставитесь з неприязню? Чому? Чи можна змінити ставлення до них? За яких умов?

Візьми інтерв'ю у героя

Після прочитання твору дітям пропонується переказати його від імені любого персонажу. Завдання для всіх інших – взяти інтерв'ю у нього.

Як свідчить практика роботи з молодшими школярами, використання таких вправ вчить ставити учнів творчі запитання спрямовані на аналіз

поведінки героя, на передбачення подальшого розгортання подій, пошук інших шляхів розв'язання проблем.

Жива, допитлива, творча думка формується у вихованця тоді, коли відносно знань він займає свою особисту життєву позицію. Активне вираження особистого ставлення до набутих знань – це і є те, що слід називати розумом особистості, яка формується. Активність полягає насамперед у тому, що дитина стає діяльним, зацікавленим учасником процесу оволодіння знаннями; пізнання, навчання приносять завдяки цьому глибоке почуття радості, схвильованості, емоційної піднесеності [5, 93-94].

Важливого значення для розвитку позитивних емоцій від навчання має така, на перший погляд, проста справа, як оцінка знань учнів. В.О.Сухомлинський стверджував, що не можна допускати, щоб оцінка перетворювалась для дитини в кайдани, які сковують її думки. „Я завжди надавав можливість найслабшому учневі подумати над тим, що у нього поки не виходить. У дітей ніколи не пропадав інтерес до навчання. Пробуджуючи почуття гордості, честі, власної гідності, я добивався того, що діти прагнули працювати самостійно” [3, с.177].

Керуючись цим принципом у своїй роботі ми ніколи не порівнювали досягнення одного учня із досягненнями іншого. Завжди звертали увагу школярів на власний ріст та розвиток. Тому значного значення надавали не лише оцінюванню, а й цінуванню. Такі фрази як „Молодець, ти сьогодні гарно попрацював”. „Я знала, що ти це зможеш”, „Ти добре попрацював, але ще потрібно більше уваги звернути на ...” і т.п. утверджували в учнів віру у власні сили, підтримували їх прагнення працювати самостійно і далі. „Дитина, яка ніколи не пізнала радості праці в навчанні, яка не пережила гордості від того, що труднощі переборені, – нещасна людина. Нещасна людина – велика біда для нашого суспільства...” [3, с.168].

Таким чином, аналізуючи творчу спадщину В.О.Сухомлинського, можна зробити висновок, що головними чинниками формування мислення учнів є

активне, самостійне здійснення школярами розумових дій, формування дійових знань та творче їх застосування, формування активної життєвої позиції учнів. Використання на практиці ідей, методів, прийомів роботи з дітьми великого педагога дозволяє школярам отримувати міцні знання, формує самостійне, критичне мислення, розвиває власну самооцінку. І тепер, коли так багато уваги приділяється формуванню дійових знань та розвитку мислення учнів, педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського не втратила актуальності і є справжньою скарбницею ідей для творчого вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкіна-Ковальчук О.В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання: Дис. канд. педагог. наук: 13.00.09. – Луцьк., 2006.– 196с.
2. Жаркова І. Формування „учня-мислителя” у творчій спадщині В.О.Сухомлинського // Поч. школа. – 2002. – №9 – С.35–36.
3. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані педагогічні твори: В 5 т. – К., 1976. – Т.1. – С.55-206.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори. – К., 1997.– Т.3.– 670с.
5. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – 8-е изд. – К.: Рад. шк., 1984. – 288 с.

БОЙЧУК ПЕТРО МИКИТОВИЧ,
кандидат педагогічних наук,
директор Луцького педагогічного коледжу

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ – УСПІШНИЙ ДИРЕКТОР ГУМАННОГО УПРАВЛІННЯ ШКОЛОЮ

В статті розглядаються проблеми управління школою в досвіді роботи В.О.Сухомлинського.

Ключові слова: *управління, директор школи, педагогічний досвід, гуманне керівництво.*

Сьогодні актуально говорити про школу В.О.Сухомлинського як про цілісну систему його гуманістичних поглядів, які стали невід’ємною складовою розвитку сучасної національної освіти, визначальним фактором успішного реформування й модернізації школи. І цей вплив ідей павлиського директора й ученого набуває все ваговитішого поширення й застосування в сучасних умовах.

Метою даної статті є з’ясування ефективних форм і методів управлінської діяльності в досвіді роботи В.О.Сухомлинського.

Дослідження педагогічної спадщини директора Павлиської школи здійснюється в різноманітних напрямках: гуманістичні основи теорії і практики виховання (І.А.Зязюн, М.Ю.Красовицький, О.В.Сухомлинська, М.Д.Ярмаченко); розв’язання окремих проблем виховання, позакласної і позашкільної роботи (Л.С.Бондар, Н.А.Василенко, З.М.Шевців); дидактичні засади навчально-виховного процесу (М.Я.Антонець, К.Є.Кривошеєнко, О.Я.Савченко); виховання особистості в колективі (Г.В.Калмиков, С.Л.Соловейчик, С.Ф.Сухорський); управління школою (О.В.Сухомлинська, І.Є.Остапйовський, В.Ф.Деркач).

О.В.Сухомлинський очолював Павлиську школу 22 роки. На фасаді цього навчального закладу меморіальна дошка засвідчує: “В цій школі з 1948 по 1970 рік жив і працював директором Герой Соціалістичної праці, член-кореспондент

АПН СРСР, заслужений учитель УРСР Сухомлинський Василь Олександрович (1918-1970)”.
О.В.Сухомлинська засвідчує, що Василь Олександрович тривалий час був директором школи і приділяв цій проблемі неабияку увагу. Свідчення цьому – й захищена ним (на початку п’ятдесятих років) кандидатська дисертація “Директор школи – керівник навчально-виховного процесу”, в якій обґрунтовано доводив, що поєднання педагогічних та господарських функцій директора і можливе, й життєво необхідне. І до цієї проблеми він повертався протягом усієї своєї педагогічної діяльності [1; 82].

Проблеми управління школою, питання ролі директора в організації навчально-виховного процесу знайшли відображення у таких книгах і статтях В.О.Сухомлинського як “Розмова з молодим директором”, “Директор і вчитель”, “Директор школи – організатор педагогічного колективу”, “З практики директора школи”.

Поглиблене вивчення досвіду павлиського педагога показує, що наукове дослідження особистості дитини є однією з головних умов управління школою в його педагогічній концепції. В.О.Сухомлинський переконував: “Щоб бути гуманним, потрібно знати душу дитини” [5; 496].

Вивчення дитини було поставлено на ґрунтовну наукову основу. Двічі на місяць по понеділках в школі проводилися засідання науково-педагогічної ради або психологічного семінару. План роботи семінару педагоги знали заздалегідь і старанно готувалися до нього. Питаннями семінару могли бути такі: “Як вчити, щоб діти вірили вчителю”, “Як уникнути упередженості у взаємовідносинах із школярами”, “Учитель – совість народу”, “У школі не повинно бути суєти, нервозності, поспіху”, “Конформізм і виховання” [2; 81].

Як директор школи В.О.Сухомлинський важливого значення надавав відвідуванню й аналізу уроків, індивідуальній роботі вчителів, взаємовідвідуванню шкіл, роботі з батьками.

В статті “Найважливіша ділянка роботи керівника школи” В.О.Сухомлинський дає поради директорам шкіл щодо аналізу уроків. Ось

деякі з них: щодня треба відвідувати не менше двох уроків; періодичне відвідування уроків у всіх учителів – і у того хто працює 20 чи 30 років, і у молодого педагога, який рік тому прийшов до школи.

В.О.Сухомлинський зазначав, що глибоко помиляються керівники шкіл, які думають, що к педагога з багаторічним стажем можна відвідувати менше уроків. На це він вказує дві причини: 1) тривалість стажу не завжди визначає багатство досвіду; 2) директор відвідує й аналізує уроки не лише для того, щоб контролювати вчителів, а для того, щоб передавати все найцінніше з його індивідуальної творчої лабораторії в колективну.

Від колег по роботі В.О.Сухомлинський вимагав бездоганного знання того навчального матеріалу, зміст якого вони прагнуть донести до учнів: “Через 3, 5, 10 років після закінчення вузу вчитель повинен знати в три, в п’ять, в десять разів більше, ніж знав він у перший рік своєї роботи” [2;50].

Досвід талановитих педагогів директором школи і його заступниками обговорювався на педагогічних радах, психолого-педагогічних семінарах. Назвемо тематику питань, що заслуховували і обговорювали павлівські вчителі за керівництва школою В.О.Сухомлинським: “Як забезпечити активну розумову діяльність”, “Про культуру педагогічної праці”, “Шляхи дальшого удосконалення уроку”, “Розвиток розумових здібностей”, “Мотиви діяльності і вчинків учнів” та ін.

Важливого значення В.О.Сухомлинський надавав роботі з батьками. У Павлівській школі було створено батьківський університет. Основною формою занять були лекції і бесіди директора, завуча і досвідчених учителів. Батьки опановували знання з психології і педагогіки, методики виховання дітей у сім’ї.

Проводилася низка лекцій слухачам університету, які були розділені на п’ять груп за віком їхніх дітей. Це зокрема такі: “Батько і син”, “Мати і дочка”, “Сім’я як школа людських взаємовідносин”, “Режим праці, харчування, відпочинок”, “Запобігання нервовим захворюванням у процесі навчання”, “Книга в сім’ї і духовний розвиток дитини”, “Трудове виховання в сім’ї”, “Вимогливість і повага до дитини”, “Відповідальність батьків за виховання

дітей”, “Алкоголізм і діти”, “Перші кроки самовиховання та багато інших” [3], [5].

Велику роль В.О.Сухомлинський приділяв взаємовідвідуванню шкіл, що має надзвичайно важливе значення для вивчення і поширення передового педагогічного досвіду.

В теперішній час на базі Павлиської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 ім. В.О.Сухомлинського (директор В.Ф.Деркач) проводяться районні та обласні семінари-практикуми, педагогічні читання. Вчителі школи за сприяння АПН України та Головного управління столичної освіти мають можливість відвідувати навчальні заклади м. Києва, обмінюватися досвідом роботи з колегами [2;52].

Наостанок зазначимо, що у Павлиській школі була фактично громадсько-державна форма гуманного управління. А ідеї В.О.Сухомлинського сьогодні звучать актуальною і співзвучно з проблемами, що їх вирішують усі ланки народної освіти у нашій державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадсько-державна система управління і Василь Сухомлинський. Інтерв'ю з академіком-секретарем АПН України Ольгою Сухомлинською // Директор школи, ліцею, гімназії // 2003. – №4. – С. 82-85.
2. Деркач В. Павлиська загальноосвітня школа Василя Сухомлинського // Директор школи, ліцею, гімназії // 2008. – №4. – С. 46-52.
3. Сухомлинський В.О. Виховання без покарань // Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 343-347.
4. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 7-391.
5. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 393-626.

*ТУРЧИНА ЛАРИСА ІВАНІВНА,
старший викладач кафедри
педагогіки та психології
Волинського інституту
післядипломної педагогічної освіти*

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Василь Олександрович Сухомлинський був надзвичайно багатогранною людиною – талановитим педагогом, глибоким дослідником, блискучим публіцистом і психологом. Психологічні засади педагогічної спадщини просвітителя, глибокий аналіз реалізації його ідей в сучасних умовах очікують всестороннього і глибинного дослідження.

Вітчизняна психологічна наука переживала і часи підйому, коли до її пульсу прислуховувалися зарубіжні школи, і часи тотального пресингу зі сторони влади. Саме в періоди настороженого і недовірливого ставлення влади до психології в цілому і психодіагностики як її складової створилася ситуація невідповідності очікувань практики можливостям теорії адекватно, всесторонньо і глибоко забезпечити її обґрунтуванням мети, принципів, основних стратегій. Найвідчутніше це вплинуло на педагогічну діяльність - основу всіх напрямків реалізації людської сутності. Прогресивні представники різних сфер здійснювали спробу подолати протистояння між теорією і практикою. В педагогіці це успішно здійснив В.О.Сухомлинський, якого по праву можна вважати «психологізатором» педагогічної діяльності того часу.

У працях В.О.Сухомлинського, у педагогічному досвіді Павлиської школи за його організаційним і науковим керівництвом була створена унікальна система розвитку особистості школяра, яка охоплює всі вікові групи, змістовно й методично об'єднує урочну та позаурочну діяльність, залучає до цього процесу зусилля самої дитини, кожного вчителя, батьків, різні види середовища. Все це базується на глибокому і всесторонньому знанні психологічних закономірностей і механізмів розвитку особистості. На відміну від багатьох своїх колег-учителів Василь Олександрович глибоко

усвідомлював виняткове значення психології у педагогічній діяльності. Він вважав, що без психології не можливий прогрес педагогічної науки.

В.О.Сухомлинський власним досвідом показав, як можна втілити теоретичні знання (в 60-70 роках ХХ століття уже існували відомі теорії Ж.Піаже, Л.Виготського) у практику школи. Вивчаючи його твори, ми переконуємося у обізнаності видатного педагога з ідеями таких психологів, як С.Я.Рубінштейн, О.Р.Лурія, О.М.Леонтев, Г.С.Костюк, П.КАнохін та використанні цих знань на практиці. “Знати дитину – це найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки, де сходяться всі нитки педагогічного керівництва шкільним колективом”, - писав Василь Олександрович [4,441].

Олександра Савченко, виокремлюючи наукові засади *цілісної педагогічної системи* видатного просвітителя на перше місце ставить *всебічну, глибоко продуману психологізацію навчально - виховного процесу*, а далі: - *спрямованість діяльності педагогічного колективу на особистісний розвиток і саморозвиток дитини, як складної системи, яка змінюється під впливом багатьох чинників*; (виділено автором); організація різних видів активної, особистісно значущої навчальної трудової діяльності дітей (колективної та індивідуальної) в урочний та позаурочний час; збагачення навчальної діяльності яскравими позитивними емоціями і почуттями краси; реальний гуманізм усіх видів спілкування у педагогічному та учнівському колективах, його спрямованість на утвердження гідності кожної дитини як члена родини, колективу класу, школи, суспільства; використання праці і природи як джерела особистісного розвитку кожної дитини; програма актуальних і перспективних завдань створення у школі зусиллями дітей, вчителів, батьків виховного і розвивального середовища; цілеспрямована мотивація учнів на досягнення максимального рівня своїх духовних і пізнавальних можливостей; пріоритетність моральної і розвивальної функції оцінювання [3,6].

Ще за довго до появи шкільної психологічної служби В.О.Сухомлинський у своїй школі створив чітку і дієву систему психологічної освіти педагогів і

батьків, заклав основи психологічної грамотності учнів. Свідченням цього - батьківський університет, який діяв упродовж 12 років два рази на місяць (батьки вивчали психологію і педагогіку – 350 годин!), психологічний семінар для вчителів, на якому один із класних керівників виступав із доповіддю “Педагогічна характеристика учня”, а для самих школярів - бесіди з людинознавства.

Не кожна психологічна служба навіть сучасної школи здійснює такий об’єм роботи і на такому високому рівні. Найпереконливішим свідченням результативності цієї роботи були успіхи у розвитку “важких дітей” - так В.Сухомлинський називав дітей з пониженим рівнем навчованості. Таких за роки роботи Василя Олексійовича в Павлівській школі навчалось 107, з них 35 в подальшому закінчили 11 класів, 25 – технікуми, 13 – здобули вищу освіту, всі інші успішно закінчили профтехучилища та різні курси. Лише два учні через тривалу хворобу закінчили тільки 8 класів. Ми бачимо реальну інтеграцію дітей з особливими потребами в освітньому просторі, реалізацію різнорівневого навчання в діяльності Павлівської школи. Ці ідеї набули широкого визнання лише в наш час. Нещасна, обділена природою чи середовищем маленька людина не повинна дізнатися про те, що в неї слабкий розум, - писав В.О.Сухомлинський. Виховання такої людини повинно бути в сто разів більш ніжним, чуйним, турботливим. Ряд дослідників аналізують корекційні аспекти психопедагогіки великого гуманіста минулого століття (Н.Кравець, В.Т.Кудрявцев, Н.Г.Морозова та ін.).

В.О.Сухомлинський не тільки теоретично обґрунтував, але усім своїм життям продемонстрував чудотворний вплив *безумовної любові до дітей*, яка так популяризується сьогодні. Його любов – дієва, зацікавлена.

В своїй педагогічній діяльності Василь Олександрович реалізував ряд психологічних напрямків (гуманістичний, діяльнісний, вчинковий тощо), що є актуальними і в наші дні. Його праці можуть аргументувати та ілюструвати найпрогресивніші теоретичні погляди, викладені у сучасних підручниках з вікової, педагогічної, професійної психології Цілепокладання, переконання,

ідеали, погляди, самоствалення, цінності, мотиви, сприймання, відчуття, пам'ять, мислення, увага, мовлення, творчість, уява, емоції, воля, характер, здібності – ось неповний перелік тих процесів, станів і психологічних явищ, які В.О.Сухомлинський всесторонньо аналізує у своїх працях, розглядаючи їх цілісно, у взаємодії.

Ідеї індивідуального підходу у навчанні, різнорівневе і різновікове навчання були не тільки глибоко і всесторонньо обґрунтовані в творах Василя Олександровича, але з успіхом реалізовані на практиці. На нашу думку, він разом з іншими теоретиками та практиками заклав основи особистісно орієнтованого підходу у навчанні та вихованні.

Безсумнівно, що ідеї розвивального навчання були реалізовані Сухомлинським у його школі. Не тільки опубліковані праці великого педагога, а і практичний досвід роботи переконують нас у цьому. “Школа радості” – це перша ластівка навчання з шестилітнього віку, де були використані всі знання з вікової психології, а його послідовником у цій справі став доктор психологічних наук Ш.О.Амонашвілі. Цікавим є те, що Василь Олександрович – практик, який вибудовував свою діяльність на міцній теоретичній основі, а Амонашвілі - вчений, який відчув потребу у практичній реалізації своїх теоретичних конструкцій.

Всі твори Василя Олександровича пронизані популярними в сучасній педагогіці ідеями позитивної “Я-концепції”. Він підкреслював величезне значення ситуацію успіху у розвитку дитини і формуванні її самоствалення, продемонстрував значення самооцінки для реалізації учня.

В.О.Сухомлинський переконує вчителів у тому, “що найважливіше... це зміцнювати у дитини віру у свої сили і терпляче чекати того моменту, коли відбудеться хоча б маленьке зрушення в її розумовій праці. ...Зрушення це, по суті, дуже маленьке. На перший погляд воно може видатися просто випадковою удачею. Але цю удачу дитина переживає як радісний успіх – у цьому успіху вона черпає нову енергію.” [5] Педагогічна мудрість у тому і

полягає щоб дитина ніколи не втратила віру у свої сили, ніколи не відчула, що в неї нічого не виходить.

Колектив Павлиської школи враховував пряму залежність успіхів у навчанні учнів від того, як вони до себе ставляться. Останнє ж визначається тим, наскільки дитина пізнала саму себе, чи прониклася вона почуттям самоповаги. “Мудрість життя людського справді полягає у тому щоб бачити себе - і бачити правильно” [4,492].

Наприкінці 60-тих В.Сухомлинський здійснив реальну спробу втілення ідеї “школи самореалізації особистості” в практику, а також розробки її педагогічної технології у своєму унікальному педагогічному експерименті (впродовж десятиліть в одній звичайній школі).

Велике значення Василь Олександрович приділяв індивідуальним особливостям особистості і взаємодії неповторних особистостей у колективі. “Будь-який первинний і загальношкільний колектив багатий на людей, що мають яскраві індивідуальні задатки, здібності, інтелект, обдарування. Майстерність виховання полягає в тому, щоб ці індивідуальні риси виявилися у вольовій спрямованості особистості, в глибоко розвиненому людському достоїнстві, у палкому захопленні, у здоровому самолюбстві. Якщо глибоко вникнути у творчу лабораторію умілих вихователів, то можна помітити, що їхні зусилля спрямовані на створення колективу, починаються по суті, з відкриття і шліфування яскраво виявлених особистостей” [5; 391].

Неоціненими для сучасних педагогів є розроблені Василем Олександровичем основи мотивації учнів до навчальної діяльності, самовиховання і саморозвитку учнів.

Приділяючи велику увагу знанню і врахуванню вікових особливостей у розвитку, навчанні і вихованні учнів, видатний педагог наголошував на індивідуальному темпі розвитку кожної дитини. Особливу увагу звертав на підлітковий вік і ряд праць присвячені саме проблемам цього періоду.

Неоцінений вклад у теорію і практику розумового розвитку здійснили його педагогічні праці і педагогічна діяльність. Неодноразово

В.О.Сухомлинський вказував на зв'язок мислення з емоціями, іншими психічними процесами. Ряд дослідників детально аналізують ці аспекти спадщини видатного педагога (Ю.Мельник, О.Попенко, Л.Ткачук, Т.Філімонова та ін.).

Волю педагог виділяв як основу багатьох інтелектуальних, моральних, трудових звершень особистості, те без чого не здійсниться самореалізація особистості.

Звичайно, в межах однієї статті ми не в змозі детально розглянути все психологічне підґрунтя педагогічної спадщини цієї видатної людини. Така робота потребує цілеспрямованого і копіткого аналізу кожного аспекту діяльності видатного просвітителя крізь призму сучасних психологічних поглядів. Така робота ще чекає своїх виконавців.

На завершення хочу звернутися до роздумів видатного російського психолога О.В.Петровського, якому волею долі, а точніше згідно з наказом Президента АПН СРСР довелося представляти радянську науку на похоронах видатного педагога. О.В. Петровський особисто не був знайомий з Василем Олександровичем, але знав його по публікаціям. Психолог присвятив розділ “Ідеологічно витримана панахида” в книзі “Психологія і час”, в якій останню крапку поставив за кілька днів до смерті [2,225]. Російський психолог особливо підкреслював у спадщині видатного педагога гуманізм виховання громадянина, його особливе, не директивне, глибоко психологічне розуміння складного процесу самостворення особистості, адже навіть назва книги входила в суперечності з традиційною педагогічною доктриною того часу. Сухомлинський говорив про народження громадянина, підкреслюючи особистість цього акту, а не про виховання громадянина чи створення, як мало б звучати відповідно до постулатів офіційної педагогічної думки. Тут Василь Олександрович був повністю психологом, а не педагогом, бо приблизно в той же час Г.С.Костюк висловлював таку ж “єретичну” думку про те, що теорії розвитку особистості необхідно поповнити “науковим розумінням становлення людської особистості як “саморуку”, що визначається єдністю його зовнішніх і

внутрішніх умов” [1; 130]. Слід визнати, що проблема саме такого представлення людської особистості, розкриття внутрішніх механізмів цього процесу залишається актуальною і сьогодні.

На сучасному етапі розвитку української держави активізація людського фактора виступає однією з умов подальшого суспільного прогресу. Тому і перед школою, і перед суспільством у цілому постає завдання створення найсприятливіших умов для виявлення і розвитку гуманної людини, самореалізація якої буде здійснюватися з урахуванням інтересів інших людей, повагою до них. Виконання цього завдання неможливе без використання спадщини Великого Гуманіста і Просвітителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюк Г.С. Принципы развития в психологи //Методологические и теоретические проблемы психологии.- М.: Наука, 1969. – с.118-152.
2. Петровський А.В. Психология и время /А.В.Петровський –СпБ.: Питер, 2007 – 448 с.- (Серия «Мастера психологи»).
3. Савченко О. Розвиток особистості школяра – стрижнева проблема творчості В.О.Сухомлинського //Наукові записки. – Випуск 78(2). – Серія: педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім.. В.Вінниченка, 2008. – 393с.
4. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи //Вибр. Твори: В 5т. – К..1977. – Т.5. – С.426-436.
5. Сухомлинський В.О.//Вибрані твори. В 5-тит. - -Т.4. – К.:Рад.школа. 1976. – С.391 – 626.

КОРОЛЮК НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА,
викладач менеджменту
Луцького педагогічного коледжу,
аспірант ВНУ імені Лесі Українки

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті узагальнено досвід роботи В.О.Сухомлинського на посаді директора Павлівської середньої школи. Розглянуто планування, як функцію управління, що включає цілевизначення і розробку планів, та аналіз і прогнозування внутрішнього і зовнішнього середовища школи.

Ключові слова: *планування, цілепокладання, управління, школа, освіта.*

Без передбачення і плану в нашій
справі працювати неможливо...

В. О. Сухомлинський

Управління школою — якщо це справжнє управління, а не ведення шкільного господарства, — винятково складний процес, бо реалізація кожного напрямку роботи (навчальний процес; виховний із його складовими — трудове, естетичне, етичне, фізичне, статеве виховання; професійна орієнтація, робота з батьками тощо) потребує своєї системи методично складних прийомів. Одним із актуальних питань сучасної української освіти є підготовка нової генерації керівників галузі, оскільки функціональні обов'язки, основні завдання директора навчального закладу істотно змінилися під впливом підвищеного соціального попиту на якість шкільної освіти.

Щоденно, стикаючись із невизначеністю, швидкозмінними процесами в сучасному суспільстві, кожен справжній керівник навчального закладу розмірковує над вічними питаннями: що таке виховання? Хто і що виховує дитину? Яким повинен бути педагог? На ці питання ми знаходимо відповіді у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського, який підкреслював: “Добре керувати школою означає добре знати науку виховання, яка повинна стати основою наукового керівництва вихованням і освітою, організації роботи

колективу школи – вчителів та учнів: бути майстром навчально – виховного процесу... Адже виховання в широкому розумінні – це постійне духовне збагачення – оновлення як тих, хто виховується, так і тих, хто виховує....” [2; с. 31].

“Хороший директор – це насамперед добрий організатор, вихователь і дидакт не тільки щодо дітей, яких він навчає на своїх уроках, а й щодо всіх вихованців школи та вчителів” [2, с. 31].

При ближчому знайомстві зі стилем роботи Сухомлинського як директора школи з’являється бажання порівняти його з піаністом, котрий знає, на які клавіші потрібно натиснути, щоб народилася музика як гармонія звуків - складна гармонія навчально-виховного процесу. Сухомлинський творив саме таку гармонію. Це вимагало від нього колосальної працездатності.

Сьогодні актуалізуються питання, якою повинна бути освіта, її діяльність в майбутньому? Які функції вона повинна взяти на себе? Які цілі повинна перед собою ставити? Які завдання їй доведеться виконувати? І, нарешті, якою вона не повинна бути? Прогнози в освітянській сфері - це зовсім не пусті міркування про майбутнє. Неперервний зв'язок часів - минулого, теперішнього і майбутнього, як це не парадоксально звучить, має аж ніяк не односпрямований характер.

Метою даної роботи є узагальнення досвіду і поглядів “учителя учителів” на принципи планування.

Освітня політика включає в себе і такий підрозділ, як планування навчально-виховного процесу. Головним призначенням управління в соціальних організаціях (а школа - одна з них) є забезпечення цілеспрямованості й організованості спільної діяльності. Тому обійтися без планування, що породжує організаційні цілі, неможливо [1; 270].

Педагогічне планування дає змогу визначити перспективи діяльності освітньо-виховної системи.

Звичайно, час неможливо повернути назад, проте, вивчаючи майбутнє, навіть в чомусь ідеалізуючи його, ми, проте, впливаємо і на сучасне, глибше,

всебічніше і твердо оцінюючи пройдений шлях і реалії сьогодення життя, прагнемо усвідомити, зберегти і підтримати ті зародки нового, які хотілось б продовжити і розвивати в майбутньому і, навпаки, позбавитись вад минулого і сучасного [3].

Система оцінювання покликана визначити на кожному етапі навчання рівень успішності учнів відповідно до вимог Державного стандарту, рівень їх готовності до застосування засвоєних знань у майбутній практичній роботі. В.О.Сухомлинський зазначав, що без визначення найближчих перспектив і плану в освіті працювати неможливо [2]. Сутність планування як функції управління полягає у визначенні цілей навчального закладу та розробці програм їх досягнення.

Ключовим моментом у плануванні є постановка мети діяльності школи. Специфіка цілепокладання в управлінні педагогічними системами виявляється в тому, що цілі, визначені суспільством, співвідносяться з умовами роботи школи, віковими й індивідуальними особливостями учнів. Тому “генеральна” ціль розгалужується на цілий ряд конкретних підцілей (завдань), тобто декомпозитується. Якщо мета передбачає досягнення бажаного результату за більш тривалий проміжок часу, то завдання - це результат, якого можна досягти у даний час і за даних умов. Досягнення загальної цілі здійснюється за рахунок виконання її складових завдань.

Таке розуміння цілепокладання дозволяє реалізувати комплексно-цільове планування, що допомагає розробляти комплексні цільові програми, спрямовані на досягнення “генеральної” цілі.

Комплексна цільова програма є частиною плану роботи школи, обумовленою необхідністю реалізації найгостріших проблем, що потребують негайного вирішення. Досвід навчальних закладів показує, що більшість обирає 3-4 проблеми, плануючи їх вирішити за 2-3 роки, іноді - за 5 років. Ці проблеми детально опрацьовуються адміністрацією і колективом школи, доводяться до кожного шкільного підрозділу і виконавця.

До структури комплексної цільової програми входить: короткий опис стану проблеми, її місця і ролі у загальношкільному плані; генеральна ціль; система завдань, доведених до виконавців; показники, які характеризують успішність досягнення цілі; терміни, виконавці; інформаційне забезпечення управління процесом вирішення завдань; контроль за протіканням виконання програми; поточний і підсумковий аналіз; регулювання.

Комплексні цільові програми часто оформляються у вигляді графіка, таблиці, де всі цілі, завдання, сукупність способів, засобів і впливів представлені наочно, на одному аркуші. Така форма програми починає слугувати керівництвом до дії.

За значенням масштабам і часом досягнення цілі та завдання поділяються на стратегічні, тактичні й оперативні. Під стратегічними цілями розуміють довготерміновий очікуваний результат. Завдання тактичні є проміжними бажаними результатами, а завдання оперативні - бажаними результатами на поточний момент. На цій основі виділяють перспективні, річні, оперативні плани роботи школи.

Одним із перших необхідність перспективних планів обґрунтував В. Сухомлинський, який вважав, що вони необхідні для планування виховної роботи. Він був переконаний, що перспективне планування забезпечує наступність та систематичність виховної роботи, допоможе вирішити головні питання виховання. З 1971/72 навчального року перспективне планування запровадили у всіх школах. Участь у складанні перспективних планів брали керівники школи, вчителі, представники батьківського та учнівського активу. Перспективні плани складали на п'ять років. Планування проводили на засадах аналізу стану навчально-виховної роботи, матеріально-технічної бази, можливостей педагогічного колективу.

У своїй праці “Розмова з молодим директором” В.О.Сухомлинський відзначив: “Принципи сітьового планування, тобто планування, яке передбачає явища, події, ситуації між будь-якими двома кінцевими пунктами певного процесу - технологічного, виробничого, педагогічного, - це, за переконанням

багатьох директорів шкіл, та наукова основа управління педагогічним процесом, на яку треба поставити шкільну практику, поставити те, що в шкільній справі найбільше відстає, - керівництво процесом навчання, процесом розумової праці, управління роботою учнів і вчителів” [2; 562].

“Сітвове планування не можна механічно переносити в навчально-виховний процес. Треба зробити застереження, що тут слід узяти лише загальні принципи сітвового планування – встановлення певних етапів, відрізків, на яких щось завершується, на яких починається перехід в якусь нову, вищу якість, вищий стан. Але одночасно потрібно зробити застереження і протилежного характеру: в навчальному процесі є речі, які піддаються настільки ж точному, конкретному обліку, аналізу, як і елементи виробничого планування” [2; 562].

У практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів використовуються різні види планів роботи, зокрема, перспективні плани і комплексно-цільові програми, річний план; оперативні плани на місяць або чверть.

Добре продумане планування є важливою умовою раціональної організації роботи школи в цілому, діяльності педагогічного колективу і директора школи зокрема [1; 272].

Плани дають змогу координувати діяльність педагогічного, учнівського і батьківського колективів.

Планування як одна з основних функцій управління повинна відповідати певним принципам вимогам. Останні передбачають передовсім дотримання цільової спрямованості всіх планів роботи школи, що забезпечує їх погодженість, безперервність і конкретність виконання; комплексності, що уможливорює використання всіх виховальних сил, різноманітних засобів, форм, методів, видів діяльності у їх єдності і взаємозв'язку; оптимальності як умови необхідності в достатності, недопущення перевантаження планів дрібними, незначними справами і заходами, зайвої регламентації діяльності виконавців; об'єктивності, яка базується на урахуванні об'єктивних умов діяльності школи,

її матеріальних, економічних умов, місцезнаходження, навколишнього соціального середовища, виховних можливостей педагогічного і учнівського колективів.

Видатних педагогів минулого і сучасної доби, подвижників педагогічної праці об'єднує загальна риса - здатність передбачати педагогічну дійсність, причому передбачати з надією на успіх, з вірою у можливості виховання. В чому суть “системи перспективних ліній”, “завтрашньої радості” А.С.Макаренка, методики “звеличення людини” В.О.Сухомлинського, ідеї “трудної ідеї” Л.В.Занкова і В.Ф.Шаталова, методу випереджаючих ігор Ш.А.Амонашвілі, випереджаючого навчання С.Н.Лисенкової? Саме у прагненні і вмінні передбачати найближче і віддалене майбутнє, свідомо його наближати.

Справжньому педагогу притаманні педагогічна прозорливість, здатність розуміти внутрішній світ своїх учнів, глибоко проникати в їх мотиви, інтереси, устремління. Не менш важливим для вчителя є вміння передбачати результати педагогічних впливів, проектування становлення особистості своїх вихованців. Без цього неможливо цілеспрямовано керувати пізнанням і розвитком учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. На допомогу менеджеру освіти. Частина VIII. Сучасний керівник навчального закладу - менеджер освіти. - Тернопіль: Астон, 2003. - 344 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5 томах, том 4. – К.: Радянська школа, 1976. - 636 с.
3. www.filosof.com.ua/Jornel/M_46/Vktorov.htm - 33к.

НОВАК ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ,
студент 3 курсу
відділення “Початкове навчання”
Луцького педагогічного коледжу
Науковий керівник -
КОРОЛЮК НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА,
викладач менеджменту
Луцького педагогічного коледжу

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОБОТУ З ПРОБЛЕМНИМИ ДІТЬМИ

В даній статті на основі праць В.О.Сухомлинського висвітлено проблему роботи з «важкими» дітьми, коротко розглянуто методи роботи та сформульовано основні настанови роботи з ними.

Ключові слова: *підлітки, “важкі” діти, сім’я, виховання.*

Теоретична, літературно-педагогічна творчість і практична діяльність видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського увійшла до історії вітчизняної педагогічної думки помітною сторінкою. Його педагогічні, публіцистичні та літературні праці й учительський досвід значно вплинули на практичну діяльність школи, збагатили педагогіку України новими положеннями і думками.

На сучасному етапі становлення Української держави за умови складного політичного і соціально-економічного її стану особливо відчутний негативний вплив на сучасну школу таких суспільних явищ, як посилення аморальності, злочинності, зубожіння та інше, що призводить до знецінення освіти, падіння авторитету учителя, росту агресивності, жорстокості, нігілізму підлітків. Розв’язання цієї проблеми, як підтверджує вітчизняний і світовий досвід, можливе за умови оптимізації управління процесом виховання за допомогою гуманізації освіти, що має забезпечити утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у суспільстві. Гуманізація освіти передбачає, насамперед, сприяння розвитку творчих можливостей людини, її

інтелектуальної свободи, створення максимально сприятливих умов для розкриття особистості.

Система гуманістичних поглядів, створена українськими педагогами, філософами та діячами культури є надбанням громадської і педагогічної думки впродовж століть. Проблемам виховання дітей і молоді в дусі гуманізму особливу увагу надавав В.О.Сухомлинський. Він неодноразово підкреслював, що нема і не може бути виховання гуманіста без людської любові і поваги до вихованців, бо саме розумна любов і повага роблять дитину здатною піддаватись впливові педагога і колективу.

Мета роботи є актуальною, оскільки робота з проблемними, «важкими» дітьми завжди була однією з найважчих у педагогічній праці.

Соціальна значущість відповідальності особливо важлива у професійній діяльності вчителя, на що, зокрема, постійно звертав увагу В. Сухомлинський. Він писав: “Однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, що об’єкт його праці – дитина – повсякчас змінюється, завжди новий, сьогодні не той, що вчора. Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не зіставиш” [3; 421].

У його працях розглянуто широкий спектр проблем, пов'язаних з вихованням підростаючого покоління. Зокрема, це проблема родинного виховання дітей та підлітків, оскільки “сім'я... — це первинний осередок багатогранних, людських відносин — господарських, моральних, духовно-психологічних, естетичних і, звичайно ж, виховних. Однак могутньою виховною та облагороджуючою силою для дітей. Вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини” [3; 414].

Ці думки видатного українського педагога суголосні багатьом документам, виробленим світовою громадськістю на захист прав дитини. Наприклад, у проголошеній Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Декларації прав дитини сказано: “Дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові і розуміння. Вона має, якщо це

можливо, рости під опікою й відповідальністю своїх батьків, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості” [1; 24].

Саме з проблемних сімей виходять у світ десятки тисяч важких дітей та підлітків, які з часом можуть стати серйозною загрозою для суспільства. У них немає почуття батьківської довіри, психологічної захищеності в родині, бажання поділитися з рідними своїми радощами або переживаннями, надії бути зрозумілими, пробаченими й підтриманими у важку хвилину.

Саме на це звертав увагу В.О.Сухомлинський, стверджуючи, що “у хорошій сім'ї, де батько і мати живуть у злагоді, де панують тонкі відносини чутливості до слова, до думки і почуття, до погляду і найменшого відтінку настрою, у відносинах добра, злагоди, взаємної допомоги й підтримки, духовної єдності й щирості, довіри і взаємної поваги батьків, перед дитиною якраз і розкривається все те, на чому утверджуються її віра в людську красу, її душевний спокій, рівновага... Якщо ця віра зруйнована, в дитячу душу вриваються трагедія, горе. Нема нічого небезпечнішого для сім'ї, для школи, суспільства, ніж дитина - стражденна, нещасна - на руїнах своєї віри” [3; 417].

Виховання дітей, а особливо важких, на думку В.О.Сухомлинського, - найскладніша справа. “Розмова про важких дітей велика і нелегка. По суті, це одна з найскладніших проблем виховання, проблема, за байдуже ставлення до якої доводиться розплачуватися дорогою ціною” [2; 525].

Видатний педагог обгрунтував педагогічні умови, за яких тільки й можливе досягнення виховної мети: “Найголовніше, що треба утвердити в душі дитини, яка бачить у сім'ї неправду, брехню, лицемірство, — це віру в людську красу, торжество добра, справедливості. Дитина, серце якої доторкнулося до темних сторін життя і затремтіло в розгубленості, повинна переконатися, що світлого, красивого, правдивого, життєрадісного в житті незрівнянно більше, ніж темного й потворного і що боротьба за людську красу дає величезне щастя... Я глибоко переконаний, наскільки важлива для важких дітей проста людська бесіда, в якій би дитина відчула, що вихователь

ставиться до неї, як до рівної людини, ділиться своїми думками і почуттями” [2; 527].

В.О.Сухомлинський радив вдумливо, уважно, терпляче досліджувати, вивчати розумовий, емоційний, моральний розвиток підлітка, шукати й знаходити причини, за яких дитина стала важкою; застосовувати такі виховні впливи, які б урахували складність і особливість індивідуального світу людини.

Серед важливих умов створення атмосфери вихованості дитини взагалі, а особливо важковиховуваної, є виховання успіхом. За справедливим твердженням В.О.Сухомлинського, мажорний тон життя дитини має спиратися не тільки на загальний шкільний клімат, але передусім на її власні успіхи в моральній поведінці, в діяльності. Формувати позитивну особистість у діяльності, зітканий з невдач, неможливо. Лише успіх формує в молодій людини достатню віру і на цій основі - прагнення стати ліпшою.

Окреме місце у вихованні підлітка займає самовиховання. Адже людина не може бути тільки об'єктом виховання. Ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховує.

Не треба забувати, писав В.О.Сухомлинський, що “звичайні методи і прийоми виховання, які дають добрі результати з основною масою дітей, до важких дітей застосовувати марно, треба шукати якісь інші, особливі методи і прийоми виховання” [2; 509].

“Найважливіше... зміцнювати у дитини віру в свої сили і терпляче чекати того моменту, коли відбудеться хоча б маленьке зрушення в її розумовій праці... Від успіху до успіху - в цьому й полягає розумове виховання важкої дитини” [2; 511 - 512].

Для нормального розвитку людини важливо також пробуджувати, розвивати в дитині цікавість, допитливість, бажання знати, подив перед таємницями природи, перед красою навколишнього світу.

Неабияке значення в моральному вихованні підлітків має виконання трудових завдань, які, потребуючи багато сил і часу, виходять за рамки інтересів даного колективу, навіть села чи міста.

Педагогічний талант Сухомлинського — у рідкісній здатності відчувати й розуміти внутрішній світ дитини. Як ніхто інший, він знав, якими засобами можна впливати на формування дитячої душі. Йому не було рівних не тільки в здатності бачити розмаїття цих засобів, а й в умінні точно обирати їх для здійснення того чи того педагогічного завдання. Виховання особистості, на його думку, відбувається під впливом великої кількості взаємопов'язаних, об'єднаних однією педагогічною ідеєю засобів. У своїх книжках і статтях Сухомлинський щедро ділився тим, що йому відкривалося як людині, наділеній особливою педагогічною проникливістю. Колосальне розмаїття засобів, прийомів, підходів, що містяться в його публікаціях, і є тим невичерпним джерелом, з якого живиться і буде житися педагогічна наука.

Аналіз педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського, присвяченої висвітленню поглядів на проблему виховання важких дітей та підлітків, дає можливість сформулювати *головні настанови для роботи з ними*:

~ створення для важких дітей та підлітків атмосфери доброзичливості, любові, розуміння, співчуття;

~ сприйняття важкого підлітка таким, яким він є, сприяння розвитку в нього всього найліпшого;

~ побудова стосунків з важкими дітьми та підлітками на основі глибокої поваги й високої вимогливості до них;

~ створення системи педагогічно доцільних дій, які дадуть можливість вивести педагогічно занедбаних дітей з пасивного стану та прилучити їх до активної діяльності життя в колективі;

~ переконання батьків важких дітей та підлітків у потребі корекції та зміни своєї поведінки, свого життя [4].

Бесіди про виховання важких дітей, про джерела їх моральності розвивають у нас, учителів, чуйність, уважність, педагогічну пильність і спостережливість [2; 42].

ЛІТЕРАТУРА

1. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. - Київ, 2003.-252с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5 томах, том 4. – К.: Радянська школа, 1976. - 636 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5 томах, том 5. – К.: Радянська школа, 1976. - 638 с.
4. Хромова О.Л. В.О.Сухомлинський про виховання важких дітей і підлітків.// Педагогіка і психологія. - 2004. - 1(42). – с. 12-20.

ФАСТ ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА,
аспірант ВНУ імені Лесі Українки,
ЧЕМЕРИС ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА,
соціальний педагог
Луцького педагогічного коледжу

УРОКИ ДУХОВНОСТІ ТА ГУМАНІЗМУ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ДЛЯ СУЧАСНОГО КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розкриті результати дослідження шляхів духовного розвитку педагогічного колективу у концепції В.О.Сухомлинського, визначені основні умови розвитку духовного потенціалу педагогів та керівника навчального закладу.

Ключеві слова: *духовність, гуманізм, умови духовного розвитку педагогічного колективу.*

Період складних політичних та економічних стагнацій в українській державі зумовлює негативні процеси, пов'язані з деморалізацією і духовним занепадом суспільства. Нівелювання моральних цінностей, відсутність бажання відповідати виховному ідеалу українського суспільства та стійких духовно – етичних переконань в сучасній молоді створюють загрозу духовного зубожіння всієї нації.

Подолання руйнівних тенденцій у сфері духовності суспільства – це не тільки соціальна, а й педагогічна проблема. В умовах перегляду системи цінностей та морально – етичних норм соціуму важлива роль відводиться освіті, яка покликана забезпечити пріоритетність розвитку людини, її духовне та моральне збагачення. Задекларований курс на реформування освітньої галузі за принципами гуманізації та демократизації актуалізує наукові дослідження щодо пошуку нових підходів, форм і методів організації та управління навчально-виховним процесом в освітньому закладі.

Вище зазначеним завданням сучасної педагогічної науки співзвучні ідеї видатного педагога – гуманіста В.О.Сухомлинського. Із динамічним плином часу поради директора Павлиської школи учителям та керівникам навчальних

закладів залишаються не менш актуальними, а в умовах сьогодення стають особливо цінними. У цій статті детальніше проаналізуємо один із аспектів управлінської діяльності керівника навчального закладу, а саме на її духовну та гуманістичну спрямованість.

Мета даної статті полягає у розкритті духовних засад управлінської діяльності керівника навчального закладу у контексті педагогічної системи В.О.Сухомлинського.

Засуджуючи формалізм і підкреслюючи творчий характер навчання, В.О.Сухомлинський наголошував на творчому й індивідуальному характері навчального процесу: “Це багатогранний процес постійного духовного збагачення і відновлення і тих, хто виховується, і тих, хто виховує...” [6; 89]. Таким чином, В.О.Сухомлинський висловлює думку про взаємозалежність педагогічних явищ, оскільки духовне збагачення особистості учня не можливе без вмотивованого творчого керівництва духовним життям шкільного колективу.

Вивчення досвіду павлівського педагога показало, що наукове дослідження особистості дитини було однією з головних умов гуманного управління школою в його педагогічній концепції. “Щоб бути гуманним, - писав В.О.Сухомлинський, - потрібно знати душу дитини” [5; 57].

Виходячи із важливості зазначеного, В.О.Сухомлинський і педагогічний колектив його школи вивчали, досліджували природний анатомо - фізіологічний бік психічних явищ, духовний світ дитини, залежність процесів, що в ній відбуваються, від найрізноманітніших факторів навколишнього середовища. Свій обов’язок учителі Павлівської середньої школи вбачали в тому, щоб усе, що стосується кожної дитини, - її мислення, емоції, здібності, інтереси, нахили, захоплення – знали всі педагоги. Тому вивчення дитини було поставлене на ґрунтовну наукову основу. В.О.Сухомлинський був глибоко переконаний у тому, що “немає жодної педагогічної закономірності, нема жодної істини, яка була б абсолютно однаково застосована до всіх дітей. Тому що практична педагогіка – це знання і уміння, не тільки доведені до ступеня

майстерності, а й підняті до рівня мистецтва. Тому що виховувати людину – це передусім знати її душу, бачити й відчувати її індивідуальний світ” [4; 50].

Важливе значення у педагогічній системі В.О.Сухомлинського відведено дослідженню виховного потенціалу шкільного середовища шляхом забезпечення духовного розвитку всього педагогічного колективу. У цьому аспекті виокремлено наступні умови духовного збагачення учителів Павлівської школи:

- оптимізація навчально – виховного процесу з метою збільшення кількості вільного часу учителя, що забезпечить зростання його загальної культури;
- гармонійне поєднання елементів дослідницької роботи у творчості колективу педагогів.

Досліджуючи глибинні джерела зазначених проблем та перспективні шляхи їх вирішення, В.О.Сухомлинський зазначав, що “...Тут питання впирається насамперед у вільний час учителя. Як повітря для здоров’я, він потрібен для постійного духовного збагачення вчителя. Брак вільного часу в педагога – справжнє лихо школи” [5; 91].

Серед обставин, що спричинюють брак часу в учителя, В.О.Сухомлинський виділяв “низьку педагогічну культуру і безвідповідальність батьків”. Розв’язання цієї проблеми директор Павлівської школи знайшов у створенні батьківського університету, до якого батьки учнів записувалися за два роки до вступу їхньої дитини в школу, відвідуючи потім заняття до закінчення нею середньої школи. Основною формою занять були лекції і бесіди директора, завуча і досвідчених учителів, причому теоретичні знання з психології і педагогіки тісно пов’язувалися з практикою виховання в сім’ї.

Зорієнтованість педагогічного колективу, очолюваного В.О.Сухомлинським, на гуманістичні та духовні пріоритети в навчально – виховному процесі відобразилася у прагненні, щоб теоретичні знання батьків співвідносилися з духовним життям їхніх дітей. З цією метою проводилися

спеціальні лекції, присвячені таким темам, як “Батько і син”, “Мати і дочка”, “Перші норми моральної культури дітей” [6; 345].

Керівництво духовним розвитком як учня, так і учителя неможливе шляхом «адміністрування», а передбачає створення сприятливих для цього умов, однією з яких стали “подорожі у світ книжок”. В.О.Сухомлинський радив учителям “якомога більше часу відводити для самостійного читання, для духовного спілкування з найважливішим джерелом культури – книжкою. Це основа основ духовного життя колективу” [5; 94].

Джерелом культу книжки у стінах Павлівської школи стали колективна думка, колективні дискусії, бесіди, живі суперечки, захоплення.

Як уже зазначалося, важливою умовою забезпечення духовного розвитку шкільного колективу, на думку В.О.Сухомлинського, є гармонійне поєднання елементів дослідницької роботи у творчості колективу педагогів, оскільки “стає майстром педагогічної праці той, хто відчув себе дослідником” [5; 98]. Значна увага приділялася індивідуальній роботі вчителів, які протягом року працювали над певними темами, що давало можливість видавати в школі рукописний методичний журнал “Педагогічна думка”. На сторінках цього журнал майстри педагогічної справи ділилися досвідом своєї роботи.

У творчому доробку В.О.Сухомлинського теорія і практика органічно взаємопов’язані: вони природно породжували і живили одна одну. Всі теоретичні положення вченого є результатом його безпосереднього освітньо – виховного досвіду, а практична діяльність супроводжувалась і спрямовувалась вивіреними науковими пошуками. “У кожній людині – підкреслює Василь Олександрович, - є її золота жилка. Якою б запущеною, безталанною, нездідною до оволодіння знань не здавалась дитина, дорогоцінне зерно таланудесь то приховується під пластами звичайності, посередності, відсталості. Завдання істинного... виховання полягає в тому, щоб знайти це зерно, відкрити золоту жилку, поставити людину на ту життєву доріжку, йдучи якою вона засвітиться своїм неповторним блиском. Це болісно складна справа, яка потребує великого терпіння і безмежної віри в людину... Виховання – це не

перебудова чи ломка тих задатків, які закладені в дитину природою, а гармонійний розвиток цих задатків” [6; 78]. Ці слова В.О.Сухомлинського – гуманістичний заповіт всім, хто плекає духовний світ дитини – людини.

Висновки. Отже, гуманізм навчання і виховання В.О.Сухомлинський вбачав в особистій орієнтації і зверненості оптимальних умов для розвитку творчої індивідуальності кожного, у ставленні до учня як до мети, а не засобу, в подоланні всіх видів відчуження, у відсутності зневаги до відмінностей у психо – фізіологічних можливостях школярів.

Творча педагогічна система В.О.Сухомлинського – це уроки духовності та гуманізму, врахування яких у роботі сучасного керівника навчального закладу, вимагають реалії сьогодення та стан розвитку сучасної педагогічної думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненць М. Проблема взаємостосунків учителя і учнів у поглядах В.О.Сухомлинського //Рідна школа.- 2005. – вересень – жовтень.- С. 3-8.
2. Бех І. Моральна самосвідомість особистості як предмет педагогічних зусиль В.О.Сухомлинського //Рідна школа.- 2005. - грудень.- С. 13-15.
3. Кремінь В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
4. Листи В.О.Сухомлинському. 1955 – 1969 гг. // ЦДАВО України. – Ф. 5097. – Оп.1. – Спр. 1049. – Арк. 54.
5. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / Вибр. твори: В 5 т. – К., 1976 – 1977, Т.4.- С. 394 – 625.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / Вибр. твори: В 5 т. – К., 1977. - Т.3.- С. 5 – 279.

ШИМЧУК ОЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА,
студентка 2 курсу
Володимир – Волинського
педагогічного коледжу ім. А.Ю. Кримського

НОВАТОРСЬКІ ІДЕЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

В даній статті розкриваються новаторські ідеї педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського: інтеграція навчальних предметів та змісту освіти через “Уроки мислення серед природи”, ідея безоціночного навчання, олюднення навчально-виховного середовища. Її змістом обтрунтовується істина теорії і практики педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського, про те, що як тільки школа стає школою радості, то зникають сльози через погані оцінки, через грубе ставлення вчителя до учнів, всі школярі стають порядними, високоосвіченими, працелюбними і культурними людьми.

Ключові слова: *новаторські ідеї, школа радості, гуманізація навчання і виховання, особистісна орієнтація, людинознавство, розумовий розвиток.*

Проблемам виховання дітей і молоді в дусі гуманізму особливу увагу надавав В.О.Сухомлинський. Він неодноразово підкреслював, що нема і не може бути виховання гуманіста без людської любові і поваги до вихованців, бо саме розумна любов і повага роблять дитину здатною піддаватись впливові педагога і колективу.

Гуманізація освіти за В.О.Сухомлинським передбачає, насамперед, сприяння розвитку творчих можливостей людини, її інтелектуальної свободи, створення максимально сприятливих умов для розкриття особистості. Гуманістичні ідеї В.О.Сухомлинського з ентузіазмом і радістю сприймалися вчителями, батьками, широкою педагогічною громадськістю. Павлиська школа, якою керував і де експериментував педагог, поступово перетворювалася в педагогічну “Мекку” – до неї їхали не лише з України та багатьох інших куточків СРСР, а й з-за кордону. Творчу спадщину Василя Олександровича

досліджують вчені М. Антонєць, М. Боришевський, В. Бондар, Луцюк, І. Цюпа.

Я з впевненістю стверджую, що Василь Олександрович гуманіст. Він з любов'ю ставився до своїх вихованців, цю любов вкладав у кожне сердечко. Повага до особистості виховання, незалежно від його віку, визнання, складності його внутрішнього світу і необхідності відповідального ставлення до долі дитини переконлива характеристика гуманістичної спрямованості педагогічної системи В. Сухомлинського [2; 5].

У його спадщині знайшли предметне відображення ряд надзвичайно актуальних проблем навчання, освіти, виховання і розвитку дошкільників, школярів, які заслуговують на творчу реалізацію. Створена Василем Олександровичем навчально-виховна система була гуманістичною протидією офіційній радянській педагогічній системі, авторитарні недоліки якої ставали все очевиднішими.

Школа у поглядах Василя Сухомлинського покликана бути Школою радості для дітей, Школою творчості для вчителів та Школою спокою для батьків, родин і суспільства [1; 35].

В основі його підходу: знання і розуміння дитини, віра, любов і повага до неї, бережливе, чуйне ставлення до підтримки почуття її гідності, до фізичного, психічного і духовного розвитку вихованця. Відтак, В.Сухомлинський створив педагогіку, в якій все зосереджено навколо дитини. Це — потужна гармонійна педагогіка. Василем Олександровичем все було підпорядковане розвитку розуму дитини, вихованню її справжньою людиною, яка відчувається щасливою вже сьогодні, у школі. Одним із найвідоміших його нововведень є знаменита **Школа радості під блакитним небом**, яка переконує у тому, що найголовнішим у вчительській діяльності є знання дитини. Знання дитини сприяє її розумінню.

У школі радості під блакитним небом Василь Олександрович здійснював пізнавально-виховну і навчальну роботу з майбутніми першокласниками, яка розпочиналася за два роки перед вступом до школи. Діти дивувалися, коли

Василь Олександрович запросив їх прийти до школи, однак повів не в клас, а до саду: “Наша школа буде під блакитним небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушею, на винограднику, на зеленому лузі. Скиньмо ось тут черевички й підемо босоніж, як ви звикли ходити раніше” [1; 35]. У цій школі відбувався живий контакт малят з природою, з навколишнім середовищем як джерелом здоров'я, думки і дитячої творчості. Програма занять складалася В.Сухомлинським та вчителями початкових класів.

У школі під блакитним небом дбали про загальний розумовий та емоційний розвиток малюків, розвиток їхнього логічного мислення. З цією метою ходили на екскурсії (у поле, на курган, до саду). Діти спостерігали різноманітні явища природи, життя . З роками В.Сухомлинський дедалі більше переконувався, що шкільне навчання має одну серйозну ваду, а саме: “З тої хвилини, як дитина сіла за парту, ми класними стінами, дошкою, книгою, зошитом відгороджуємо її від того середовища, в якому відкрилось їй перше джерело живої думки і живого слова, — від природи, від лісу і саду, від тихої діброви і зеленого луку, від синього неба і вогняної квітки соняшника, від дзвінкого дзвіночка жайворонка і дзюрчання перших весняних струмочків” [1; 36]. Саме серед природи у В.Сухомлинського особливо чіткою, яскравою була думка: “Ми, вчителі, маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, — з мозком дитини. Коли думаєш про дитячий мозок, уявляєш ніжну квітку троянди, на якій тремтить крапля роси. Яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб, зірвавши квітку, не зронити краплю. Ось така обережність потрібна нам щохвилини: адже ми торкаємося найтоншого і найніжнішого в природі — мислячої матерії організму, що росте” [1; 36]. Отже, уроки серед природи сприяють зміцненню загального стану здоров'я дитини, і клітини мозку стають сильнішими і повнокровнішими. Ось чому перші заняття з дітьми мають проводитися серед природи — вічного джерела дитячої допитливості, слова, думки і творчості. Вчитель який зустрічає першокласників у класі й одразу починає вивчати з ними “Буквар”, на думку педагога-гуманіста,

починає спектакль з другої дії. Гуманізмом і великою любов'ю до дітей пройняті такі нововведення видатного педагога, як **Кімната казки, Куточок мрії, Острів чудес**. Обстановка Кімнати казки була створена такою, щоб діти почувалися у світі казкових образів. Куточок мрії діти створювали разом з педагогом самостійно. Вони побудували у печері піч, зробили столика і дивлячись ввечері на зорі складали казки. В.Сухомлинський вважав, що першими творчими роботами, які складає дитина в початкових класах, мають бути саме казки про те, що дитина бачить, переживає, чим переймається. Діти ніколи не складуть казку, якщо не надихнути їхню думку, коли вчитель сам на їхніх очах не створюватиме її. Він не знав, як саме буде проводити з дітьми той чи інший день. Але він знав що необхідно зацікавити дітей, щоб вони з радістю, інтересом ішли до школи. Василь Олександрович сам складав казки, якими захоплювалися діти. Наступним нововведенням В.Сухомлинського є створена ним **«Хрестоматія з етики для читання учням Павлиської середньої школи»**. Це п'ятитомний рукописний посібник, який і тепер зберігається у Державному педагогічно-меморіальному музеї В.Сухомлинського у с.Павлиш. У хрестоматії вміщені художні твори-мініатюри Василя Олександровича (казки, легенди, притчі, новели, нариси, оповідання тощо) відповідно до віку, світоуявлень та інтересів дітей, а саме: для дошкільнят, учнів 1-2, 3-4, 5-7, 8-10 класів. Гуманізм навчання і виховання В.Сухомлинський вбачав у особистісній орієнтації і зверненні до дитини, у створенні умов спрямованих на розвиток творчої індивідуальності кожного.

У такому ж гуманістичному руслі Василь Олександрович розглядає і діяльність педагога. Місія педагога, у поглядах В.Сухомлинського, полягає в тому, щоб бути творцем дитячого щастя, лікарем і зцілителем дитячих душ. Великою вадю В.Сухомлинський вважав те, що в навчальних планах шкіл і вузів відсутній основний предмет — Людинознавство: “Людинознавством має бути пройнята вся навчально-виховна робота школи і вузу” [4; 4]. Гуманізм Сухомлинського особливо яскраво виявився у його ставленні до

організації навчання учнів. Розумову працю дітей педагог розглядав як засіб роз витку розумових сил і здібностей, засуджуючи механічне заучування і неусвідомленість знань. У початковій школі педагог домагався того, щоб навчання було частиною багатого духовного життя, яке б сприяло розвитку дитини, збагачувало її розум [3; 3]. Як важливо і конче необхідно, щоб гуманістичні педагогічні нововведення В.Сухомлинського були освоєні і сприйняті кожним учителем з метою їх творчого використання у власній діяльності. Якщо так станеться, то немає ніякого сумніву, що всі без винятку діти ходитимуть до школи з радістю, що не буде сліз через погані чи незадовільні оцінки, а їхні здібності розвиватимуться природовідповідним і гармонійним чином, і всі школярі стануть порядними, високоосвіченими, працелюбними і культурними людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонець М. Гуманізм педагогічних нововведень В.О. Сухомлинського// Початкова школа. – 1997 - №9. - С.35 - 38.
2. Боришевський М. Гуманізм педагогічної системи В.О. Сухомлинського// Початкова школа. - 1995. - №10 -11. - С.4 - 6.
3. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – К.: 1999. – С.307 – 317.
4. Мостова Т. Сухомлинський ушляхетнює/ «Освіта України». - №72, 23 вересня 2003р. - С. 4.

ГОНЧАРУК ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА,
викладач української мови та літератури
Луцького педагогічного коледжу

ПРОБЛЕМА МОВНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ТА НАВЧАННЯ УЧНІВ

(крізь призму спадщини В.О.Сухомлинського)

Ключові слова: культура мовлення, нігілізм, інтерференція, суржик, педагогічна майстерність учителя, зв'язне мовлення.

В умовах розбудови української держави все більшого значення набувають проблеми духовної культури нації. Істотним елементом духовної культури є мова – акумулятор знань і соціального досвіду, один з найголовніших засобів самовираження особистості. Культура соціуму детермінується насамперед станом функціонування мови в усіх сферах суспільної діяльності і особливо мовною культурою особистості, тому що одним із суттєвих показників людської шляхетності є культура мовлення – поняття не тільки лінгвістичне, а й психологічне, педагогічне, естетичне та етичне. “Мовна культура людини, - наголошує Василь Олександрович Сухомлинський, - це дзеркало її духовної культури” [8; 202].

Культура мови – це проблема, що так чи інакше існує в усякій національній спільноті. Але в Україні питання формування мовленнєвої особистості соціуму стояло і стоїть принципово інакше, ніж у національно “благополучних” суспільствах, бо його драматичним тлом є багатостраждальна історія нашої мови взагалі. Сьогодні, на жаль, питання культури мови не втратило свого драматизму. Проголошуючи думку “Культура мови – загальна культура людини”, маємо дбати про такі морально-етичні категорії, як любов до рідної мови, мовно-національна самосвідомість, які стають реальністю тільки за умови активного ставлення до слова, коли існує потреба постійно шліфувати свою мову, вчитися слухати й сприймати слово, володіти ним як засобом вираження думки.

“Слово — найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне — приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину”, - писав В.О.Сухомлинський [10; 251].

Тема культури мовлення була об'єктом досліджень (зауважимо, ще за царських та радянських часів) багатьох видатних науковців, педагогів, українських письменників та громадських діячів: Олени Пчілки, І.Франка, О.Курило, О.Синявського, П.Тичини, М.Рильського, О.Кундзіча, Г.Кочура, Б.Антоненка-Давидовича, І.Огієнка, Н.Бабич, С.Русової, К.Ушинського, Г.Ващенко, Є.Чак та інших.

Особливо вагомий внесок у вирішення проблеми формування мовної культури особистості, зв'язку культури мови із загальною культурою людини зробив В.О.Сухомлинський: “Духовний розвиток школяра нерозривно пов'язаний із розвитком його мови” [10; 160]. Зауважимо, що і за покликанням, і за освітою він був насамперед учителем української мови та літератури. Тому його філософсько-педагогічні роздуми про значення культури мовлення концентруються, перш за все, на ролі вчителя-словесника та виховання ним мовної культури в особистості. Творча спадщина В.О.Сухомлинського є актуальною для навчання рідної мови в сучасних умовах функціонування національної системи освіти й виховання в Україні, зокрема в діяльності дошкільних навчальних закладів, загальноосвітніх шкіл, педагогічних ВНЗ, тому що особливої уваги потребує проблема формування в дітей та молоді почуттів любові, шанобливо-дбайливого ставлення до рідної мови, піднесення культури їхнього усного і писемного мовлення.

Метою статті є розкриття поглядів В.О.Сухомлинського на проблему мовної культури у процесі виховання та навчання школярів.

Ознакою сьогодення стало поширення мовного нігілізму, вираженого в типовій формулі: “Яка різниця, як говоримо!”. Доведено, що люди, які недбало ставляться до своєї мови, позбавлені почуття власної гідності. Виховані в атмосфері стереотипів, бездумної масової культури, вони **не можуть** бути творцем оригінальних, непересічних ідей. У книзі “Як виховати справжню людину” Василь Олександрович наголошував на ролі педагога у навчанні та вихованні словом. Добре розумів Сухомлинський, який тонкий різець в руках педагога слово. Головне завдання словесника, за його переконанням, - це виховати в дитини любові до рідної мови. Вчитель повинен зробити рідне слово основою духовного світу дитини. Адже рідна мова – одна-єдина на все життя, тому треба знати, берегти, збагачувати її. Хто серцем відчуває слово й може передати найтонші відтінки людської думки і переживання, той піднімається на сходинку високої людської культури. І навпаки, низька мовна культура збіднює духовний світ людини. Із живої думки і слова “почалося становлення людини: мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами та явищами, над епохами і століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; в ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості і болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями” [10; 167].

Сьогодні серед українців дуже поширене явище інтерференції, наслідком якого у нашій мові досить виразно паразитує суржик. “Для нас, українців, рідною є українська мова... Мова – духовне багатство народу. Та багатство, втілене в скарбниці мов інших народів, лишається для людини неприступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її краси” [8; 201]. В.Сухомлинський у статті “Слово рідної мови” зазначав, що “користування сумішшю з двох мов – це одно з найтривожніших явищ загального педагогічного характеру” [2; 12]. Формування особистості в ранньому віці має відбуватися тільки рідною мовою свого народу, нею повинен здійснюватися

навчально-виховний процес у всіх ланках народної освіти. На жаль, але проблема двомовності і досі залишається для України невирішеним питанням. Вимагати обов'язкової двомовності від українців, які живуть вдома, в Україні, - це зневага до їхньої національної гідності і порушення елементарних прав людини, а ще гірше – це непомітне знищення рідної для них мови, отже, знищення культури, історії, державності, нації. “Дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху” [8; 201]. Цими словами видатний педагог висловив своє педагогічне кредо. “Тільки той може осягати своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки й пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини. Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, — це людина без роду і племені.

Мова — то цілюще народне джерело, і хто не припаде до нього вустами, той сам всихає від спраги” (В.О.Сухомлинський) [8; 201].

Проблема мовної культури невіддільна від розуміння національного і соціокультурного феномена мовної особистості взагалі і мовної особистості вчителя зокрема. Ці два аспекти поєднуються через те, що на шляху до високої духовності незмірно зростає роль педагога у мовному вихованні та освіті. Від того, наскільки особисті якості вчителя, культура його мови, думки, почуттів, поведінки відповідають вимогам сьогодення, значною мірою залежить формування загальнонаціонального мовного еталону, інтелектуального потенціалу країни, витворення суспільних, етичних й естетичних ідеалів.

Оволодіння культурою рідної мови В.О.Сухомлинський називав одним з найважливіших показників педагогічної майстерності вчителя, який зобов'язаний досконало володіти цим універсальним інструментом думки і творчого мислення. Фаховим недоліком окремих педагогів Василь Олександрович вважав обмеженість їхнього словникового запасу, неволодіння чуттям слова, невміння віднайти у невичерпній скарбниці рідної мови

найпотрібніше слово, аби якнайтонше і якнайвиразніше висловити власну думку. Кожен учитель, за переконаннями Сухомлинського, незалежно від фахової спеціалізації, - це насамперед словесник, досконалий знавець мови. Він покликаний дотримувати усталених літературних норм вимови, слово- та формовживання й побудови фраз, має зростати мовленнєво, розвивати вміння змістовно, зв'язно та стилістично правильно висловлювати власні думки.

Педагог повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови (без архаїзаторства, примітивізму, пуризму), постійно слідкувати за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошування, слововживання. Культура мовлення формується також багатством словника, недопущенням стильового чи експресивного дисонансу, фонетико-інтонаційною виразністю, знанням психологічних особливостей народу, якому належить дана мова. “Українська мова, - підкреслює В.О.Сухомлинський, - має свій стиль, свій граматичний лад, свої лексичні особливості, свою ідіоматику – все це мусить бути нашим багатством... Читаючи, ми мусимо запам'ятовувати найхарактерніші для української мови звороти й користуватися ними у мовленні” [2; 12]. Розпочинаючи навчання малюків, В.О.Сухомлинський радить учителю прагнути того, “щоб життєдайне джерело – багатство рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя” [8; 202].

Василя Олександровича надзвичайно хвилювала проблема убогості, примітивізму мовлення школярів. Відзначаючи, що слова-повтори утверджуються в мовленні там, де немає справжньої роботи над словом, де на уроках буває багато холодної байдужості, педагог наголошує: “Забувають нерідко вчителі, що оволодіння мовою – це не тільки знання граматичних правил. Це передусім любов до слова” [4,12]. У своїй педагогічній діяльності Сухомлинський вимагав від учнів клопіткої роботи над словом, його значенням та емоційним забарвленням. Він наголошував на тому, що чутливість до змісту і краси мови “виробляється тоді, коли людина розуміє і відчуває гру слова: його внутрішнє змістове багатство, емоційне забарвлення” [5; 11]. Сухомлинський учив дітей відчувати поетичні грані слова, розкривав

перед учнями його естетичну красу. “Ми забуваємо, -- зазначає Василь Олександрович, - що кожне слово несе в собі не тільки значення, смисл, а й його красу, поетичність” [6; 254]. “Краса слова найяскравіше втілена в поезії. Захоплюючись віршем чи піснею, діти немовби чують музику слова, ... проймаються найтоншими емоційними відтінками рідної мови. Школяр дістає велику насолоду, повторюючи слова, що запали йому в душу” [10; 210]. Сухомлинський прагнув, щоб діти відчували й переживали музику поетичного слова. На лоні природи в ті хвилини, коли хлопчики й дівчатка були зачаровані красою навколишнього світу, він читав їм вірші. Діти повторювали за вчителем, створюючи живий словесний образ. Насолоджуючись красою побаченого, намагалися висловитися так, щоб зазвучала мелодія слова. У такі хвилини душу дитини проймає поетичне натхнення. Діти шукають і знаходять слова для висловлення своїх почуттів, думок, переживань. “Зворушити дитяче серце – означає відкрити ще одне життєдайне джерело думки” [8; 202]. “Сила цього джерела в тому, - казав Сухомлинський, - що слово відбиває не тільки предмет, явище, а й втілює глибоко особисті сприймання, почуття, переживання” [8; 202]. У дитинстві кожна людина — поет. Але вчитель слушно зауважував, що було б наївним думати, ніби поетичне натхнення приходить як чудесний дар. Душу пробуджує почуття прекрасного. Якщо це почуття не виховувати, учень залишиться байдужим до краси природи і слова. Поетична творчість — найвищий ступінь мовної культури, яка виражає сутність людської культури. Педагог переконував, що поетична творчість доступна кожному і не є привілеєм особливо обдарованих, що вона — таке саме закономірне явище, як малювання, адже малюють усі, через це проходить кожна дитина. “Та поетична творчість стає звичайним явищем у духовному житті дітей лише тоді, коли вихователь відкриває перед дітьми красу навколишнього світу й красу слова. Як любов до музики не можна виховати без музики, так і любов до поетичної творчості не можна виховати без творчості” [6; 280]. Отже бачимо, що Сухомлинський мистецтвом живого слова впливав одночасно на думку і на почуття дитини, використовував

образне та виразне мовлення як метод і як прийом навчання та виховання школярів. “Чутливість до краси слова — це величезна сила, що облагороджує духовний світ дитини. У цій чутливості одне з джерел людської культури... Виховання чутливості до слова та його відтінків – одна з передумов гармонійного розвитку особистості. Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності” [8; 508].

Особливу увагу В.О.Сухомлинський звертав на виразність, правильність мови. Юнаки й дівчата, висловлюючись, немовби прислухаються до кожного слова, зважують його повноту, змістовність, виразність. У цьому віці зростає інтерес до краси слова, посилюється емоційна насиченість мови.

Безграмотність, невиразність мови, недорікуватість педагог прирівнював до невігластва: “...Кожне слово має свій зміст, невміння вибрати потрібне слово — те саме, що замість гостро заструганого олівця на уроці малювання користуватися цвяхом...” [7; 364].

Сьогодні бачимо ще одну проблему, пов’язану із низькою культурою мислення та мовлення, - невміння зв’язно, змістовно, логічно та чітко висловлюватись. Безперечно, що причиною такого явища є незначна увага до книги як до засобу виховного впливу на людину. Комп’ютеризація має великі позитиви у розвитку суспільства, але не можна не зауважити на її негативному впливі на творення думки та її реалізації.

Велику увагу приділяв Василь Олександрович вмінню мислити та майстерності передавати свої думки у вигляді зв’язного мовлення. “Розумова активність юнаків і дівчат тісно пов’язана з розвитком мови”. [7; 363]. “Слово й думка нерозривно пов’язані. Коли учень вчиться висловлювати думку, він обов’язково вдосконалює і мислення. Вираження думки словом дає змогу заглиблюватись у суть пізнаваного” [7; 363]. “Розвиток внутрішньої мови позначається на зовнішній мові підлітка...” [7;321]. У творах В.О.Сухомлинського є багато цінних порад-рекомендацій вчителям щодо навчання й виховання дітей засобами рідного слова. Ось лише деякі з них:

1) “...вивчення рідної мови безглуздо зводити до студіювання граматики, бо дитина розуміє найтонші відтінки рідної мови задовго до того, як довідається про існування граматики...”;

2) “...в основу системи мови треба покласти живе слово і творчість дитини: не повторення чужих думок, а творення власних...” [6; 117].

Отже, першим завданням учителя має бути навчити зв’язно мислити і говорити. Ефективним засобом такого учіння Сухомлинський вважав саме письмові твори, яким Василь Олександрович надавав особливого значення, оскільки вони є не тільки засобом перевірки практичних умінь і навичок з мови, а й знаряддям, за допомогою якого вчитель формує ці вміння й навички, збуджує інтерес до мови та зв’язного мовлення.

Але мало вчителеві навчити дітей **як говорити?**, потрібно звернути увагу на те, **що говорити?**. Особливе місце Сухомлинський відводив збагаченню словникового запасу учнів. Для “Школи радості” він склав список слів рідної мови, що їх діти повинні запам’ятати.

В.Сухомлинський учив дітей замислюватися над словом: що воно означає і коли його краще вживати. Для цього вже в початкових класах учні мали записну книжечку — “Словесну скриньку”. До неї занотовували слова, які здавалися цікавими чи незрозумілими. Вчитель потім пояснював дітям значення або емоційне забарвлення слова. У “Словесну скриньку” вміщувалися також звороти, фрази, речення, що сподобалися учневі. “Юнаки і дівчата намагаються максимально точно висловити свою думку, що несе в собі моральну оцінку явищ довколишнього життя. Вони дуже чутливі до неточностей і помилок у мові, люблять спіймати на слові (особливо педагога). Подибавши незнайоме слово, юнаки та дівчата прагнуть знайти всебічне пояснення, а в подальшому інтелектуальному житті свідомо вводять його в свою мову.

Виробляється індивідуальний стиль усної і писемної мови” [7; 365].

“Ми часто говоримо один одному: бажаю тобі всього доброго, бажаю тобі добра і щастя. Це не тільки вияв ввічливості. У цих словах ми виявляємо

свою людську сутність. Ми говоримо один одному, здрастуйте, доброго здоров'я. Цим ми висловлюємо своє ставлення до найбільшої цінності — людини. Не сказати людині здрастуйте — значить виявити своє моральне невігластво. Слово “здрасуйте” має чудодійну властивість. Воно пробуджує почуття взаємного довір'я, зближує людей, відкриває їм душі.

Звертаючись один до одного з проханням, ми говоримо: будь ласка. У цьому простому й чудовому вислові, що здатний чудодійно впливати, захована наша повага до гідності людини, шанування в ній самостійності, незалежності, доброї волі” (В. Сухомлинський) [6; 217].

Оволодіння рідною мовою визначає багатство, широту інтелектуальних та естетичних поглядів особистості, а тому педагог вимагав, щоб учителі всіх предметів збагачували активний словниковий запас дітей, привчали їх думати, користуватися внутрішнім мовленням, правильно передавати свої думки усно й на письмі.

Навчити правильно говорити — це одна з ланок навчально-виховної роботи, від успіху якої великою мірою залежить духовне життя людини.

Сухомлинський вважав, що зацікавлення учнів рідною мовою сховане насамперед у самій мові. Слід тільки по-справжньому розкрити її красу. Він рішуче не погоджувався з думкою, ніби мова належить до “сухих” навчальних предметів. “Засушують” її бездарні вчителі своїми примітивними уроками, байдужістю до рідного слова і дітей. У таких горе-вчителів рівень грамотності й мовної культури їхніх учнів, як правило, низький; учні зневажливо ставляться до рідної мови, не знають жодного вченого-мовознавця, жодного вірша про рідну мову.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу позиція вченого щодо особистості вчителя рідної мови. “Викладати цей предмет повинні найздібніші й найталановитіші. Бо це не просто передача знань, практичних умінь, навичок. Це передусім виховання. Викладання мови — це майстерність творення людської душі, бо воно є найтоншим, найніжнішим зіткненням до серця

людини. Викладання мови — людинознавство, бо в слові поєднуються думки, почуття, ставлення людей до всього навколишнього світу” [6; 25].

Проблема навчання, виховання школярів та формування культури мовлення засобами рідної мови у творчості В.О.Сухомлинського заслуговує на подальше якнайширше вивчення і висвітлення, оскільки Василь Олександрович зробив надзвичайно багатогранний і вагомий внесок у цю завжди злободенну з погляду педагогічної науки і практики проблему. Тому педагогічна скарбничка творчості В.О.Сухомлинського є цінним дороговказом для кожного сучасного вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. - Львів: Світ, 1990. – С. 3-66.
2. Володько 2005: Володько Т. Педагогічна культура спілкування вчителя у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи// Рідна школа. – 2005. – Квітень. – С.12-15.
3. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. – С. 140-147.
4. Пугач 2005: Пугач А. В.О.Сухомлинський у контексті сучасності// Рідна школа. – 2005. – Грудень – С. 12-13.
5. Савченко 2005: Савченко О.Я. Вивчаємо спадщину В.О.Сухомлинського// Рідна школа. – 2005. – Грудень. – С.11-12.
6. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. К., 1988. – 304 с.
7. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину// Вибрані педагогічні твори: В 5 т.—К., 1977. – Т.1. – С. 319—655.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям//Вибрані педагогічні твори: В 5 т.—К., 1977. – Т.3. – С. 5—509.
9. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором//Вибрані твори: В 5 т.—К., 1976-1977. – Т.4. – С.256-625.
10. Сухомлинський В.О. Виховання без покарань//Вибрані твори: В 5 т.—К., 1976-1977. – Т.5. – С. 160-347.
11. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів,1990. – С.16-35.

МАРЕЦЬ СВІТЛАНА ГРИГОРІВНА,
студентка 4 курсу
відділення “Початкове навчання”
Луцького педагогічного коледжу
Науковий керівник –
ГОНЧАРУК ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА,
викладач української мови та літератури
Луцького педагогічного коледжу

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ ВАСИЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСЬКОГО У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: *дидактика, літературно-педагогічна творчість, педагогічна спадщина.*

Споконвіку славна у дерзанні
Золота учительська душа,
Та найбільше нині у пошані
Світлий геній з школи Павлиша
Г.Гораш

Провідна ідея статті – збереження, примноження й розвиток педагогічних ідей учителя, директора Павлиської школи, вченого, письменника, Василя Олександровича Сухомлинського в умовах розбудови освіти України вчителями, учнями, батьками, громадськістю [5].

Кажуть, що якби Василь Олександрович Сухомлинський не написав жодного твору, наукової праці, все одно залишився б великим письменником і педагогом. Доробок В.Сухомлинського вражає своєю багатогранністю. Особливе місце в педагогічній спадщині Василя Олександровича займає літературно-педагогічна творчість, яка дала йому можливість як тонкому знавцеві душі дитини та дитячої психології впливати на дітей не тільки опосередковано, через відповідні педагогічні настанови вчителям, а й прямо, засобом художнього слова, безпосередньо спрямованих до дітей [3].

Творча спадщина В.Сухомлинського як педагога складається із 40 книг, кількості статей, які були видруковані у різних виданнях. До його напрацювань належать 1500 казок, мініатюр, десятки віршів, багато оповідань і легенд. Його художні твори написані для молодших школярів, позбавлені прямого дидактизму. Вони спонукають розум і почуття дитини до аналізу вчинків літературних героїв, до відповідних висновків, викликають бажання наслідувати їх або навпаки - чинити по-іншому [1].

На думку Михайла Молота, оповідання В.Сухомлинського мають повчальний характер. У них розповідається про різні випадки й пригоди із життя дітей, про їхнє ставлення до батьків та рідних, до своїх обов'язків, до праці, про чуйне серце і черствість душі.

В оповіданнях не говориться прямо – що добре, а що погано. Діти самі роблять висновки, наприклад: чому у мами з'явилися сиві волосинки, чому вона може плакати коли проводить і зустрічає своїх дітей, чому не потрібно соромитися того, що у бабусі тремтять руки, чому дуже легко образити своїх батьків, але важко цю образу потім забути? Ці твори вчать бути завжди чуйними й уважними до найрідніших людей.

У своєму літературному доробку В.Сухомлинський говорить про одне з найбільш значущих людських почуттів, яке робить людину людиною, - про совість. Нелегко сформулювати уявлення у молодших школярів про це почуття, розуміння його сутності. Досягається це поступово, внаслідок переживання дитиною різних морально-етичних ситуацій, у яких проявляється її або чиясь совість (“Як Наталя у лисиці хитринку купила” (Читанка 2 клас) “Дідова колиска”) [2].

Аналізуючи твори Василя Олександровича ми помітили, що вчитель часто порушує питання етики дитячого спілкування, звертає увагу на дітей з фізичними вадами. Читаючи твори такої тематики (“Горбатенька дівчинка”), діти роблять висновки, як потрібно ставитись до таких діток

На думку В.Сухомлинського, дуже важливо, щоб дитина мала духовне життя, моральні цінності: “Дитину треба вчити і вчити, що вона живе не в

пустелі, а серед людей, отже, кожен твій крок врешті-решт відбивається на твоєму ближньому, тому що ідеш ти кудись, з якоюсь метою, кожне твоє слово відгукнеться, а як - залежить лише від тебе – так повчаємо ми своїх вихованців”

Непорушним педагогічним переконанням Василя Олександровича була істина – “чуйність і лагідність та духовна сила, яка здатна зберегти дитяче серце від огрубіння, озлоблення, жорстокості і байдужості, від безсердечно-тупого ставлення до всього доброго і святого у житті, насамперед до сердечного теплого слова” [2].

Любов до дітей – це те, що було найголовнішим у житті В.О.Сухомлинського. Його педагогічна діяльність – яскравий приклад глибокої, самовідданої любові до дітей, людяності, високої педагогічної культури. За його словами, любов до дитини в учительській роботі – це плоть і кров вихователя як сили здатної впливати на духовний світ іншої людини.

Ідеї Василя Олександровича розвивалися у роботах відомих сучасних психологів і педагогів: Ш. О. Амонашвілі, І. Д. Беха, С. У. Гончаренка, Я. Л. Ко-ломінського, Ю. І. Мальованого та інших. [4]

Педагог намагався навчити дітей призвичаюватись до самотійного життя. Він казав, щоб підготувати людину духовно до самотійного життя, треба ввести її в світ книжки. В.О.Сухомлинський вважав, що саме книга є поводитирем у житті [6].

Вчитель зазначав, що коли в молодій людині вихована пристрасть до читання, вона у вільний час не нудьгуватиме від безділля і не шукатиме дешевих розваг і задоволень. Педагог вказував на важливість самовиховання і самовдосконалення. Людина сама повинна бути творцем свого духовного життя.

Читаючи художню літературу, дитина вчиться оцінювати життєві явища, об'єкти живої природи і на цій основі сприймає і оцінює красу довкілля.

“Словесна творчість, – зазначає він, - це могутній засіб розумового розвитку людини, перед якою відкривається світ”. Для дитини словесна

творчість - це засіб самовираження. Вона облагороджує дитину, збагачує її духовний світ.

Учитель говорив, що відкриваючи перед дитиною поетичні грані слова, він домагається того, щоб слово, образно кажучи, стало очима, які бачать красу. “Через посередництво слова дитина стає сином народу. Отже, за маленькою шкільною партою твориться народ” [5].

В.О.Сухомлинський був автором багатьох творів для дітей. Перлинами української дитячої літератури є створені ним збірки казок і оповідань для дітей “Казки під голубим небом”, “Чиста криниця” та інші відомі в багатьох країнах світу, які навчають доброти і мудрості.

А з 2004 року казки стали мандрувати різними країнами світу (США, Японія, Австралія, Ізраїль, Латвія, Німеччина, Китай, Росія). Яскравим свідченням цього є перекладені вперше в Україні англійською мовою повчання В.О.Сухомлинського, які вийшли окремою збіркою “Які ви щасливі”.

Минають роки, але час не віддаляє нас від життя і діяльності В.О.Сухомлинського. Його педагогічна спадщина відзначається високим рівнем духовності, гуманізмом, спрямована на освіту, творчий розвиток дитини, виховання всебічно розвиненої особистості, патріота України [5].

Великий педагог дуже багато написав для дітей, але писати для дітей – не просто, бо це означає писати для першовідкривачів різноманітних, досі невідомих їм істин. А для цього треба не тільки багато знати в сенсі філософії життя, а й уміти донести цю філософію до дитячого розуміння [3].

Цілу низку оповідань і казок В.О.Сухомлинський присвячує темі філософії життя, “місцю кожного у цьому житті на землі”. Яскравим прикладом художнього розв’язання філософської проблеми на рівні доступного дітям є оповідання Василя Сухомлинського “Соловей і Жук”.

Величезне значення для виховання молодших школярів мають твори В.Сухомлинського, які використовуються на уроках. Уже з початку навчального року вчителі обговорюють з дітьми казку “Найщасливіша людина

на землі”. Праматір помирає від щастя, що її найменша внучка Віра народила дитину, а це - найбільше щастя на землі – давати життя іншій людині.

Навчити дітей бути самостійними працюючими допоможе оповідання “Чому мама так хвалить Люду”. Діти роблять висновок, що мама дуже задоволена тим, якою працюючою і самостійно росте її донечка, тому і хвалить її, хоч насправді борщ удався на перший раз не дуже смачний.

Людина повинна завжди пам’ятати про свій родовід, з пошаною ставитися до членів сім’ї, до родини. Цьому допомагає оповідання В. Сухомлинського “Усі добрі люди – одна сім’я”.

Завжди пам’ятати про те, що образливе, грубе слово ранить серце і душу, допомагає оповідання “Образливе слово”. Діти висловлюють свої думки, що “рана від колючки загоїться, й сліду не залишиться, а рана від слова як і заживає, але глибокий слід зостається” [1].

За глибоким переконанням словесника, у навчально-виховний процес має обов’язково гармонійно увійти народна творчість. Сьогодні особливо актуально постає проблема практичної фольклоризації дитинства.

Твори В.О.Сухомлинського - своєрідні, сильні й неповторні. Вони схожі на казки, без казок немислимий повноцінний розвиток дитини. Казковий період розумового розвитку, – наголошує педагог, - це не просто дитинство думки, це своєрідний погляд на світ, нічим не порівняне бачення природи, людських стосунків. “На підтвердження засадної тези В. Сухомлинський наводить такий аргумент: “Якщо біла хмаринка для дитини буде тільки скупченням сірих крапель вологи, світ дитинства зблякне, дитяча думка буде кволюю. Збіднюючи світ дитинства, ми закриваємо очі дитини на людину, утруднюємо її входження в суспільство і колектив” [4].

В.О.Сухомлинський порівнює казку з безсмертними фресками Київської Софії, споглядаючи, як ми переймаємося гордістю за могутню силу таланту наших предків. Так само діє на людину народна казка. По–сучасному звучать мудрі заповіді великого педагога і письменника: “Не позбавляйте дитину щастя бачити світ, відбитий у чарівному дзеркалі казки” [7].

Серед казок є і такі, які долучають дитину своєю героїко-патріотичною символікою до культури народу, і хоч казки про події Великої Вітчизняної війни (“Три дуби”, “Соловейкове гніздо”, “Пісня жайворонка”), але знаковість залишається незмінною – це український культурний контекст. Заслуговує на увагу культурологічна складова художньої творчості В.Сухомлинського – шкільна культура (“Які ж ви щасливі”, “Красиві слова і красиві діла”, “Найкраща лінійка”) [8].

Василь Олександрович говорив “Це щастя – бути вчителем, бо завжди повторюєш себе в дітях”. І це справді так. Великий педагог завжди житиме в нашій пам’яті . Хвилюють серце й душу теплі слова В. Терена із його поеми про Сухомлинського “Кроки” :

І стало головним
Все, що бачилось ними та чулось,
І підноситься в небо дзвінка, як вітрило, мета,
Бо вишнева крута
Сухомлинського сонячна вулиця
Там, за рідним селом,
У далеке майбутнє впада [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Божок В. Іскра живої думки //Початкова освіта. - 2008.- № 23 – 24.- С. 8-13.
2. Вашуленко М. Літературна творчість В.О. Сухомлинського в нових підручниках для початкової школи// Початкова школа. - 2003.- №9.- С. 3-5
3. Вашуленко М. Літературна творчість В.О. Сухомлинського у сучасному змісті початкової освіти// Шкільна бібліотека. - 2008.- №6.- С.9-13
4. Павленчик В. О. Любов педагога до дітей як важлива умова їх духовного і світського виховання //Православні духовні цінності і сучасність. - 2003.- С. 183-186
5. Печенежська О. В. О. Сухомлинський про роль книжки в духовному житті дитини //Шкільна бібліотека .- 2008.- №17.- С. 17-21
6. Побірченко Н. С. Василь Сухомлинський: формування дитячої особистості засобами художньої літератури //Педагогіка і психологія, - 2004.- № 1.-С. 5-12
7. Проценко В. Колиска думки – казка. - Київ. - 1998. №5-6.- С. 125-127

КОБИЛИНСЬКА НАТАЛІЯ ЛЕОНІДІВНА,
вчитель школи-інтернату м. Луцька

**РЕАЛІЗАЦІЯ СПАДЩИНИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО У
ФОРМУВАННІ ТВОРЧО-ЕМОЦІЙНОГО СПРИЙНЯТТЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ**

Дні дитинства, наче плин води.
Проліта дитинство, та у спадок
Зостається пісня повна згадок,
Пам'ять зостається назавжди.

Моє знайомство з педагогічною спадщиною Василя Олександровича Сухомлинського розпочалося у 1970 році, коли я переступила поріг Колківської середньої школи, що на Волині, як першокласниця. В цій школі панувала велика шана до видатного педагога сучасності В.О.Сухомлинського.

На все життя мені запам'ятались перші уроки. Наша вчителька Гапонюк Ганна Петрівна (моя мама) повела нас у шкільний сад на урок читання, а на урок природознавства до альтанки посеред лігоспівського озера і сказала: “Ось так починається наша школа. Звідси ми будемо дивитися на блакитне небо, золоте сонце, сад у різні пори року, озерне плесо, селище, а потім про це почитаємо в підручнику і співставимо, чи так описують письменники, поети навколишній світ у своїх творах. Потім ми з вами будемо вчитися складати казки, твори-мініатюри, загадки. А для цього необхідно бути спостережливими, уважними і старанними”.

Ми тоді припишкли, зачаровані красою природи, яку до цього і не помічали. Шкільний сад, оповитий сивим туманом, дрімав. Піднімалось сонечко і розсипало свої промінці-іскорки. А вчителька розповідала, що ввечері, стомлені працею Ковалі, придуть до Сонечка і подарують йому вінок. Одягне небесне світило вінок на золоті коси і піде в чарівний сад спочивати. Кожному з нас дала завдання намалювати Сонечко і Ковалів-

велетів. Вдома кожен з учнів ділився враженнями про уроки радості під голубим небом, про педагога В.О.Сухомлинського.

Ніколи тих днів не забуду,
Що в школі колись провела.
Вона мені рідною стала,
У дальші шляхи повела.
Тому педагогом я стала,
Що перші зернинки ясні
Посіяли в душу так рано
Найперші мої вчителі.

На письмовому столі моєї мами завжди лежали книги В.О.Сухомлинського. Зацікавлена розповідями про видатного педагога і вражена його казками, я з великим інтересом читала його твори.

І зараз, коли я йду педагогічною нивою стопами В.О.Сухомлинського, його праці для мене – невичерпне джерело енергії, натхнення і успіху. Адже вміле використання порад великого педагога, робить навчання для дітей цікавим, розвиваючим. Завдання вчителя – навчити дітей вчитись, допомогти їм спрямувати свої думки, вчинки у правильне русло, дати дітям відчуття, що ми разом з ними радіємо їхнім успіхам і хвилюємось за їхні невдачі. Тільки тоді, коли дитина повірить нам, вчитель зможе стати справжнім другом і порадиником.

Великий педагог не уявляв дня без своїх улюблених учнів, готовий був віддати їм своє серце. Тому й одну із своїх книг назвав “Серце віддаю дітям”.

У змістовних і майстерно написаних творах В.О.Сухомлинського, порушуються й розв’язуються животрепетні проблеми навчання й виховання школярів, дано глибоко вмотивовані, перевірені багаторічним досвідом відповіді на питання, як треба виховувати дітей, підлітків, щоб вони стали справжніми патріотами Батьківщини, активними учасниками суспільного виробництва. У педагогічних навчальних закладах Китаю та Японії студенти вивчають працю “Сто порад директору школи”. За мудрість і глибину думок –

“Українським Сократом” - називають в Греції Сухомлинського – учителя, творця, відкривача.

Видатний педагог сучасності особливого значення надавав прищепленню прагнення якомога краще вчитися, свідомо готуватися до майбутньої суспільно-корисної праці. Тому, насамперед, потрібно захопити вихованців глибиною своїх знань, розмаїттям інтересів, широтою ерудиції, невпинністю творчого пошуку. Тільки той учитель, який емоційно багатий і завжди живе високим натхненням, може по-справжньому хвилювати юні серця.

Одним з учительських обов’язків, якому варто приділяти постійну увагу в роботі з молодшими школярами, В.О.Сухомлинський вважав уміле керівництво їхнім читанням художньої літератури. Адже читання книг – це труд, творчість, напруження духовних сил. “Читання – це віконце, через яке діти бачать і пізнають світ самих себе”, - любив повторювати великий педагог.

В своїй книзі “Духовний світ школяра” В.О.Сухомлинський докладно аналізує, які книги найкраще читають і сприймають учні. Для учнів початкових класів він проводив так звані уроки дитячої казки. Я також проводжу такі уроки, додаю власні ідеї. Розробку одного з моїх уроків було опубліковано в журналі “Початкова школа” №8,2005р.

Мудрі і повчальні казки, оповідання, притчі, етюди, новели, написані для дітей і дорослих В.О.Сухомлинським відкривають у нас дар бачити неповторну красу природи, розуміти світ, магічну силу доброти і чуйності у взаєминах між людьми, пробуджують бажання захистити слабшого і допомагати немічним. Відрядно, що у незалежній демократичній Україні, у підручниках для початкових класів почали з’являтися твори В.О.Сухомлинського. Шкода, що твори видатного педагога друкуються дуже рідко, а за часів Радянського Союзу, твори для дітей вперше було надруковано російською мовою в Білорусії, попередньо перекладено з української мови. За життя В.О.Сухомлинського світ не побачила жодна книжка для дітей українською мовою.

Нині Україні потрібна нова школа. Нова по суті, а не за вивіскою. Вчитель повинен бути творчою особистістю, щоб педагогічний процес був живим і багатограним. Тому він повинен засвоїти ті якості та особливості, які викристалізувалися упродовж віків мудрістю наших предків.

Такою особистістю був Василь Олександрович Сухомлинський. Тридцять і три роки, як у казці мовиться, пропрацював він директором Павлиської середньої школи на Кіровоградщині, за фахом - учитель української мови і літератури. Він створив дружний вчительський і дитячий колектив, 6-річні хлопчики і дівчатка навчалися “у школі радості”. Його педагогічні ідеї увійшли у свідомість мільйонів людей: працівників освіти, учительства, батьків, усіх, хто причетний до великої благородної справи виховання підростаючого покоління. В.О.Сухомлинський - автор 36 монографічних праць і брошур, понад 600 статей, майже 2000 художніх мініатюр-казок, оповідань, легенд, притч, новел. Наукову спадщину видатного педагога вивчають не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Міжнародною організацією з питань освіти. Науки і культури – ЮНЕСКО – 2003 рік було оголошено роком В.О.Сухомлинського.

В.О.Сухомлинський був енциклопедично освіченою особистістю. Він говорив, що справжній педагог - книголюб. В особистій бібліотеці В.О.Сухомлинського було більше 19000 книг.

Велику роль відіграє різноманітність форм і методів роботи. Тому взірцем проведення уроків у початкових класах повинні стати настанови В.О.Сухомлинського. В процесі роботи я відчула, що втілення їх у життя є просто необхідними для навчання і виховання школярів. Більшість дітей, яких я навчаю, живуть у місті від дня свого народження. Одиниці з них бували в селі, ходили до лісу по ягоди та гриби, бачили безмежні поля, на яких колосяться жито і пшениця, вдихали свіжість лугових трав у період сінокошу, чули пташині переспіви. Мені дуже шкода таких дітей. Також прикро, що у місті біля школи ми не маємо хорошого саду, пасіки, теплиці, у яких би діти

працювали самі і бачили результати своєї праці. Тому я стараюсь урізноманітнити життя моїх вихованців.

Починаючи з перших днів перебування дітей у школі, ми з ними ходимо на прогулянки в парк біля річки. Діти спостерігають за природою в різні пори року. Вони помічають, що, наприклад, річка не завжди однакова: то її водне плесо спокійне і прозоре, то вона стає бурхливою, тьмяною. Треба бачити як загораються іскорки в очах дітей, коли навесні вони спостерігають за пробудженням природи після зимової сплячки. Ось вони дивляться і диву даються, адже на їхніх очах липкий запашний листочок витикається із бруньки, як із яєчка пташеня. Під час свята Осені посадили біля школи два кущі калини, промовляючи слова:

Рости наша, калинонько, вгору, вгору,
Рости наша, калинонько, розвивайся,
Навесні біленьким цвітом завітчайся!

Школярі не тільки дивляться на оточуючу їх природу, описують її красою словами, а й прислухаються до її звуків – до музики природи. Раптом настає така мить, коли малята як один замовкають і слухають гудіння джмеликів, бджілок, які весело збирають запашний нектар, шелестіння листочків на деревах і кущах, пташині переспіви і т.д.

На таких уроках мислення серед природи я вчу дітей слухати її музику.

Так під час однієї з екскурсій в природу діти заслухалися мелодіями ранньої осені, серед яких почули гудіння джмеля, а на уроці музики я запропонувала послухати мелодію “Політ джмеля” з опери “Казка про царя Султана” М.Римського-Корсакова. Діти були в захваті, адже це була подібна мелодія до тієї, яку вони чули біля річки.

Дітям дуже подобається слухати твори із дитячого альбому Петра Ілліча Чайковського, які я граю їм на фортепіано. Цікаво, що після прослуховування музичного твору “Солодке марення”, вони кожен по-різному розповідають, що уявили: хто – як кружляє восени пожовкле листя, інші – як падають холодні

пухнасті сніжинки, а хтось розповідає, що уявив, ніби грається з ляльками і танцює, і як шумить море, а вони в ньому купаються і т.д.

Отже, сприймання музики сприяє розвиткові в молодших школярів уяви, мислення і мовлення. В.О.Сухомлинський стверджує, що музика – могутнє джерело думки. Музична мелодія пробуджує в дітей яскраві уявлення, вона – незамінний засіб виховання творчих сил розуму.

“Музика – це мова почуттів”, - писав В.О.Сухомлинський.-Мелодія передає найтонші відтінки почуттів, недоступні слову: “Музика починається там, де закінчується слово” [3; 188]

За період своєї педагогічної діяльності я доклала немало зусиль для втілення настанов В.О.Сухомлинського. Мені пішли назустріч батьки моїх учнів. Вони придбали для класу фортепіано, щоб можна було на уроках і слухати музику, і співати хором. Адже дітям дуже подобається виконувати пісеньки на уроках, під час фізкультхвилинок, а не тільки на уроках музики.

Так, коли починаємо вчити голосні звуки, співаємо пісеньку Аліни Басаєвої на слова Марійки Підгірянки “Голосні звуки”, вірш Лесі Українки “Вишеньки-черешеньки” на музику Я.Степового, вірш Тараса Шевченка “Зацвіла в долині червона калина” на музику Богдани Фільц, вірш “Вишиванка” Миколи Сингаївського на музику В. Верменича.

Особливо дітям подобаються українські народні пісні, які вивчаються на уроках українського читання: “Вийди, вийди сонечко”, “Жнивварські пісні”, “Женчичок-бренчичок”, “Ходить гарбуз по городу”. Вони не просто співають пісні, а й інсценізують їх, а потім ще й малюють малюнки до них.

В процесі такої роботи я помітила, що діти з більшим інтересом працюють на уроках і з нетерпінням чекають, коли буде звучати музика, коли вони зможуть поспівати.

І справді: “Музика, мелодія, краса музикальних звуків – важливий засіб морального і розумового виховання людини, джерело благородства серця й чистоти душі. Музика відкриває людям очі на красу природи, моральних стосунків, праці. Завдяки музиці в людини пробуджується уявлення про

високе, величне, прекрасне не тільки в навколишньому світі, а й в самому собі. Музика – могутній засіб самовиховання” [3; 163].

В.О.Сухомлинський вбачає одне з важливих завдань виховання дітей в тому, щоб сприймання музичних творів чергувалося із сприйманням того тла, на якому людина могла б зрозуміти, відчути красу музики – тишу полів і лук, шелестіння брови, пісні жайворонка в блакитному небі, шепотіння стиглих колосків пшениці, дзижчання бджіл і джмелів. Усе це і є музика природи, те джерело, з якого людина черпає натхнення, створюючи музичну мелодію.

В.О.Сухомлинський застерігав, що “Музичне виховання – це не виховання музиканта. А виховання гармонійної людини” [4; 488].

Усі мої вихованці люблять музику, вона стає для них духовною потребою. Багато з них вже після першого року навчання у школі хочуть навчатися грати на музичних інструментах, тому йдуть до музичної школи або студії. У дітей розкриваються музичні задатки і вони вчаться грати на фортепіано, баяні, бандурі, скрипці, сопілці, а також співають у хорі школи, танцюють.

З досвіду роботи можу сказати, що слухання музичних творів, хоровий спів дисциплінує навіть найбільших непосид і бешкетників. Діти з великою охотою вчать все нові і нові пісні.

Доведено, що пісні, які запам’яталися в молодшому шкільному віці, людина пам’ятає все життя. Доказом того, який слід залишило вчення В.О.Сухомлинського у його вихованців, є свідчення результатів проведеного традиційного анкетування випускників Павлівської СШ під час зустрічі. Цікавим є те, що в перші роки після закінчення школи відповіді – різноманітні, а через 10-20 років вони подібні: всі пам’ятають уроки мислення серед природи, слухання музики, хоровий спів.

Мудрість В.О.Сухомлинського – педагога великої душі важко переоцінити. Через усі його твори, як на мою думку, червоною ниткою проходить ДОБРОТА. Недаремно український письменник Іван Цюпа – товариш Василя Сухомлинського, написав про нього книгу і назвав її

«Добротворець». А Григорій Орел написав вірш про видатного педагога сучасності «Шана педагогу-творцю».

Минатимуть роки, одне покоління змінюватиме інше, але ім'я В. О. Сухомлинського не забудеться.

Хто він-педагог-творець?
Вчитель герой і поет,
З серцем палаючим Данко,
Справжній борець-гуманіст
Щастя творив до останку.
Світлі ідеї його
Вічні, як води Дніпрові,
Наш видатний педагог,
Повен добра і любові.
Дітям життя присвятив,
Все їм віддав без вагання,
Він їх безмежно любив,
Знав їх сердець поривання.
В спадщину нам залишив
Чисті джерела науки,
Нас з тих джерел напоїв
Духом незмірно високим.
Він залишив назавжди
Слід після себе у світі,
Слід той не зможуть змести
Сиві і славні століття...

Мудро сказав Гете: “Ті, в кого ми вчимося, правильно називаються нашими вчителями, але не кожен, хто вчить нас, заслуговує цього імені”.

В.О.Сухомлинський заслуговує називатися нашим вчителем, і моя мрія – осягнути секрети його педагогічної майстерності, застосовувати у своєму житті, щоб з правом, гідністю і гордістю називатися вчителем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Печерська Елла. Василь Сухомлинський і музичне виховання дітей. // «Початкова школа», №4, 1998.

2. Сухомлинський В. О. Ми слухаємо музику природи. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. –К.: Радянська школа., 1977.
3. Сухомлинський В. О. Пісня відкриває перед дитиною красу світу. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. -К: Радянська школа., 1977.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. –К.: Радянська школа., 1977.
5. Сухомлинський В. О. Вічна тополя. Казки. Оповідання. Етюди. – К: Генеза, 2003.
6. Сухомлинський В. О. Вогнегривий коник. Казки. Притчі. Оповідання. – К: Вікар, 2008.
7. Цюпа Іван. Василь Сухомлинський (Добротворець).- К: Радянська школа., 1985.

БУЛЬЧИК НАТАЛІЯ ПАВЛІВНА,
*вихователь дошкільного навчального
закладу № 32 м. Луцька*

РЕАЛІЗАЦІЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСЬКОГО В ОСВІТНІЙ МОДЕЛІ “ДОВКІЛЛЯ”

В доповіді висвітлено ідеї В.О.Сухомлинського про використання природи як засобу навчання і виховання дошкільників в освітній моделі „Довкілля”; шляхи розвитку мовлення дитини через уроки милування; значення їх в житті малюка; роль краси довкілля у вихованні духовного благородства дошкільників.

Розкрито надбання педагогів дошкільного навчального закладу № 32 по втіленню творчої спадщини В.О. Сухомлинського в навчально-виховному процесі

Є багато сердець і красивих, і гордих.
Чесних, лагідних, ніжних, простих.
Найщедріше ж на світі – учительське серце,
Що розквітло в найкращих звитягах людських.
Сиву мудрість віків і поезію рідного слова,
Вміння бачити зорі і землю в цвіту, –
Наче воду живу, ми із серця черпаємо твого,
Щоб звершити в житті заповітну мету.
У багатих жнивах, у здобутках держави.
На просторах ланів і в космічних світах
Залишає свій слід твоє світло яскраве –
Серце вчителя скромне і чесне, як стяг.

С.О.Задорожна

Усім відоме прислів'я „Життя прожити – не поле перейти, не дощову погоду переждати”. Життя – це аж ніяк не пряма та рівна дорога. Швидше, це гора – для кожного своя. І щоб почуватися впевнено, коли сходиш на ту гору, маєш знати, на які камінці можеш твердо обіпертися, щоб безпечно дістатися вершини. Усе залежить від тебе: яку дорогу обереш у житті, яку мету перед

собою поставиш. Ми – педагоги, тож вибрали одну спільну для нас дорогу – виховання дітей.

Діти – це найдорожчий скарб кожного народу. Адже все починається з дитинства. Саме в дитинстві формується уявлення про довкілля, накопичуються знання і, що найголовніше, закладаються основи людини майбутнього, яка любить свій край, свою мову, свою родину.

На природу як важливий засіб гармонійного всебічного розвитку дитини вказували багато вчених, педагогів.

Ідеї В.О.Сухомлинського про використання природи як засобу навчання і виховання чи не найповніше реалізуються в освітній моделі „Довкілля”, яка дає дітям цілісні, технологізовані знання про природне, суспільне середовище, життя людини, про саму людину, орієнтує її на збереження суспільного та природного довкілля і власне самозбереження. Вплив „Довкілля” проявляється в екологічній вихованості дітей, у ставленні їх до свого здоров’я. Це своєрідна школа мислення.

Спостерігаючи за проведенням уроків своїх колег, В.О.Сухомлинський переймався часто питаннями: як слово входить у свідомість дитини, як воно стає інструментом мислення, як мислення, у свою чергу, розвиває мовлення, тощо. Аналізуючи мовлення дітей, вчений дійшов висновку, що ми, вчителі, не вчимо дитину мислити. Ми з перших кроків її шкільного життя, закриваємо перед її очима двері у чарівний світ навколишньої природи, і вона вже не вслуховується в дзюрчання струмочків, у дзвін весняних крапель, у пісню жайворонка. Вона заучує лише сухі, безбарвні фрази про всі ці дивні речі. Забуваючи про найважливіше джерело знань – навколишній світ, природу, ми штовхаємо дітей на зубріння і цим самим отупляємо їхню думку.

Тому ми, вихователі, саме в дошкільному віці через пізнання маємо дати можливість дитині зрозуміти: як цей світ існує, ніщо в ньому не виникає з нічого і не зникає безслідно.

В умовах постійного зростання потоку інформації, яка надходить з різних джерел та збільшення обсягу навколишнього матеріалу, що його мають

діти, постали перед нами нагальні потреби: віднайти шляхи ефективного навчання та виховання; розкриття прихованих резервів розумової активності дитини, підвищення самостійності у пізнанні довкілля, здійснити пошук оптимальних методів та прийомів, які сприяють кращому опануванню дітьми необхідних знань, умінь та навичок у різних видах діяльності. І цей шлях нам вказав досвід В.О.Сухомлинського. І саме подорожі до джерел живої природи допомогли нам в цьому.

В.О.Сухомлинський зазначав, що "... у природі закладені в доступній для дитини формі прості і разом з тим складні речі, предмети, факти, явища, залежності, закономірності ...". Допомогти пізнати їх – завдання педагога.

У процесі ознайомлення дітей з довкіллям педагоги нашого закладу проводять заняття серед природи, на екологічній стежці, як і рекомендував В.Сухомлинський. Великого значення надають і підсумковим заняттям, щоденним самостійним спостереженням та дослідженням дітей за інтересами. Це сприяє встановленню внутрішнього зв'язку з природою.

Василь Олександрович стверджував: "Навчання і виховання в жодному разі не повинні починатися за партою... За партою дитина не розкривається перед Вами... Інтенсивна розумова праця відбувається тоді, коли дитина опиняється віч-на-віч із синіми лісовими сутінками, зі струмочком, що жебонить у балці, з метеликом, що пурхає над квіткою, внутрішній духовний світ маленької дитини відкривається тоді, коли дитина напружує розумові зусилля для того, щоб пояснити незрозуміле явище природи".

Лише у спілкуванні з живим світом дитина має змогу заглиблюватись у безмежне багатство природних явищ, у їхню невичерпну красу. Вона вбирає в себе барви, звуки й пахощі, прагне розкрити таємниці довкілля, захоплюється загадковістю, співчуває всьому живому, одухотворює його. Тут виявляються особливості її ставлення не лише до компонентів природи, а й до самої себе.

Спілкування з компонентами природного довкілля спричиняє появу різних почуттів у дошкільняти: моральних, естетичних, інтелектуальних і практичних.

Василь Олександрович Сухомлинський відзначав, що для гармонійного розвитку дитини потрібно використовувати все, що дає природа. День за днем ми ведемо дітей на лоно природи: в сад, який росте, на території садка, на ділянки, на яких ростуть сріблясті клени, пахучі липи, горобини, білокорі берізки, щоб діти відчули різноманітність звуків, запахів, кольорів. Тут, біля першоджерел знань, вчимо їх дивуватися, милуватися природою, передавати у слові красу і різноманітність навколишнього світу, проникати в його таємниці. Педагоги прагнуть прищепити дітям новий погляд на звичайне, навчають їх бачити навколишню красу, пробуджують в них захоплення таємницями, викликають бажання стати допитливими дослідниками, а отже і мислителями.

Ось уже четвертий рік крок за кроком наш колектив ДНЗ № 32 “Ромашка” веде своїх вихованців по щасливих стежках досліджень. Їх налічується 25.

Впровадження спадщини В.О.Сухомлинського в практику виховання збагатило нас самих. Ми стали по іншому дивитися на світ, відчувати, почуватися, мислити, розуміти. Кожен педагог розкриває стежинки творчо, щоб розпізнати кожну дитину, бо від того, якими будуть перші кроки наших вихованців, залежить і шкільне, і врешті-решт, їхнє доросле майбутнє життя.

Реалізуючи творчу спадщину Василя Олександровича в освітній моделі „Довкілля”, створили систему „уроків” мислення по стежинках: „Єднання з природою”, „Пошуки прекрасного”, „Милосердя”, „Краса душі”, „Допитливість” тощо. Саме тут вдається нам виховати у дітей вміння милуватися природою всім серцем, сприймати її красу, любити і берегти довкілля.

Є у нас свої надбання. Заслуговує на увагу методична розробка „Виховання за законами доброти”, 2006 р. (морально-духовне виховання дошкільників з використанням творів В.О.Сухомлинського). Група авторів: О.А.Балицька, Г.І.Профорук, Л.Е.Сіньковська.

Допомагає в роботі матеріал, розміщений у дидактичному посібнику: „Спадщина В.О.Сухомлинського – життєдайне поле розвитку творчої особистості дошкільника”, 2007 р. Автор Г.І.Профорук.

Планується видати методичний посібник „Формування соціального статусу і гуманітарних здібностей малого українця стежинами творчості В.О.Сухомлинського”.

Уроки серед природи В. О. Сухомлинський назвав „мандрівками до джерела живої думки”. Він робив усе, щоб перетворити години навчальних занять передусім на уроки мислення. Під його керівництвом діти розмірковували над причинами і наслідками, вчилися помічати суттєві зв'язки у явищах, робили свої перші відкриття.

“Людина, була і завжди залишається дитям природи, – писав В.О.Сухомлинський, – і те, що споріднює її з природою, має використовуватися для її залучення до багатств духовної культури. Світ, що оточує людину, – це передусім світ природи з безмежним багатством явищ, із невичерпною красою. Тут у природі,— вічне джерело дитячого розуму”.

Мислення серед наочних образів природи – обов'язковий етап успішного розумового розвитку дитини. Якщо дитина в ранньому дитинстві не пройде школи мислення, їй буде не під силу навчання, не відкриється радість самостійної творчої праці. Ось чому, вважав В.О.Сухомлинський, перші уроки мислення доцільно проводити не в приміщенні, а серед живої природи. „Йдіть у поле, в парк, – закликав він вихователів, – пийте з джерел думки, і ця жива вода зробить Ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми, поетами”.

Основна мета уроків мислення серед природи – навчити дітей думати. „Досягнути цього, – вважав В.О.Сухомлинський,— можна тільки навчивши їх спостерігати, дивуватися, радіти пізнанню, перетворювати думку на слово, творити казку”. В.О.Сухомлинський писав: „Я ставив за мету: закарбувати в свідомості дітей яскраві картинки дійсності, досягти того, щоб процес мислення відбувався на основі живих, образних уявлень...”.

Ми на практиці переконалися, що уроки мислення серед природи – є ефективним засобом розвитку мовлення дітей. Під час мандрівок в природу значно збагачується словниковий запас дітей, вони вчаться описувати звуки і барви навколишнього світу. На лоні природи образ, емоція, думка і слово сполучаються в органічній єдності, що реалізується у формі дитячої творчості, зокрема у казці.

В.О.Сухомлинський вважав, що вміння бачити прекрасне робить людину і дитину добрішою, мудрішою, духовно багатою. Саме тому педагоги нашого колективу надають спілкуванню з природою великого значення, вважають книгу природи колискою дитини. На практиці підтвердилось – чим більше відкриттів зробила маленька дитина, тим глибше пережила вона радість мислення, тим ширше коло питань постає перед нею: чому, як, що це таке? І тоді легше активізувати вихователю духовні сили, що спрямовані на пізнання, знайти відповіді, спостерігати і думати. Поступово у дитини бажання спостерігати є потребою: вона все хоче випробувати сама, перевірити на власному досвіді.

Відчуття і розуміння краси довкілля вважається важливою передумовою багатогранної активної діяльності, що облагороджує людину. Ні в чому вихователеві не доводиться бути таким терплячим, як у вихованні у дітей відчуття краси.

В.О.Сухомлинський радив привести дітей на луг і сказати їм: „Подивіться, як гарно!“. Почути від них стверджуючу відповідь ще не означає, що їх захопила краса.

В.О.Сухомлинський підкреслює, що інколи доводиться довго чекати, коли раптом за сприятливого збігу обставин якогось дня, в якусь мить серце дитини сповниться щастям... Чекати цієї миті, вірити, що вона настане, підготувати її – ось завдання й обов'язок педагога. Виховання почуттів – найважче в роботі вихователя. Це ми зрозуміли, опанувавши мудрість вчення великого педагога.

Сама природа не виховує. Практика підтвердила, що дитина під впливом природи стане розумною, морально прекрасною тільки завдяки активній взаємодії з природою.

Особливого значення надаємо вихованню засобами природи в ранньому дитинстві, коли душа дитини є надзвичайно вразливою, чутливою, ніжною.

Перші уроки розвитку духовної культури проводимо серед невичерпного багатства природи, неповторної її краси. Такі уроки допомагають виховати у дітей любов до природи, захоплення красою і гармонією, дбайливе ставлення до неї за допомогою яскравих вражень. (Ось горобина, така красива навесні, уквітчана білим цвітом, усміхається ніжно. Улітку жартує зі сріблястим кленом, веде розмову з велетнем-горіхом, ділиться таємним з пахучою липою. Цікаво про що? Восени милує око червоним намистом. Де вона його взяла? А взимку пишається красивими ягідьми і запрошує пташок поласувати. Гостинна, як наш народ.) А скільки питань виникає у дитини про бачене! Ось початок мовної канви з різнобарвним візерунком!

Отже, у вихованні духовного благородства краса довкілля відіграє значну роль: виховує здатність дитини відчувати, сприймати тонкощі, відтінки речей, явищ.

Природне довкілля – джерело добра, його краса позитивно впливає на духовний світ. Під впливом природи юне серце облагороджується найвищою людською красою, добром, теплом, ласкою, правдою, людяністю, співчуттям, непримиренністю до зла.

Стараємось взаємодіяти з дитиною в її природному середовищі, в життєвому світі. Ми рівноправні партнери в тому розумінні, що ми як люди – частина довкілля. Дітям дошкільного віку цікаво дізнатися, як живе дерево, що їсть мурашка, бджола, кіт, собака, синиця, ластівка тощо. Спрямовуємо дитячу допитливість на перші маленькі відкриття, добираємо доцільні методи та прийоми, спрямовані на активне сприймання дітьми навчального завдання й реалізацію визначеної дидактичної мети. При цьому нову інформацію обов'язково інтегруємо з попередніми знаннями та досвідом дитини.

Наприклад, перед читанням казки В.О.Сухомлинського “Як хлопчик хотів приголубити сніжинку” дітям розповідаємо про зиму та зимові явища, проводимо досліди на визначення якості снігу. У бесіді за змістом закріплюємо знання, пропонуємо завдання з логічного мислення, спрямовані на розвиток мислительних операцій та моральних якостей. Дидактичну мету і завдання реалізуємо у вигляді інтегрованих знань на основі міжпредметних зв’язків. За казками В.О.Сухомлинського організуємо цілу систему „уроків мислення”. Наприклад, перед читанням оповідання „Ластівки прощаються з рідним краєм” дошкільнятам пропонуємо такі завдання: спостереження за птахами, розглядання ілюстрацій, обговорюємо їх життєве довкілля.

На практиці переконалися, що уроки мислення серед природи мають велике пізнавальне, навчальне та виховне значення. Вони сприяють розумовому, мовленнєвому, духовному розвитку дошкільнят і, звісно, вихованню в них ціннісного ставлення до природи. Діти вчаться розуміти й любити її, починають дивитися на неї іншими очима, стають активними її захисниками.

Тож можна зробити висновок про те, що освітня програма “Довкілля” органічно реалізує в навчально-виховному процесі педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського. Допомагає дитині інтегрувати знання про довкілля, органічно вибудувати власний образ природи. А мудрі думки видатного Педагога про значення довкілля й сьогодні не втратили своєї актуальності для широкої педагогічної громадськості.

Його спадщина – це те цілюще джерело, яке ніколи не обміліє, а буде напувати спраглою досхоchu.

Його вчення – це той вогник, який не згасне у віках.

Його казки – це навчальна веселка довкілля, яка відсвічується всіма кольорами, дороговказ у навколишній природній дивограй, купаючись в якому, дитяча душа буде квітнути і творити добро.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонєць М. Ідеї В.Сухомлинського актуальні й сьогодні//Дошкільне виховання, № 9, 2008.
2. Бровченко Л.Ф. Насамперед – учитель.// Київ, Педагогічна серія № 7.
3. Вороніна Т. Думати, мислити, дивуватись // К.: Шкільний світ.
4. Задорожна С.О. Використання спадщини В.О.Сухомлинського в навчально-виховному процесі ДНЗ // Дошкільний навчальний заклад № 9 (09), 2007 р.
5. Калуська Л. Багатство спадку Сухомлинського // Палітра педагога, № 5, 2008.
6. Калуська Л. Василь Сухомлинський: гуманістична педагогіка//І.-Франківськ, „Дитячий садок” № 34 (418), вересень, 2007.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. Т.4// К.: Рад. школа, 1977.
Т.5// К.: Рад. школа, 1977.
8. Сухомлинський В.О. Вічна тополя // К.: Генеза, 2004.
9. Сухорукова Г. Уроки мислення серед природи//Дошкільне виховання, № 9, 2003.
10. Гоцька Т. Життя і справою людина змінює світ//Дошкільне виховання, № 9, 2008.
11. Казковий світ Василя Сухомлинського// Бібліотечка вихователя дитячого садка. Травень – № 9-10, 2005.

РЕГУЛІЧ ІРИНА ВІКТОРІВНА,
викладач хорового диригування
Луцького педагогічного коледжу

ТВОРЧОСТЬ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті розглядається питання впливу творчості сучасних українських композиторів (хорові, фортепіанні, музично-театральні композиції) на становлення особистості дитини, розвиток її естетичного смаку, моральних якостей, інтересу до навчання, творчості.

Ключові слова: *музичне виховання, особистість дитини, навчально-виховний процес, творчість сучасних українських композиторів для дітей.*

Сучасна педагогічна практика все частіше звертається до музики як засобу виховання дітей, головна мета якого – піднести людину, зробити її шляхетною, укріпити в ній гідність, віру у свої внутрішні сили, у своє велике призначення. Глибоко усвідомлений світ художніх цінностей у поєднанні з особистим життєвим досвідом дає можливість молодій людині розвивати свої моральні якості і творчі здібності, стверджувати себе як емоційну і розумово-вольову особистість. Музика у духовній свідомості суспільства виступає незмінним засобом зв'язку людини і суспільства, нагадуючи про високе призначення людини, її право на свободу і щастя, повне розкриття своїх здібностей та обдарувань. Музика прилучає нас до вищих можливостей людини, відкриває ті безмежні простори, про які ми забуваємо часом у буденних турботах.

Музичне виховання – тривалий і системний процес, в якому беруть участь багато чинників, серед яких – і непередбачувані зовнішні фактори. Адже крім цілеспрямованого музичного виховання, на кожну дитину щоденно звалюється злива найрізноманітнішої музичної інформації, що досить сильно

впливає на формування інтересів і смаків дітей. Щоб допомогти дітям зрозуміти як відмежуватися від усього зайвого, а інколи і шкідливого, насамперед, потрібно дбати про високий духовний розвиток дітей, формування світогляду, виховання моралі, в основі чого лежить активне і свідоме музичне сприйняття. Це допоможе їм розібратися в призначенні легкої і серйозної музики, оцінити художні достоїнства музичних творів. Спроможність сприйняття музики і пізнання її не дані людині від природи, вони формується і розвиваються у процесі тривалого системного виховання. Багато відомих музикантів-педагогів у нашій країні та за її межами шукають ефективних шляхів реалізації цієї мети, працюють над питаннями вдосконалення музичного виховання підрастаючого покоління.

Дослідженням проблем музичного виховання займалися: Я. Г. Пономаренко [5], Т. Ф. Кротова [3], О. В.Сапожник [8], А. І. Омельченко [4]; проблем методики музичного виховання – Л. Б. Прокоф'єва [6], Н. А. Фоломєєва [9]; української музичної культури – Л. О. Кияновська [2]; сучасної української музики для дітей – С. С. Горбенко [1], І. В. Регуліч [7].

Дослідження впливу творчості сучасних українських композиторів на формування світогляду дитини є одним із дуже важливих, актуальних і водночас, на жаль, ще нерозкритих аспектів вказаної проблематики.

Метою нашої статті є розглянути вплив творчості сучасних українських композиторів на становлення особистості дитини, розвиток її естетичного смаку, моральних якостей, інтересу до навчання, навколишнього світу.

Завдання статті: 1) окреслити панораму творчості сучасних українських композиторів для дітей; 2) виявити шляхи і засоби долучення дитини до даної сфери музичної творчості (коло образів, музично-виразові особливості, доступні дитячому сприйняттю); 3) окреслити перспективи застосування творчості сучасних українських композиторів для дітей у навчально-виховному процесі.

Найпопулярнішим і найширше представленим жанром сучасної української музики для дітей є хорівий, що включає як малі, так і великі форми.

Дитячі хори М. В. Дремлюги (напр., “Чорногуз”, “Як діждемо літа”) готують дітей до засвоєння двоголосся, навчають точно відтворювати мелодію, розвивають відчуття ритму, навички сприйняття цілісного образу. Вони виховують у дітей доброту, любов до природи, рідного краю, українських традицій. Композитор широко користується багатством українського фольклору – мелодичними та ладо-гармонічними зворотами народних пісень, прийомами народного багатоголосся. Все це надає музиці М. Дремлюги простоти, доступності і водночас яскраво вираженого національного колориту.

К.О.Мясков часто звертається до дитячої поезії і таким чином знаходить теми, співзвучні інтересам дитини. Наприклад, у творі “Сплять над озером ялинки” образні поетичні рядки В. Скомороського сприяють виникненню в дитячій уяві яскравого порівняння зими і літа. Цей твір сприяє розвитку образного мислення, але одночасно і вокально-хорових навичок, музичного слуху.

М.В.Кармінський – один із тих українських митців, хто послідовно і плідно працював у сфері дитячої хорової музики. Характерними рисами його хорових творів є сценічність, театральність, мелодична рельєфність, використання рухливих темпів, маршового ритму, акордової фактури тощо. Композитор розмовляє мовами різних часів, оперуючи відповідним “інтонаційним словником”. Хори композитора позначені чудовим знанням природи дитячого голосу (див. наприклад, “Новорічна пісенька”), а також морально-етичною спрямованістю змісту, утвердженням високого гуманістичного ідеалу.

Творчий доробок Жанни Колодуб складають твори для музичного театру, камерні ансамблі, вокальні та інструментальні композиції для дітей, серед них – цикл “Дзвінка пісня”, що включає 14 творів, “Обробки пісень народів світу” у двох зошитах та збірка пісень на народні тексти “Музична

абетка”. Усі ми пригадуємо з яким хвилюванням, інтересом, гордістю йшли перший раз до школи. Саме цій події, що запам’ятовується на все життя, присвячена пісня Ж. Колодуб “Перший раз у перший клас”. Бадьорість, піднесеність характеру цього твору відображено за допомогою пунктирного ритму та переважно акордової фактури фортепіанного супроводу.

Увесь творчий шлях української композиторки М.С.Завалишиної пов’язаний із створенням музики для дітей. Нею написано багато творів для дітей усіх вікових категорій: від невеликих пісеньок для дошкільнят до розгорнутих хорових композицій, призначених підліткам. Твори М. Завалишиної (напр., “Ми любимо весну”, “Годинник”) характеризуються економним і тонким підбором виразових засобів, головне значення серед яких відведено мелодії. Всі вони – життєрадісні, яскраві в образному плані, тому вони легко сприймаються дітьми, швидко викликають у них інтерес і, як наслідок, володіють великим виховним потенціалом. Музика М. Завалишиної відзначена природністю емоційного висловлювання, чіткою образно-сисловою і жанровою визначеністю. Композиторка враховує виконавські можливості дітей, дбає про зручність вокальної теситури, логічність голосоведення, використовує нескладну фактуру.

Серед хорових творів В.П.Шаповаленка часто зустрічаємо маршоподібні, ліричні, жартівливі композиції. Більшість із них написана у куплетній формі, відзначена ясністю і доступністю інтонаційного змісту, використанням мелодій невеликого діапазону (з урахуванням вокальних можливостей дітей), простих поспівок, які легко запам’ятовуються, в тому числі мовних інтонацій, симетричної структури побудови мелодій, прийомів повторності, секвенційного розвитку.

Настрій пісень В. Шаповаленка (див.: “Серце віддаємо вчителям”, “Нам без книг ніяк не можна”), як правило, подається вже у фортепіанному вступі. Композитор часто використовує марш, як уособлення бадьорості, юнацького оптимізму, готовності дітей до відповідальних справ. Відображенню такого настрою сприяє чіткий, пружний ритм супроводу. Крім маршовості

композитор часто звертається до танцювальної сфери (польки, вальсу), різноманітної ладо-тональної палітри, що дозволяє створити одухотворені образи, подолати образно-емоційну одноманітність.

Композиторське обдарування Б. М. Фільц найбільш повно виявилось у галузі хорової музики для дітей та юнацтва. Її хорові твори є дуже популярними серед провідних дитячих колективів України, вони добре відомі за межами України. Вихідним інтонаційним матеріалом для творчості Б. Фільц стали наспіви Карпатського краю, ладо-гармонічні, ритмічні особливості гуцульської, лемківської, бойківської пісні, що, подаючись крізь призму особистісного, ліричного світосприймання, надають музиці Б. Фільц національної характерності, а одночасно – мелодичної та гармонічної свіжості та оригінальності.

У деяких творах, як наприклад, “Колискова” та “Любіть “Україну”, композиторка майстерно поєднує народнопісенні інтонації з сучасними гармонічними зворотами. Виконання її творів потребує певної підготовки дітей – слухових і музично-ритмічних навиків, вміння впевнено тримати свою хорову партію, одночасно слухаючи інший голос, а також – точно інтонувати хроматичні півтони, стрибки на сексту і кварту.

Вдалі сторінки творчої діяльності М. І. Чембержі (“Колискова для мами”, “Останній дзвоник”, збірки “Моя абетка”, “Музичні картинки”, “Мрії веселкові”, “Ранкові промені”) пов’язані із створенням музики для дітей. Через картину природи у пісні “Колискова для мами” розкривається почуття любові, ніжності, уважності до мами. Твір приваблює тонким взаємопроникненням музики і поетичного тексту, теплотою, мелодійністю, яскравою образністю. Робота над піснею сприяє виробленню у дітей м’якого звукоутворення, вміння користуватися диханням, в тому числі і ланцюговим, розвитку гармонічного слуху, музичної пам’яті, чуття ритму, навичок інтонування при співі вгору та вниз інтервалів кварта, квінти, сексти, а також послідовності кількох терцій та багаторазових повторів одного і того ж звуку.

Для творчості І. Я. Кириліної (“Розгнівалась на літо зима”, “В лісі є зелена хата”, “Не такий апельсин”) характерне використання сучасних ритмів у поєднанні з народними мелодико-ритмічними зворотами, емоційною виразністю творів, прозорістю фактури, що викликає гаму позитивних емоцій.

У творчому доробку А. В. Мігай – інструментальна музика, дитячі п’єси для шкільних театральних гуртків, музика до музично-драматичних вистав, мультфільмів, комп’ютерних заставок, кіно. Вона є автором дитячої вкладки до журналу “Україна”. Важливе місце займає збірка пісень для дітей молодшого та середнього шкільного віку “Подарунок” та пісенний цикл “Слухай казку”. Вона є автором телевізійних передач для дітей (“Сім нот”, “Мигалки”, “Візок казок”, “Легенди рідного краю”) та ведучою телепередачі “Вечірня казка” Національної телевізійної компанії України. “Зимонька-зима”, “Дощик”, “Лікар Айболить” А. В. Мігай – це невеликі пісенні вистави. Тут є місце для фантазії вчителя-керівника, тому урок музики перетворюється на гру в театр.

Органічне поєднання народнопісенних інтонацій сучасними засобами музичної мови створює оригінальну авторську манеру музичного письма Е. Бриліна. Творчий досвід, відчуття особливостей дитячого світосприйняття, знання природних вокально-технічних можливостей дитячих голосів дозволили композитору створити чудесну збірку “Збірник пісень для школярів” (для дітей молодшого і середнього шкільного віку), яка може стати в нагоді і на уроках музики, і в позакласних видах творчої діяльності – співі, слуханні, інсценуванні, концертних виступах. Яскравий образний зміст, гумористичні та ліричні настрої, створюючи атмосферу довірливого спілкування виконавця із слухачами, ефективно сприяють усвідомленню ідеї кожної пісні. Дані твори націлені на естетичне виховання, формування культури поведінки учнів у школі, в громадських місцях та вдома. Побудовані в діалогічній формі, ці пісні передбачають можливість варіантів їх інтерпретації, в т. ч. інсценування.

Головним захопленням волинського композитора М. С. Стефанишина була і залишається пісня. Він – автор багатьох пісенних збірок, серед яких і

збірка “Співає школа”. Цей збірник, укладений з урахуванням вікових особливостей дитини, сюди увійшли оригінальні твори для дітей молодшого, середнього і старшого шкільного віку. Діти люблять виконувати такі пісні автора, як “Вчителько найперша наша”, “Рідна пісня”, “Україна моя”, “Шкільний вальс”, “Учительський вальс”.

Навчально-виховну цінність мають також хорові цикли М. Кармінського (“Дорога до храму”, “Веселий олівець”, “Хорові зошити”; сюїта “Фанфари звучать у лісі”) та Б. Фільц (“Від зими до зими”). Достатньо розвиненим в сучасній українській музиці для дітей є жанр кантати, репрезентований творами М. Завалишиної (“Місяць за місяцем”) та особливо – Лесі Дичко.

Три кантати Лесі Дичко – “Сонячне коло” (вірші Д. Чередниченка), “Весна” і “Слава робітничим професіям” – написані для хору та фортепіано. Вони – достатньо прості за виразовими засобами. Натомість кантата для хору а саррелла “Здрастуй, новий добрий день” – твір філігранно-витонченого звукопису, майстерно розробленої, “зорової” фактури. Його розвинене поліфонічне письмо призначене для дитячих хорових колективів, що володіють високою виконавською майстерністю. Всі кантати Лесі Дичко, за винятком “Слава робітничим професіям”, безпосередньо пов’язані з образами природи. В кантатах “Сонячне коло”, “Здрастуй, новий добрий день” і “Весна” в основу послідовного розгортання багаточастинних циклів покладена ідея зміни пір року. Вивчаючи твори Л. Дичко, в учасників дитячого хорового колективу можна формувати навички оволодіння крупною циклічною формою та складними видами сучасного хорового письма.

На другому місці, після хорового жанру, у творчості сучасних композиторів для дітей знаходяться твори для музичного театру. В цій сфері показовими є доробки М. Кармінського (“Веселі ведмежата”, “Попелюшка”, “Маленький парижанин”, “Лісні часи”, “Чудо-машина”, “Втрачений м’яч”, “Мальчиш-Кибальчиш”, “Місто майстрів”), В.Тиможинського (“Циганська казка”, “Ну Вовк, постривай!”, “Бджілка”), М.Чембержі (“Маленька принцеса”, “Новорічні пригоди”, “Різдвяні візерунки”). Варто відзначити й існування

таких серйозних в дитячій музиці жанрів як опера і балет, представлених творами М.Чембержі (опера “Різдвяна колискова”, балети “Принцеса на горошині”, “Пролісок”) та М.Завалишиної (опера “Коли друзі є”).

У галузі інструментальної музики для дітей провідні позиції займають твори для фортепіано. Серед них – “Цирк. Сюїта для фортепіано” Л. Шукайло, в якій змальована картина життя цирку, його різноманітні жанрово-стильові номери. Зокрема – акробатична та жонглерська техніка (“Жонглер”, “Акробат-наїзник”), клоунада (“Клоуни”), дресирування тварин (“Дресирувальниця голубів” та “Слон танцює”). Спрямований на простоту і доступність дитячого сприйняття, даний цикл є яскравим художнім зразком сучасної музики для дітей.

Фортепіанні цикли “Дитяча музика” №№ 1, 2 В. В. Сильвестрова ставлять перед юними слухачами і виконавцями передусім виховну мету. Музика їх несе собі яскраво виражене гуманістичне начало. Це і картини природи, і веселі дитячі ігри, і таємничі розповіді-казки. У кожному з циклів є по сім п’єс, кожна з яких має власну назву.

Цикли К. Цепколенко (“Дитячі п’єси I” та “Дитячі п’єси II”, “Тонокольори”), І.В. Мацієвського (“Недавнє й далеке” (тіні петербурзькі), 12 образків для фортепіано), а також Концертино для 2-х фортепіано В. Тиможинського та “Альбом молодого піаніста” В. Герасимчука є яскравими прикладами сучасної інструментальної музики для дітей. Написані за допомогою поєднання традиційних і авангардних технік письма, вони широко використовують ефекти препарованого фортепіано, в тому числі – удари пальцями по кришці клавіатури, по струнах, удари дерев’яною паличкою та литавровою паличкою по струнах, глісандо та тремоло медіатором, паличкою, нігтем руки. Вживані надзвичайно природно і художньо переконливо, ці прийоми спрямовані не тільки на зрине змалювання художніх образів, але і зацікавлення дитини, прилучення її до особливостей сучасного фортепіанного виконавства.

Привабливість даних циклів для учнів старшого шкільного віку полягає і у тому, що вони є оригінальними, не затертими багатьма виконаннями творами, своєрідним “свіжим словом”, спрямованим до юного слухача і, водночас, розрахованим на його виконання. Відносна технічна простота п’єс циклів дозволяє кожній дитині, яка, хоч трохи володіє інструментом, знайти у них п’єсу для себе. Разом з тим, за змістом – це не розважальна музика, а цілком серйозна творчість. Вона і повчас, і кличе до роздумів, і приносить естетичну насолоду. Вона дозволяє розвинути асоціативне мислення, допомагає зрозуміти символічність і багатозначність сучасного мистецтва, надихає до творчості і спонукає творити самому – на рівні інтерпретації музичної (виконавської і композиторської), а також літературно-словесної (продовжити за автором описування змісту тієї чи іншої п’єси). Окрім сказаного, дані цикли дають гарне уявлення про стильові особливості сучасної композиторської творчості в цілому, з властивим їй зверненням до численних алюзій, символів, натяків, асоціацій з культурними текстами минулого – і в цьому сенсі вони виконують величезну пізнавальну і виховну функцію, оскільки уводять дитину у культурно-творче середовище багатостолітньої світової музичної культури, подаючи це крізь призму бачення сучасності.

Здійснивши огляд творчості сучасних українських композиторів, ми дійшли таких висновків.

Згідно з функціональним критерієм сучасну українську музику для дітей можна поділити на *власне дитячу (прикладну)* – нескладні твори, призначені для дитячого виконання (пісенні твори М. Дремлюги, К. Мяскова, М. Карміського, Е. Бриліна, М. Завалишиної, В. Шаповаленка, Б. Фільц) і *умовно дитячу* – ту, яка більшою чи меншою мірою торкається дитячої теми, але разом з тим передбачає кілька рівнів інтерпретації, в тому числі дорослу (кантати Лесі Дичко: “Сонячне коло”, “Весна”, “Слава робітничим професіям”, “Здрастуй, новий добрий день”; фортепіанні цикли “Дитяча музика” №№ 1, 2 В. Сильвестрова, К. Цепколенко (“Дитячі п’єси I” та Дитячі п’єси II”,

“Тонокольори”, І. Мацієвського (“Недавнє й далеке” (тіні петербурзькі); Концертино для 2-х фортепіано В. Тиможинського).

У цілому, вписуючись у контекст розвитку української музичної культури, дитяча музика сучасних українських композиторів разом з тим має низку своїх особливостей і закономірностей. Головна з них – вимога доступності та зрозумілості творів для дітей, яка досягається зверненням до образно-художнього кола, цікавого для дитини, а також до простих музично-виразових засобів. Разом з тим, уведення у обіг більш складної музичної мови – нетерцієвої акордики, хроматичної тональності і т. д., характерне для музики ХХ ст., зближує дитячу музику із музикою для дорослих. При цьому головними рисами дитячого жанру традиційно залишаються – опора на пісенність і танцювальність, широко розповсюджені у побуті – вальс, марш, козачок, польку, народну і естрадну пісню. простота фактури і зручність голосоведення з використанням поступеневого руху, поспівок невеликого діапазону, терцієвого двоголосся, секвенціюванням тощо.

Характерною рисою української сучасної музики для дітей є **поєднання і співдія в ній трьох функцій: виховної (морально-етичної і естетично-художньої), пізнавальної та навчальної**, що забезпечує безсумнівну корисність і доцільність використання сучасної української музики для дітей у навчально-виховному процесі. Більше того, саме вона має стати тією **художньо-педагогічною домінантою**, яка визначає доцільність і міру використання на заняттях творів інших жанрів і видів мистецтва.

Враховуючи, що на музичний розвиток учнів благотворно впливають як багатство музичних вражень, так і їх повторюваність, сучасна українська музика для дітей бачиться унікальним джерелом налагодження різнобічного і водночас послідовного навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбенко С. С. Українська дитяча хорова література: Навчально-методичний посібник. – К.: НПУ, 2004. – Ч.ІІ. – 207 с.
2. Кияновська Л. Українська музична культура: Навчальний посібник. – Тернопіль: СМП “Астон”, 2000. – 184 с.

3. Кротова Т.Ф. Становлення і розвиток інтересу до музичного виконавства у старшокласників на основі особистісно-орієнтованого підходу: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2004. – 20с.

4. Омельченко А. І. Музично-естетичне виховання в українській педагогіці кінця XVI-XVIII століть: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Бердянський держ. педагогічний ін-т ім. П. Д. Осипенко. – К., 2001. – 205 с.

5. Пономаренко Я. Г. Особистісні детермінанти інтерпретації молодшими школярами музичного тексту: Автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 18 с.

6. Прокоф'єва Л. Б. Проблема розвитку образного сприймання музики молодшими школярами в історії та методиці музичного виховання: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Київський держ. ун-т культури і мистецтв. – К., 1998. – 165 с.

7. Регуліч І. В. Сучасна українська музика для дітей: художньо-естетичний та методико-педагогічний аспекти. Магістерська робота. – Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки. – 2007. – 120 с.

8. Сапожнік О.В. Музично-естетичне виховання старшокласників (на матеріалі сучасної популярної естрадної музики): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2001. – 20 с.

9. Фоломеєва Н. А. Педагогічні технології естетичного виховання дітей віком 5-10 років засобами музичного мистецтва: Дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2001. – 243 с.

**КАЛАШНЮК ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ,
СЕДЛЯРУК МИКОЛА ПЕТРОВИЧ,
викладачі диригування
Луцького педагогічного коледжу**

ВОКАЛЬНО-ХОРОВА ТЕХНІКА В РОЗКРИТТІ ОБРАЗНО- ІНТОНАЦІЙНОЇ СФЕРИ ХОРОВОГО ТВОРУ

В даній статті розглядаються теоретичні і практичні питання хорового виконавства, які покликані сприяти художньому розвитку майбутнього диригента-хормейстера, поглибленню його інтерпретаторських можливостей та підвищенню виконавського рівня.

Ключові слова: вокально-хорова техніка, дикція, ансамбль, тембр, хоровий диригент.

МУЗИЧНО-СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ У РОБОТІ ХОРМЕЙСТЕРА

Освіта студента коледжу тісно пов'язана з якістю підготовки майбутнього вчителя музики. Заняття музикою, хоровим співом сприяють розвитку естетичних смаків, почуттів молодого покоління. Саме школа з добре поставленим естетичним вихованням сприяє всебічному розвитку молоді людини.

Виховати хорошого вчителя музики – головне завдання викладачів диригентсько-хорових дисциплін.

Потрібно домогтися, щоб на уроках диригування студенти засвоїли максимум теоретичних знань, оволоділи практичними вміннями і навичками роботи з хором.

Мета роботи: розкрити зв'язок ансамблю, тембру, дикції з образно-інтонаційною сферою в процесі роботи над художньою інтерпретацією твору.

Завдання статті: розглянути питання пов'язані з удосконаленням виконавської майстерності диригента хору.

Професійна підготовка хормейстера здійснюється з урахуванням специфіки його майбутньої творчої діяльності. До початку першої репетиції з хором керівник повинен внутрішньо чути весь твір, мати своє "бачення"

художньо-образного змісту, мати власну трактовку твору, інакше кажучи, створити ідеальну модель звучання хорової партитури.

Однією з найважливіших умов формування внутрішнього слуху є послідовність вивчення хорової партитури від співу до гри на інструменті, потім - диригування.

Важливо, щоб перші слухові враження виходили від співочого засвоєння партитури шляхом старанного виспівування кожного з хорових голосів і акордів. Помилкою багатьох студентів є те, що вивчення партитури вони починають з відтворення її на фортепіано. Адже репродуктивне фортепіанне звучання значно ускладнює формування вокально-тембрових барв. Не випадково, як показують численні педагогічні спостереження, багато студентів навіть після ґрунтового вивчення твору в роботі з хором виявляють певну безпорадність, невміння співставити внутрішнє чуття з реальним звучанням хору, перенести образ, що склався в уяві попередньо, в нову темброву якість - хорове звучання.

Хоровий твір - це, перш за все, співочий жанр, і тому основним методом його вивчення повинно бути саме співоче опанування.

Слухові відчуття хорового звучання, як специфічної особливості професії хормейстера, формуються на основі художнього досвіду людини і вимагають відповідного розвитку таких його компонентів, як внутрішнього слуху - тембрового, гармонічного. Хормейстер-диригент, що володіє таким слухом, здатний розширити діапазон виконавської інтонаційності — від звуковисотного відтворення до “висотно-ритмо-тембро-динамічного” виконання (вислів Б.Асаф'єва). Підкреслюючи комплексний характер взаємодії виражальних засобів твору, диригент допоможе виявити його змістовну суть. Звук повинен бути гнучким і мобільним, мати властивість “пристосованості” до образу і, в залежності від цього, видозмінюватися шляхом різних прийомів звуковедення, звуковидобування, використання резонаторів, динаміки, ансамблевості тощо.

З одного боку - вміння набувати музично-слухові відчуття, а з іншого - майстерність оперувати ними, аналізуючи реальне звучання і малюючи звукову перспективу, створюють передумови для достовірної передачі творчого задуму автора.

ДИКЦІЯ

У вокальній музиці художня думка виражається не тільки звуком, а й словом. А для того, щоб наповнити вимову кожного слова глибоким змістом, треба знати звукові форми кожної літери, навчитися правильно відчувати і вимовляти голосні та приголосні. На цьому засноване мистецтво дикції. Зміни звучання голосних і приголосних безпосередньо впливають на резонатори і можуть бути дуже різноманітними, внаслідок чого і відтінки голосних також отримують різноманітне темброве забарвлення.

А.Пазовський з цього приводу пише: “Лише у співі виражається так яскраво душа голосних букв А, Е, И, І, О, У. Лише у співі існує найбільший взаємозв'язок між утворенням голосних і утворенням тембрів, які надають звукові емоційного і психологічного змісту”.¹

І далі диригент словами К.Станіславського продовжує: “Чи розумієте ви, що через ясний звук ААА з нашої душі виходить на поверхню почуття? Цей звук поєднується з якимись внутрішніми, глибокими переживаннями, які просяться назовні і вільно вилітають з надр душі. Але і є інше ААА, більш глухе, закрите, яке не випурхує вільно назовні, а залишається всередині і зловісно гуде, резонує як в печері... Є й підступне ААА, що в'юном вилітає зсередини і свердлом угвинчується в душу... Буває і радісне ААА, котре, як ракета вилітає зсередини душі...”

Чи не відчуваєте ви, що через голосові хвилі виходять на поверхню частинки нашої власної душі? Все це не порожні, а духовно змістовні голосні звуки, які дають мені право говорити, що всередині, в їх серцевині є шматочок людського духу.”²

Щоб голос співака вільно лився, а вимова голосних і приголосних була чіткою і красивою, потрібно удосконалювати артикуляційний апарат,

правильно і систематично розвивати рухомість й еластичність гортані, губів, язика - всіх органів, що беруть участь у відточуванні слова. Гортань співака в процесі співу повинна бути відкритою і вільною, знаходитися в такому стані, щоб усі голосні, А, Е, І, О, У звучали округло і гарно, переливаючись одна в іншу без усяких перешкод та зупинок. Втрата почуття краси звуків, складів, слів, фраз неминує веде до дефектів дикції, вбиває образний зміст твору.

Від слів, як і звуків, вимагається плавності, ритмічності, чіткості. Необхідно постійно слідкувати, щоб звуки не западали, перехід від одного складу до іншого не порушував суцільності слова, фрази, речення. Увага співака під час виконання повинна спрямовуватись не на те, щоб пов'язувати окремі слова і звуки, а щоб мислити протяжними, нерозривними лініями. Для інтонаційно виразної вимови слів абсолютно недостатньо однієї дикції. Сюди треба включити поняття образності, логіку та емоційність думки. Для справжнього артиста кожний звук має своє музично-образне звучання. Він “грає” звучанням окремих літер і їх гармонічним злиттям у слові. Хороший співак спрямовує всі голосні і приголосні в одну точку, досягаючи рівності і повноти звучання голосу в різних регістрах.

Однак, для створення правильної художньої дикції недостатньо знати, як вимовляються голосні і яке вони мають вокально-виражальне значення.

Необхідно відпрацювати таке ж чітко і яскраве звучання приголосних. На це особливо наголошує О.Пазовський:

“Коли ми, слухаючи деяких співаків, відчуваємо в їх виконанні дикційну незрозумілість, важкість, це означає, що співак відтворює одні тільки голосні. Приголосні звуки в таких випадках неначе прилипають до голосних. Дикція перестає бути легкою, чіткою і стає нерухомою, “лінивою”, розмитою, а самі слова - неясними, розпливчастими. Мовні акценти втрачають рельєф і енергію, наносячи шкоди як дикції, так і декламації і музичній виразності взагалі. Без чіткої і красивої вимови приголосних звуків слово неминує втрачає не тільки естетичну красу, але й логічний свій смисл. У подібних випадках немає інтонаційності слова, а спів складає враження вокаліза, мова артиста

перетворюється в “німу” декламацію, “розчин у болоті, в якому тонуть слова. За образним висловом С.М.Волконського, “голосні - ріка, а приголосні - береги, значить, треба закріпити останні, щоб не було розливу”.¹

АНСАМБЛЬ

Хорове мистецтво за своєю природою є колективною співтворчістю. Для виконання хорового твору потрібне колективне об'єднання окремих професійних виконавців.

Виконанню хорової музики, її якості і майстерності сприяє добре підібраний і вихований ансамбль співаків.

Ансамбль - поняття широкого плану, властиве не тільки музиці. Театральне мистецтво не може існувати без злагодженої гри акторів, без узгодження усіх компонентів вистави.

Терміном “ансамбль” визначається цілісність архітектурного творіння. Софіївський собор, наприклад, є класичним зразком архітектурного ансамблю. Потреба в ансамблі властива образотворчому мистецтву, де він розуміється як композиція.

Складність у формуванні хорового ансамблю полягає в необхідності знайти творче взаєморозуміння між усіма учасниками хору, кожному з яких властиві свої почуття, думки, виконавські звички, навички та захоплення.

В одних - приємного тембру, але не дуже сильний голос, в інших - навпаки, голос гучний і більш різкий. Кожний має свої форми відтворення звука, найбільш властиві його натурі, індивідуальним творчим особливостям.

Помітивши на репетиціях ці своєрідності кожного співака, його сильні і слабкі сторони, диригент повинен точно з'ясувати, які вокальні властивості та психологічні риси притаманні його артистичній натурі, а потім, виходячи з цього, розвивати індивідуальні здібності, висуваючи чимраз вищі вимоги щодо ансамблевості співу. Артистизм, творча свобода, емоційність, з одного боку, уміння створювати ансамбль, з іншого, - найцінніші властивості будь-якого виконавця.

Щоб виконання було високохудожнім, потрібні не тільки високий фаховий рівень диригента і виконавців, але й безперервний творчий контакт між ними і повне взаєморозуміння. Без останнього художній ансамбль як основа будь-якого колективного виконавства неможливий.

Справжній виконавський ансамбль може сформуватися внаслідок творчих контактів, внутрішньо глибоких і органічних. Узгодженість і творча єдність утворюється в колективі, що складається з вихованців однієї школи, зі спільністю творчого методу хористів і диригента.

Диригенти-практики знають, як буває легко, або, навпаки, важко працювати з тими, в кого присутнє або відсутнє почуття відповідальності за колективну справу. Відчуття потреби творити разом - велика мистецька сила в хорі. Виконавці повинні усвідомити, що саме вони як одна спільність виконують твір. Тому кожен хорист повинен відчувати надзвичайний інтерес до партнера, єднатися з ним не тільки голосом, а й душею. Тільки в такому разі так звана добра "зспіваність" буде служити справжнім відтворенням інтонаційно-сміслового змісту твору.

Ідеальним ансамблістом можна вважати лише того, хто не просто чекає свого вступу і в потрібний момент включається у спів, а того, хто зосереджено слухаючи своїх колег, перебуває з ними в постійному зв'язку, відчуває органічну потребу включитися саме в даний момент, саме з таким, а не іншим настроєм і характером звучання і, таким чином, підтримати інтонаційно образну інтерпретацію цілого твору, отже, кожен співак це дійова особа єдинотворчого колективу, мала частина великого цілого.

З хористами, котрі не відчувають партнера, так само як і з диригентом, що вимагає цілковитого підкорення, але не відповідає колективу тим же, створити справжній ансамбль неможливо. Для того, щоб співаки не обмежували себе тільки спостереженням за рукою диригента і цим вирішували всі проблеми колективного виконання, диригенту обов'язково треба пробудити їх образне сприйняття, включити виконавців в емоційно-психологічну сферу

твору. Диригент, в свою чергу, повинен вести хористів до розуміння того, що знаходиться в образі, - значить, мати живий почуттєвий контакт з музикою.

Отже, шлях від формального контакту між виконавцями до ідеальної злагодженості, до вершин справжнього творчого ансамблю лежить через проходження ряду етапів:

1. вивчення своєї партії, що вимагає точного відтворення нотного тексту;
2. вивчення музики всього хорового твору;
3. оволодіння вмінням співати в ансамблі з партнерами;
4. набуття навичок підтримувати стрій і злагодженість всього хору.

Проходження цих етапів для отримання важливої технічної бази є першорядним, але початковим моментом на шляху створення злагодженого ансамблевого співу.

Подальше оволодіння мистецтвом ансамблевого співу висуває перед кожним хористом вимоги образно-інтонаційного характеру, а саме:

1. відчуття художнього змісту твору, що виконується;
2. відчуття ролі і функції своєї хорової партії як складової частини цілого у побудові образного відтворення твору;
3. вслуховування і контроль за звучанням свого голосу в контексті загального музичного процесу;
4. вираження конкретної думки і конкретних почуттів через повну тембральну визначеність;
5. дотримання високих вимог щодо вимови слова дикції і декламації;
6. прагнення до удосконалення вокальної культури;
7. дотримання цілковитої творчої узгодженості зі своїми партнерами, уміння запалюватись їх ідеями, творити в єдиному з ними виконавському стилі і душі;
8. прагнення до артистичної свободи, повної духовної і фізичної розквітості, яка, проте, не виходить за рамки волі диригента, а підпорядковується творчій дисципліні і об'єднується єдиною художньою метою.

У зв'язку з поставленими вище вимогами, помірковано, яку ж роль відіграє в цьому процесі диригент.

Для того, щоб довести виконання хорового колективу до рівня високого ансамблю, потрібна саме його, диригента, цілеспрямована робота і воля.

Налагоджуючи, на основі взаємних поривань, контакт, диригент веде за собою виконавців і одночасно розковує їх творчу свободу і творчі наміри.

Будучи художником-педагогом, він прищеплює почуття спільної колективної співтворчості, виховує свідомих учасників загального виконавського процесу.

Диригенту, керуючи людьми, треба завжди думати про те, як не завадити їм у виявленні їх творчих здібностей. Тоді, коли диригент тільки диктує, уміння і здібності артистів обмежуються, паралізується їх воля, сковується самоініціатива. В диктаторських умовах участь і творчість виконавців не є природною, вона штучна.

У вимогливості до свого колективу диригентові потрібно бути послідовним і йти від посильного виконання завдань до вирішення складніших проблем. При цьому треба враховувати творчі можливості хору на даний період роботи, його творчий потенціал і спроможність.

Хоровий ансамбль разом із хоровим строем належить до найголовніших засобів виконавської майстерності. Диригент, який уміє і любить працювати над ансамблем і знає таємниці ансамблевого співу, вважається майстром хорової справи і може досягти високих результатів у своїй виконавській діяльності.

Твір, в якому добре налагоджений ансамбль, завжди звучить монолітно, урівноважено.

ТЕМБР

Хоча поняття тембру неначе й усім зрозуміле, але далеко не всі виконавці усвідомлюють всю силу його виразності і не завжди спроможні застосовувати його невичерпні художні можливості. Між тим тембр - основа вокальної інтонації, тонкий засіб виявлення і передачі думок і почуттів. Через

тембр "великі артисти можуть проникати у таємниці змісту художнього образу, розкриваючи всю неповторність своєї душі.

Показові у цьому відношенні роздуми О.Пазовського, висловлені в його "Записках диригента": "Точно знайдений тембр дозволяє нам вільно відрізнити внутрішній смисл, який втілює співак, часто незалежний від змісту слова, фрази, що вимовляються. Сама фраза звуку стає могутньою за своєю змістовністю і місткістю тембро-думкою або тембро-почуттям, повніше і тонше за будь-який текст передаючи внутрішнє життя образу".¹

У вокально-хоровій музиці велику роль у формуванні тембру відіграє й саме слово, яке не тільки підкоряється музиці, але й саме стає музикою. Слово спроможне наповнити музичні інтонації психологічними фарбами, зігріває їх теплом живої людської душі, що і робить мистецтво співу близьким і зрозумілим народу. Ні чистий стрій, ні ансамбль, ні звуковедення не спроможні зробити спів виразним, якщо не буде досягнуто синтезу звуку зі словом, яке часом саме виражає свою тембро-інтонацію і в залежності від змісту вимагає густого чи прозорого, світлого чи темного забарвлення. Як тільки хормейстер точно зрозуміє і відчує конкретну думку слова, відразу буде знайдено відповідний тон і характер звуку, на пошуки якого інколи тратиться чимало часу.

Володіти психологічними барвами голосу, безкінечним розмаїттям тембрової палітри, а також мистецтвом інтонації співак зможе лише тоді, коли його спів буде підкорений ясному і багатому художньому мисленню та образним уявленням.

Вироблення таких якостей як нетерпимість до найменшої тембро-інтонаційної фальші - завдання не тільки співака, а й диригента. Саме диригент - хормейстер повинен допомагати співаку-хористу чутливо вслуховуватися у власне виконання. А для цього і співаку, і диригенту необхідно виробити в собі тонкий вокальний слух. Ця різновидність музичного слуху характеризується особливою чутливістю до звучання людського голосу в усіх його найтонших тембрових, динамічних, інтонаційно-психологічних проявах. Без вокального

слуху неможливо відрізнити благородний “прикритий” звук від глухого “перекритого”, красивий “округлий” - від некрасивого “вузького”, відповідний “колір” тембру - від нехудожнього, неприродного.

Тільки володіючи вокальним слухом, диригент-хормейстер може судити про ступінь художнього оформлення звуку, культуру співу, а звідси - і про виразні якості голосу.

На практиці часто буває так, що хор співає у динамічному і темпоритмічному відношенні негнучко і одноманітно, з перекриванням загального звучання будь-якою хоровою партією. Тоді зникає краса тембрових сполучень, багатство і різновидність психологічно наповнених нюансів.

Таке виконання відбувається тому, що порушується співвідношення динамічної сили звучності і тембрового злиття голосів, а також тому, що недосвідчені диригенти, як правило, мають схильність до форсування звуку, зосереджуючи увагу не на виразності і красі тембру хору, а на простій фізичній силі звучання.

Але одного тембрового слуху ще недостатньо. Кваліфікований диригент-хормейстер зобов'язаний добре орієнтуватися в питаннях вокальної техніки, з тим, щоб не висувати перед виконавцями безпідставних і непосильних вимог.

Тут найбільш важливо мати свою чітку уяву про координуючу діяльність органів звукоутворення і дихання. Гортань, зв'язки, резонатори виконують у процесі співу свою звукотворчу функцію: без опори на дихання неможлива компактність, кантиленність і польотність звуку; без пружної еластичної гортані звучання буде затиснутим, строкатим і нерівним при переходах з регістру в регістр.

Інтенсивність забарвлення голосу знаходиться в прямій залежності від окремого резонатора - головного, грудного або мішаного, при цьому кожен з них відповідає певній ділянці діапазону.

Отже, володіння тембром - це не тільки вміння перевтілювати і забарвлювати звук, але і знання технології звукоутворення, яка базується на диханні, позиціях звуку і фонації голосових зв'язок. Саме завдяки цьому можна

осягнути всю необмеженість емоційної виразності вокально-хорового виконання, в основі якого лежить артистичне виявлення тембро-інтонаційних ознак голосу співака-хориста в його індивідуальному і ансамблевому поєднанні.

Отже, вирішення проблеми естетичного виховання молоді – головне завдання, що стоїть перед сучасною школою.

Важливе значення в цьому процесі має музичне виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс.-Москва.-1977.-С.198.
2. Пазовский А. Записки дирижера.-Москва 1968.-С.-410.
3. Пазовский А. Мои воспоминания. 2Т-Москва.- Ис-во.-1992.-С.410
4. Мазель Л. Вопросы анализа музыки.-Москва.-1978.
5. Падалко Л. Виховання ансамблю в хорі.-Київ.-Мистецтво.-1969.
6. Дмитревський Г. Хоровознавство і керування хором.- Київ.-1961.

СТАСЮК ЮЛІЯ АНАТОЛІЇВНА,
викладач хорового диригування
Луцького педагогічного коледжу

ІНТОНАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ХОРОВОГО СТРОЮ

У статті визначено основні підходи до подолання інтонаційних труднощів в роботі над хоровою партитурою. Розкрито суть поняття "природа зонного слуху".

***Ключові слова:** хоровий стрій, інтервали, дослідження зони, цент, теситура, унісон.*

В умовах сучасного суспільства актуальною є проблема виховання школярів та молоді на творах української класики, як духовної, так і світської. Тому є потреба не тільки відродити аматорське мистецтво, гурткову роботу у шкільних та навчальних закладах, але й підняти його на вищий щабель, втілюючи в практичну діяльність сучасні науково-музичні технології. Володіючи ґрунтовними знаннями про інтонацію, диригент досягне значних технічних і художніх результатів у хормейстерській практиці. Адже хормейстер працює не з абсолютною, стабільною інтонацією, а з багатьма інтонаційними відтінками, варіантами. Саме тому кожен диригент повинен мати на контролі зонну інтонаційну проблему. Природу людського слуху досліджував видатний московський науковець М. Гарбузов, тому звернемося до його експериментів, які стосуються хормейстерської діяльності.

Мета статті - дослідження впливу зонного слуху на інтонацію у практичній роботі з хором, розкриття проблеми інтонування хорових творів, з опорою на фізіологічні особливості людського слуху для поглиблення знань і подальшого використання їх в практичній діяльності з хоровими колективами.

Для реалізації поставленої мети потрібно вирішити такі завдання:

проаналізувати еволюційні процеси у галузі хорового строю; виділити основні тенденції інтонування в хорових творах; вказати шляхи подолання інтонаційних труднощів.

Наука відображає світ, незнайомий для людських почуттів, інколи

недоступний нашим уявленням. У мистецтві, навпаки, навколишній світ для людини являє собою почуттєво-конкретну реальність. Наука – це світ розуму, мислення; мистецтво – це світ образних уявлень, почуттів, вражень, фантазії. Поза підконтрольних свідомістю форм інтелектуально-психічної діяльності знаходиться політ фантазії.

Творчий процес митця незмінно пов'язаний з підсвідомими процесами. Серед таких факторів особливу роль відіграє інтуїція як властивість таланту художника.

Гегель писав: “У твори мистецтва народи вклали свою мудрість, внутрішні уявлення, мистецтво часто є ключем, а у деяких народів єдиним ключем для розуміння їх мудрості.” Теорія музичного мислення має свою історію розвитку. Перші визначення спробували дати німецькі філософи М. Герберт, С. Рімер, Е. Зіх. Вони дійшли висновку, що музичне мислення є видом творчої психічної активності, яка складає внутрішню властивість музичного переживання, і загалом є комплексом відображення дійсності та виступає в якості його специфічного об'єднувачого фактора.

В останні роки до проблеми музичного мислення звернулись естетика, психологія, педагогіка, математика, кібернетика.

Саме за допомогою фізики та математики видатний московський науковець М. Гарбузов досліджував природу музичного звуку. В мікросвіт музичного звуку і до нього проникали багато дослідників, але він перший використав відомості про найтонші зміни у висоті звуку, його довготи, сили і тембру для пізнання окремих сторін організації музики й особливостей її сприйняття. Це стало можливим з появою у 1945 році таких приладів, як генератор звукової частоти і стробоскоп.

Оскільки нижче буде іти мова про інтонацію і стрій, то є необхідність розкрити ці поняття, розглянути їх в історичному аспекті. Стрій – основа хорового співу. Під строем слід розуміти точне інтонування інтервалів у мелодичному та гармонічному видах. А. Мархлевський дає таке визначення строю: “Стрій – це система звуковисотних відношень, що вловлюється слухом

у процесі відтворення хором того чи іншого інтервалу, мелодії, гармонічної послідовності тощо” [3, 45]. К. Пігров стверджує: “Строєм називається правильне, точне інтонування інтервалів у мелодичному і гармонічному видах” [4,41]. Доктор мистецтвознавства А. Лащенко не погоджується, вважаючи, що цей “стрій” далекий від контрастності, динамічності, конфліктності й інших сторін сучасного хорового інтонування, та спирається на енциклопедичне визначення: “Хоровий стрій це узгодженість між співаками у відношенні точності звуковисотного інтонування” [2, 335]. Він вважає, що саме це визначення містить якісно новий зміст як музично-естетичне поняття.

Розглянемо стрій як еталон висоти і настройку інструментів та звукорядів, що мають складну історію і перетерпіли багато змін. Усі зміни були викликані важливими факторами в розвитку музичного мистецтва. В історії існувало багато музичних систем, які в своїй основі формувались територіально. В Європі до кінця XII сторіччя панував піфагорійський стрій, оснований на чистих квінтах, який проіснував більше двох тисячоліть. Піфагору і його послідовникам вдалося втілити типові зв'язки між звуками в одноголоссі. На сьогодні багато музикантів вважають піфагорійський стрій найпридатнішим для виконання мелодій.

Подальший розвиток музичних систем, становлення багатоголосся, розвиток кола тональностей стали імпульсом для пошуку нового строю. Цей стрій повинен був дати нове життя не тільки роботі з удосконалення мелодизмів, але й для чистоти звучання гармонічних інтервалів, співзвучч, акордів. Ці пошуки були інтенсивними протягом XV - XVIII століть. На зміну піфагорійському прийшов чистий, або натуральний, стрій. За основу було використано квінту і чисту терцію (так називали в той час велику терцію). Вона була введена як консонуючий інтервал. І до середини XVI століття чистий стрій зробив прорив у розвитку гармонії. Активізувалась взаємодія між мелодією і гармонією, між горизонталлю та вертикаллю. Практика показала, що інтервали по горизонталі та вертикалі відрізняються інтонаційно, а при переході в іншу тональність в натуральному чистому строї потрібно було мати

кілька інтонаційних варіантів одного і того ж ступеня.

Прагнення до ідеальної інтонації по вертикалі замкнулось на 12-ти звуках в октаві, що давало можливість грати у вузькому кругу тональностей. І тому у XVII-XVIII ст. в Європі утвердився темперований стрій. У творчості І.С.Баха 12-ступеневий рівномірно-темперований стрій, який вирішив проблему виконання багатоголосної музики на інструментах з фіксованою висотою звуків, вперше отримав повне художнє втілення.

Але на сучасному етапі музикантів не влаштовує 12 однакових, рівних інтервалів, на які поділений звукоряд. Розглянемо, які причини не задовільняють музикантів при інтонуванні у досить зручній темперованій структурі ладу.

Дослідників давно цікавила проблема точного, абсолютного і відносного слуху, його можливості. Музична психологія визначає два види слуху: абсолютний і відносний. Абсолютний слух – спроможність визначати певний звук, відтворювати його голосом або на інструменті, не порівнюючи його з іншим звуком, висота якого відома. Відносний слух – слухова спроможність чути або відтворювати звук голосом або на інструменті, визначаючи його в порівнянні з іншим звуком, висота якого відома.

Повертаючись до експериментів М.Гарбузова і тих технічних засобів, якими він користувався, зупинимось на деяких фактах і результатах, що конкретно стосуються даної теми зонного хорового строю, його природи і практичного мислення та усвідомлення диригентом та співаками методів удосконалення хорового звучання.

При дослідженні зони абсолютного слуху були передбачені певні фізичні та психологічні особливості досліджуваних. З десяти досліджуваних до досліду допустили тільки трьох. Півтон за допомогою стробоскопа і генератора звукової частоти був поділений на сто одиниць, які дослідник назвав центами. (Зазначимо, що цент дорівнює одній сотій темперованого півтона). На приладах задавався фізичний унісон. Кожен із досліджуваних мав навушники. Фізичний унісон почали розширювати за допомогою приладів. Так

само був заданий півтон, який звужувався, і коли людський слух сприймав унісон, дослід припинявся. Прилади фіксували зону людського слуху як в плані розширення, так і в плані звуження зони на шкалі 100 центів.

Розглянемо на прикладі висоти звуку "ля".

1-й "ля" (-2 +46)

2-й "ля" (-21 +63)

3-й "ля" (-96 +36)

Термін "абсолютний" виявився теоретичним, що не відповідає дійсності. Адже абсолютний – це точний. Таким чином, в осіб, які мають абсолютний слух, еталоном висоти є уявлення звуків. Це підтвердило, що висотним уявленням звуків є не частоти, а полоси висоти – тобто зони. Тому правильніше назвати абсолютний слух зонним слухом. Узагальнюючи результати експерименту, можна свідчити, що величина зони складає приблизно 50 центів, що дорівнює чверті тону. Гарбузов провів безліч дослідів щодо динамічного, ритмічного, тонального слуху. І у всіх експериментах виявилось: людина не здатна чути точно, людина чує тільки зонно. З експериментів Гарбузова беремо тільки те, що стосується нашої практичної хормейстерської діяльності.

Цікавим був експеримент на інтонування інтервалів в мелодії, коли науково було обґрунтовано хорознавчі теорії розроблені М. Чесноковим та К. Пігровим на основі їх багаторічної практичної діяльності. Для інтонування була задана проста мелодія, де, наприклад, тенденції до розширення великої секунди і звуження малої терції підтвердились. Практикою доведено, що інтонування мелодичних інтервалів має ширшу зону інтонаційних варіантів, чим інтонування гармонічних. Це пояснюється тим, що мелодичний інтервал є гнучким і інтонаційно-виразним, а гармонічний інтервал хоч і має деяку гнучкість, та порівняно з мелодичним, інтонується чітко, стабільно.

У вокальному інтонуванні, так само як у грі на інструментах із нефіксованою висотою звуків, музикант не може спертися на заздалегідь визначений будовою інструмента стрій, тому ще більшого значення набуває

тверде слухове знання строю. Отже, розучування гам викликає чимало незадоволення у музикантів-початківців, але є надійним засобом формування слухових уявлень і навичок звуковисотного інтонування.

В інтонаційному відношенні октава квінта і кварта – важливі інтервали, інтонування яких легко контролювати на слух. За допомогою цих інтервалів (кварта – обернення квінти) можна отримати всі звуки діатонічної і хроматичної гами.

Та саме зонний стрій містить в собі багаточисленність інтонаційних варіантів. Виконання мелодії в зонному строї співацьким голосом або на музичних інструментах з нефіксованою висотою звуків являє собою неповторний інтонаційний варіант, який впливає на відтворення художнього образу.

Вважається, що унісон - це співзвуччя двох або більше звуків, однакових за висотою. Дослідження інтонаційного звучання хорових партій показали, що в хорі унісон буває по ширині зони у 120, 130, 140 центів. Особливо розширюється зона при інфразвучанні, тобто в низькій теситурі. До речі, вібрато видатних співаків Ф. Шаляпіна і К. Карузо сягало ширини 40-160 центів. Звичайно, ми повинні розуміти, що в природі існує два види унісону: фізичний і фізіологічний. Фізичний – коли звуки не відрізняються один від одного, фізіологічний – це унісон з биттям ритму, тембровою окрасою, певним вібрато тощо. Адже ми сприймаємо унісон не тільки як одну висоту звуку, а як пласт наближених висот. Один і той же звук можна проспівати на якусь малу частину тону вище або нижче, тому що співацький голос - це інструмент, який не має фіксованої висоти звуків.

Серед труднощів загальнохорового унісону є невідповідність у напруженні регістрів крайніх голосів: слабкого нижнього у сопрано та могутнього верхнього у басів. Тому чоловічі голоси повинні добре володіти мікстовим звуком у високій теситурі.

Висока теситура викликає напруження голосових зв'язок та збудження нервової системи, яка керує механізмами звукоутворення. Підвищення висоти

тону автоматично супроводжується певним посиленням гучності. Ідучи на верхні звуки, людина фізіологічно напружує м'язи, активізує дихальний апарат. Звісно, бувають випадки іншого співвідношення змін висоти і гучності звуку. Якщо, приміром, підвищення тону супроводжується зменшенням гучності, то це створює художньо-виражальний ефект «згасання», «віддалення». Тому необхідно усвідомлювати, що високі звуки вимагають уміння користуватись головним регістром, потрібно старанно слідкувати за прикритістю звуку, уникати форсування та формувати звук при м'якій атаці. До роботи над верхніми звуками слід приступати лише тоді, коли закріплене правильне звучання примарних тонів.

При пониженні висоти тону вичерпується енергія інтонаційного руху, і це, як правило, супроводжується зменшенням гучності звучання. При нисхідних мелодичних лініях (ходах), як правило, активність послаблюється, дихальні мускули розслабляються, часто дихання переходить в грудне, втрачається вокальна позиція, тому інтонація стає неточною. Переважно звуки втрачають свою вокальну окраску, в комплексі це призводить до фальшивого інтонування. У низькій теситурі необхідно звертати увагу на щільність звуку, на позиційність, яка має бути споріднена з диханням, тобто (за Гарбузовим), зменшувати ширину зони інтонування. Важливу роль відіграє особистий слуховий контроль за звучанням.

Отже, хоролий диригент повинен усвідомлювати, осмислювати проблему видобуття і формування звуку в практичній роботі. Очевидно, що при роботі над унісоном в партії, над ансамблем, слід якомога звужувати унісонну зону звуків. Особливу увагу потрібно звертати на звучання в низькій теситурі. Це стосується й оркестрових диригентів, що працюють з інструментами, у яких немає точно фіксованої висоти (скрипка, віолончель, контрабас).

Диригент, маючи на контролі зонну інтонаційну проблему мусить вирішувати технічні питання комплексно, разом із артикуляцією, диханням, атакою звуку, динамікою, штрихами тощо. Якщо включити сюди ще і образне мислення, створення художнього образу, то можна зробити висновок про

фахові здібності диригента як такого: це не тільки ґрунтовні теоретичні знання, але й психолого-педагогічні, артистичні, виконавські грані професії. Видатний німецький диригент Мюнш сказав: “Якщо у вашій візитці написано, що ви диригент, це не означає, що ви ним стали. Станете ви диригентом тоді, коли станете артистом у повному розумінні цього слова”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банін А. О некоторых акустических и музыкальных элементах хорового строя. М.: Музыка, -1970. 50 с.
2. Гарбузов М. Музикант, дослідник, педагог. М.: Музыка,- 1980. С.112-145.
3. Коломієць О. Хорознавство.К.: Либідь, - 2001. С. 106 – 109.
4. Лащенко А. Хоровая культура: аспекты изучения и развития. К.: Музична Україна - 1989. С. 86-87.
5. Мархлевський А. Практичні основи роботи в хоровому класі. К.: Музична Україна, - 1986. С.44-45.
6. Пігров К. Керівництво хором. М. - 1964. 41с.
7. Рагс Ю. Стрій в музиці. Музична енциклопедія. М. - 1981. 335с.
8. Шип С. Музична форма від звуку до стилю. К.:Заповіт - 1998. С.95-99.

КОРІНЧУК НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА,
викладач математики
Луцького педагогічного коледжу

МАТЕМАТИЧНА ОСВІТА У ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕДЖІ

У статті розглянуто проблеми і завдання викладання математики у педагогічному коледжі, а також особливості викладання математики для різних напрямів підготовки і спеціальностей.

Ключові слова: *математична освіта, цілі навчання, рівень математичної підготовки, диференціація навчання.*

В умовах відтворення і зміцнення інтелектуального потенціалу українського народу, інтеграції в світову систему освіти особливої актуальності набуває забезпечення належного рівня математичної підготовки випускників вищих навчальних закладів. Залежно від типу навчального закладу, його мети конкретизуються цілі навчання та шляхи їх реалізації.

Луцький педагогічний коледж є відомим навчальним закладом в Україні, де працюють висококваліфіковані викладачі природничо-математичних, суспільно-гуманітарних дисциплін та дисциплін спеціального циклу. У коледжі студенти навчаються за спеціальностями: “Початкова освіта”, “Музичне мистецтво”, “Фізичне виховання”, (за програмами підготовки молодшого спеціаліста), та за спеціальностями: “Початкова освіта”, “Дошкільна освіта”, “Музичне мистецтво” (за програмою підготовки бакалавра).

Разом з тим, студенти в коледжі навчаються за такими додатковими кваліфікаціями:

- вчитель іноземної мови початкової школи;
- вчитель інформатики початкової школи;
- оператор комп’ютерних систем;
- організатор роботи з учнівськими об’єднаннями;
- керівник хореографічного колективу;
- сурдопедагог.

Головним завданням колективу коледжу є підготовка для закладів освіти висококваліфікованих спеціалістів, які можуть забезпечити навчально-виховний процес в установах освіти різних форм власності на сучасному етапі.

На виконання цього завдання спрямована вся система навчально-виховної роботи із студентами на заняттях та в позанавчальний час.

Колектив викладачів коледжу працює над такими проблемними завданнями:

1. Формування професійного менталітету у майбутніх педагогів.
2. Підвищення ефективності підготовки майбутніх педагогів шляхом використання нових освітніх технологій.
3. Стимулювання самостійної пізнавальної діяльності студентів.

Перед викладачами циклової комісії математики, інформатики і фізики стоїть завдання визначення ролі математики для майбутніх педагогів, відбір відповідного змісту, форм і методів навчання відповідно до обраної спеціальності, створення умов для найбільш повного задоволення різноманітних навчальних інтересів.

Отже, перед викладачами математики постає багато запитань:

1. Як і для чого навчати математики у педагогічному коледжі?
2. Які з цілей і завдань математичної освіти повинні бути пріоритетними для кожної спеціальності і напряму підготовки?
3. Як найбільш ефективно здійснювати навчально-виховний процес, спираючись при цьому на психологічні особливості та професійну спрямованість вихованців?
4. Чого і як навчати?
5. Який рівень математичної підготовки можна вважати належним (обов'язковим) і достатнім для подальшого життя і професійної діяльності майбутніх педагогів?
6. Чи можна обмежувати навчання математики рівнем обов'язкових знань? Адже не виключено, що професійна орієнтація студентів може змінитися. Тому необхідно створити умови для забезпечення можливостей продовжувати навчання за будь-яким профілем.

7. Чи потрібна педагогічному коледжу науково-дослідницька робота з математики?

8. Як, нарешті, врахувати і найбільш повно задовольнити різноманітні навчальні інтереси при навчанні математики?

Виходячи з основних завдань математичної освіти про гуманізацію навчально-виховного процесу та гуманітаризацію його змісту, в коледжі обрано курс на перехід від принципу “Вся математика для всіх” до врахування індивідуальних параметрів особистості (для чого конкретному студенту потрібна математика, в яких межах і на якому рівні він повинен, хоче і має змогу її засвоїти) і наближення до принципу “математика для кожного”.

Разом з забезпеченням міцного і свідомого оволодіння студентами системою математичних знань, умінь і навичок необхідних у повсякденному житті і у майбутній професійній діяльності, розумового розвитку студентів, формування в них наукового світогляду, загальнолюдських духовних цінностей, особлива увага в коледжі приділяється:

- створенню науково-методичної, теоретичної бази для навчання та майбутньої професійної діяльності студентів;
- виробленню навичок самостійної пізнавальної діяльності студентів;
- формуванню творчої особистості;
- оволодінню методами наукового пошуку;
- залученню обдарованих та здібних студентів до науково-дослідницької діяльності.

При цьому всім студентам, незалежно від обраної спеціальності, забезпечується можливість здобуття математичної освіти на базовому рівні, визначеному навчальним планом та програмами для вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, достатньої для продовження навчання за будь-яким профілем, та створені умови для одержання математичної підготовки понад державний рівень завдяки індивідуалізації навчання, відвідуванню факультативних занять, індивідуально-групових консультацій, участі в науково-дослідницькій роботі при Луцькому педагогічному коледжі.

До коледжу приходять студенти з різним рівнем підготовки. Деякі з них мають глибокі теоретичні знання, практичні уміння і навички, добре розвинуте логічне мислення, навички самостійної роботи, зацікавлені якоюсь конкретною математичною проблемою, були переможцями олімпіад різного рівня. Інші не володіють достатньою мірою уміннями конкретизувати теоретичні положення, робити науково-обґрунтовані узагальнення, здійснювати порівняння, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, не відчують особливої прихильності до математики. Тому диференціація студентів за рівнем математичної підготовки, сформованості загальнонавчальних умінь і навичок, готовності до науково-дослідницької діяльності є шляхом до розв'язання проблеми навчання кожного студента на рівні, що відповідає його індивідуальним можливостям та інтересам.

Робота з вивчення індивідуальних особливостей студентів (властивості мислення, пам'яті, рівня розвиненості загальнонавчальних умінь і навичок, виявлення прогалин у знаннях) розпочинається з перших днів перебування у коледжі і триває протягом усіх років навчання. Створена у коледжі система індивідуально-групових консультацій дозволяє не тільки вивчити індивідуальні особливості студентів, а і своєчасно надати кожному з них необхідну допомогу.

За результатами вступних випробовувань, співбесід, анкетування, результатами перевірочних контрольних робіт на кожному з відділів обговорюються і вносяться доповнення у робочі програми з математики, організовуються факультативи і консультації. У кожній групі створюються динамічні різнорівневі мікрогрупи студентів. До кожної такої мікрогрупи входять ті, хто має приблизно однаковий рівень математичної підготовки, здібностей та інтересу до математики. Викладання в цих мікрогрупах, хоч і ведеться одночасно та за однією програмою, але відрізняється обсягом матеріалу та самостійністю студентів при його вивченні, глибиною теоретичних узагальнень, методами і формами викладання і контролю знань, іншими елементами методики.

У мікрогрупах підвищеного рівня студенти мають більш широкі можливості для самостійного розв'язування задач дослідницького характеру порівняно з іншими мікрогрупами, в яких більше уваги доводиться приділяти формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, загальних та окремих прийомів мислительної діяльності, навчанню методів пошуку розв'язування задач. Сформованість у студентів загальнонавчальних умінь і навичок дає змогу у подальшому використовувати різноманітні активні форми навчання (заняття-лекції з вивчення нового матеріалу, повторення та систематизації знань, практикуми з розв'язування задач, співбесіди з теоретичного матеріалу і способів розв'язування типових задач, семінари з узагальнення і систематизації знань).

Так, при вивченні теми “Паралельність площин” студенти із мікрогрупи підвищеного рівня самостійно висувають гіпотези щодо формулювання ознаки паралельності площин, опоненти висловлюють конкретні зауваження, науково обґрунтовують неправильність того чи іншого твердження, наводять контр-приклад. При доведенні теореми в даній мікрогрупі жодне твердження не буде визнане правильним, якщо воно не обґрунтоване, не доведене. Навіть після закінчення доведення студентів продовжує непокоїти питання: “Чи можна було довести інакше? Простіше? Красивіше?” І такий спосіб знаходиться. Він спирається на результат задачі, яку студенти розв'язували на попередніх заняттях. Викладач у цій ситуації виступає як диригент: висуває проблему на початку заняття, спрямовує дискусію, заохочує студентів до участі в обговоренні, домагається чіткості формулювань та ставить перед ними перспективні завдання.

В іншій мікрогрупі викладач сам проводить евристичну бесіду, пропонуючи при цьому студентам самостійно висунути гіпотезу щодо формулювання ознаки паралельності площин, але перед цим націлює їх на шлях пошуку гіпотез, допомагає критично оцінити запропоновані твердження, попередньо ознайомивши їх з методами спростування гіпотез. Потім колективно визначається спосіб доведення теореми, а далі студенти доводять її

під керівництвом викладача. Працюючи із цими студентами викладач більше уваги приділяє виробленню у них поки що недостатньо сформованих методів наукового пошуку.

Для перевірки знань використовується система диференційованого контролю за досягненням студентами обов'язкових результатів навчання, що сприяє попередженню прогалин та труднощів на подальших етапах навчання.

Наш коледж – навчальний заклад, де ведеться підготовка студентів за різними напрямками і спеціальностями і тому створення теоретичної і психологічної бази для оволодіння системою математичних знань, умінь та навичок, необхідних у майбутній професійній діяльності та подальшому навчанні студентів кожного із відділів, можливе тільки через професійну диференціацію.

Специфіка кожного з наявних у коледжі напрямів навчання потребує відповідної орієнтації всіх навчальних предметів (математики, зокрема) на найбільш повне використання можливостей предмета, крім надання базового рівня знань, для здійснення науково-теоретичної та науково-практичної професійної підготовки студентів залежно від обраної спеціальності, тією роллю, яку відіграє математика у загальній і спеціальній освіті людей педагогічних професій. І це зрозуміло. Адже якщо для майбутніх вчителів музики, фізичного виховання математика – це загальноосвітній предмет, що формує логіку, розвиває мислення і світогляд, елемент їхньої загальної культури, то для майбутніх вчителів початкової школи – це один із основних предметів у їх професійній діяльності.

При вивченні математики на відділах “Музичне мистецтво”, “Фізичне виховання” переваги надаються функції розвитку студентів при навчанні математики, тобто навчання орієнтоване на освіту за допомогою математики, формування в студентів гнучкості, конструктивності, критичності мислення, необхідних для повноцінного функціонування і динамічної адаптації людини в існуючому суспільстві. Саме математика вчить доводити. Розв'язуючи задачі, студент тренується у точності та правильності міркувань, вчиться шукати різні

шляхи виходу із ситуації, що склалася, звикає до подолання труднощів. Вимагаючи від студентів розумових і вольових зусиль, концентрації уваги, активного розвитку уяви, математика розвиває моральні риси особистості (наполегливість, творчу активність, самостійність, відповідальність, працелюбність, дисциплінованість та критичність мислення) і вміння аргументовано відстоювати свої погляди і переконання. Ці якості мислення самі по собі не пов'язані з яким-небудь математичним змістом і математикою взагалі, але вона вносить в їх формування важливий специфічний компонент, який не може бути ефективно реалізований навіть усією сукупністю навчальних предметів. Крім того, такі якості мови, як стислість, ясність, чіткість також найкраще виробляються математикою.

Студенти із відділу «Музичне мистецтво», як правило, володіють здібностями до яскравого та наочного збереження об'єкта в пам'яті, більш розвинутими чуттєво-конкретними формами мислення (у тому числі й оперативного), але можуть відчувати труднощі в оперуванні абстрактними категоріями. При цьому викладачі намагаються частіше використовувати образні форми викладання, принцип наочності та художньої ілюстративності. Там, де це можливо, пропонуються мнемонічні правила застосування змістової частини навчального матеріалу, традиційна система вправ, яка формує практичні вміння і навички, яка замінюється системою творчих і практичних завдань. Широке використання при вивченні предмета відомостей з історії науки, ознайомлення студентів з доволі драматичною боротьбою ідей, долями математичних відкриттів, їх авторів сприяє формуванню у студентів розуміння математики як могутнього засобу пізнання і перетворення дійсності, її ролі в розвитку людської цивілізації, сучасної науки і виробництва, посилення її прикладних аспектів.

На першому-другому курсах студенти коледжу вивчають математику згідно з базовим навчальним планом. Починаючи з другого курсу майбутні вчителі початкових класів мають змогу одержувати математичну підготовку за

програмою ОПКМ. Бажаючі поглибити свою математичну підготовку мають змогу це зробити, відвідуючи факультативні заняття.

Викладання математики на спеціальності “Початкова освіта”, має й інші завдання, оскільки цей предмет для майбутніх вчителів є не тільки елементом загальної культури, а й інструментом їх професійної діяльності. Тому робота викладача математики спрямована на здобуття студентами ґрунтовної математичної підготовки та засвоєння ними зокрема, тих математичних знань, що є основою вчительської професії.

В основу курсу математики на спеціальності “Початкова освіта”, покладено програму коледжу. Програма поділена на теми. До кожної з тем розробляється навчально-методичний комплекс, що дозволяє підвищувати ефективність підготовки майбутніх педагогів. На заняттях з математики широко використовуються нові інформаційно-комунікаційні технології навчання. До кожної із тем з алгебри і геометрії підготовлені і широко використовуються електронні презентації, бібліотека електронних наочностей, електронні навчальні і контролюючі програми.

Головне завдання, що стоїть перед кожним студентом – не просто вивчити програмовий матеріал, а навчитися мислити, оволодівати фундаментальними знаннями. А справжні фундаментальні знання – це не тільки набір певних правил і вмінь розв’язувати стандартні задачі. Це, передусім, глибоке розуміння суті явищ, що вивчаються, залучення до пошуку самих задач, постановки задач, формулювання гіпотез, дослідження їх на правильність. У процесі дослідження студенти самі розробляють способи розв’язування поставленої задачі, реалізують їх, вчаться узагальнювати результати, використовувати їх для постановки нових проблем.

Навчальне дослідження – це не тільки пізнавальна діяльність студентів під керівництвом викладача, а й метод навчання самої дослідницької діяльності. Досягнення цієї мети можливе тільки на базі реалізації діяльнісного підходу, який передбачає навчання не тільки готових знань, а й діяльності по здобуванню цих знань, способів міркувань, створення у процесі навчання

таких педагогічних ситуацій, які стимулюють самостійні відкриття студентами нових фактів та їх доведень. І це, на наш погляд, надзвичайно важливо. Адже коли студент відкриває для себе щось нове, хоч і давно відоме в науці, він міркує як першовідкривач, винахідник. Тому при навчанні математики викладачі велику увагу приділяють пошуку розв'язання задач, роз'ясненню різноманітних прийомів та методів цього пошуку, навчанню студентів цих методів, будують роботу так, щоб логіка навчання збігалася з логікою наукової роботи, набувала дослідницького характеру. Викладачі математики, люди творчі й завзяті, самі займаються науково-дослідницькою роботою і залучають до неї своїх студентів, виробляючи у них смак до творчого пошуку на заняттях та в позанавчальній роботі. Навики дослідницької роботи студенти з успіхом використовують у роботі над курсовими і дипломними проектами.

У підручниках з математики, як правило, викладені згідно з програмою фрагменти математичних теорій (алгебри, геометрії, початків аналізу), тобто готові системи знань. Тому робота викладачів спрямована на те, щоб у процесі навчання змоделювати потенційну дослідницьку діяльність, результатом якої є ці знання. Так, навіть цілеспрямований пошук алгоритмів способом узагальнення розв'язань окремих типових завдань і поступового уточнення загального методу розв'язання вже є творчою задачею.

Особлива увага приділяється задачам, що допускають декілька способів розв'язання. Розкриття можливостей різних способів міркувань, що призводять до одного результату, подальше обговорення знайдених шляхів розв'язання і вибір оптимального сприяє розумовому розвитку студентів, їх творчому ставленню до розв'язування задач. Іноді таким задачам присвячуються цілі заняття (так звані «заняття однієї задачі»), або до такої задачі студенти не один раз повертаються при вивченні різних тем курсу математики, розглядаючи її щоразу під новим кутом зору, знаходячи нові, раніше непомічені деталі, закономірності, особливості. Такі заняття збагачують досвід студентів, розвивають їх логічне мислення, сприяють формуванню системи знань, мають характер довготривалої дослідницької роботи, привчають не зупинятися на

досягнутому, бо процес пізнання не має обмежень. На таких заняттях, що перетворюються на справжню дискусію, панує атмосфера творчої співпраці викладача і студентів, захоплених однією спільною метою – знайти найкращий, оптимальний спосіб розв’язання.

Така робота потребує не тільки накопичення величезної кількості теоретичного і задачного матеріалу, визначення місця і ролі кожної задачі в системі загальної та математичної освіти студентів через міжпредметні зв’язки, а й таку систематизацію матеріалу, що дозволяла б сформуванню у студентів цілісної системи знань як про конкретні математичні об’єкти, так і про способи пошуку методів розв’язання задач взагалі.

Розуміючи це і намагаючись найбільш повно задовольнити різноманітні навчальні інтереси студентів, створити умови для творчої особистості та математичних здібностей кожного з них, викладачами коледжу розроблено збірники задач та науково-методичні посібники, що містять завдання різної складності (від усних вправ та задач обов’язкового рівня до завдань олімпіадного характеру, що вимагають для їх розв’язання справжньої творчості та нестандартного підходу). Задачі у цих збірниках систематизовані за темами та рівнем складності, об’єднані в групи певною спільною ідеєю, яка, поступово розвиваючись і ускладнюючись, дає змогу студенту крок за кроком підніматися по крутих сходинках до вершин пізнання, відчуваючи насолоду від самостійного розв’язання все більш складних завдань. Кожен може тут знайти собі завдання, що відповідає його інтересам, рівню знань. Серед таких збірників і науково – методичних посібників: “Збірник задач з математики” (Є.С. Філіпович).

Подальша індивідуалізація навчання відбувається на позанавчальних заняттях (факультативи, консультації). Тут студенти мають змогу не тільки поглибити свої знання, а й ознайомитися глибше з історією математики, спробувати свої сили у пошуку власних способів доведення задач, що були розв’язані видатними математиками минулого; знайомлячись з публікаціями у журналах «У світі математики», спробувати знайти відповідь на поставлені там

запитання і дізнатися про нерозв'язані проблеми сучасної науки, зайнятися під керівництвом викладача науково – дослідницькою роботою, про результати якої щорічно звітують на науково – теоретичних конференціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Слєпкань З.І. Методика навчання математики: Підручник. –К.: Вища шк., 2006. – 582 с.
2. Математика. Програма для вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації. – К.: Перун, 2001.

БОЙКО ТАМАРА ВАСИЛІВНА,
викладач української мови і літератури
Луцького педагогічного коледжу

ІСТОРИЗМИ ТА АРХАЇЗМИ В РОМАНІ Р. ІВАНИЧУКА “ОРДА”

У статті досліджується проблема використання архаїзмів та історизмів у романі Р. Іваничука “Орда”. Основна увага приділена питанню класифікації застарілої лексики української мови.

Ключові слова: історизми, архаїзми, роман, застаріла лексика.

Історія кожної конкретної мови свідчить, що вона перебуває в постійному русі, змінюється. Хоча ці зміни в різних підсистемах реалізуються не однаково. Найпомітніша динаміка мови у її лексичній системі. У ній фіксуються всі зрушення, які відбуваються у житті суспільства.

У мові українських історичних романів і повістей широко, відповідно до індивідуальної творчої манери того чи іншого письменника, використовується застаріла лексика.

У сучасній україністиці питання використання застарілої лексики в художньому стилі висвітлені ще не досить повно, що й зумовило вибір теми даного дослідження.

Історична романістика Романа Іваничука належить до авангардних творів української історичної прози поряд із романами на історичну тему Павла Загребельного, Валерія Шевчука, Романа Федоріва, Ліни Костенко та інших. Це так звана “нова хвиля” українського історичного роману, що переорієнтувала українську історичну прозу з белетризації, ілюстрування історії на її осмислення в проекції на сьогоднішній день, на вічну загальнолюдську проблематику.

У темряві режиму національного нігілізму він спрямував зір і на незгасний племін “отчого світильника” – народної пам’яті, і на історію людської душі в контексті національно-історичних і загальнолюдських проблем, таких як добро і зло, честь і безчестя, милосердя і жорстокість, банкурство і любов до рідної землі, народу, людства.

Об'єкт дослідження вибрано не випадково. Адже застарілі слова відбивають явища позамовної дійсності, історію суспільства, створюють потрібний історичний фонд.

Висвітлення даного питання допоможе глибше проникнути у творчу лабораторію письменника, збагнути його ідейно-художній ідеал, адже “залежно від світобачення письменника, від того про що він пише і яку форму оповіді обирає, змінюється й арсенал мовно-виражальних засобів, зокрема його словник, через який розкривається ідейно-естетичний зміст художнього твору” [4, с.3].

Роман написаний емоційною, образною мовою. У творі знаходимо велику кількість історизмів та архаїзмів, без яких неможливо дати правдиву соціальну характеристику суспільства певного історичного періоду, відтворити портрет історичного персонажа.

Мета статті – дослідити семантичні особливості архаїзмів та історизмів, їх стилістичну роль у романі “Орда” Р. Іваничука. Звідси випливають і завдання дослідження – виділити лексико-семантичні групи історизмів та архаїзмів, розкрити їх значення, вказати на специфіку використання у художньому тексті.

В основу спостереження над застарілою лексикою покладені порівняльно-історичний та описовий методи, які дають можливість частково простежити розвиток окремих пластів української лексики у зв'язку з розвитком суспільства.

Важливим для вивчення архаїчної лексики, як і будь-якого мовознавчого явища, є історичний підхід. Принцип історизму у мовознавстві вимагає розглядати всі мовні явища і факти в їх динаміці, у постійному розвитку.

Вивчення мовних елементів за допомогою історичного методу має не лише лінгвістичну, а й національно-культурну й соціальну цінність.

Як уже зазначалось, у складі застарілої лексики виділяються дві групи слів: історизми та архаїзми.

Історизми, на відміну від архаїзмів, витіснених з мови синонімічними відповідниками, не мають у сучасній літературній мові однозначних

замінників. Тому, коли виникає потреба назвати той чи інший предмет старовини, зникле явище, поняття або подію, що відбулась в минулому, завжди звертаються до цієї категорії лексики.

Архаїзми використовуються “сучасними письменниками в мові історичних романів, повістей, оповідань та інших творів. Відтворюючи факти і події минулих епох, письменник природно активізує, відживлює і слова-позначення, що належать до тих епох” [1, с.147].

У мовознавстві є різні підходи до проблем класифікації архаїчних слів з точки зору їх семантичних ознак. Так, М.А.Жовтобрюх та Б.М.Кулик підкреслюють, що до історизмів належать номінації речей одягу, які носили колись, а тепер зовсім не носять, назви зниклих побутових понять, забутих знарядь праці, назви старовинної зброї, старовинних одиниць міри, монет, назви колишніх професій, представників неіснуючих тепер соціальних груп населення, установ, адміністративних понять [6, с.58].

О. Т. Волох, М. П. Чемерисов, Є. І. Чернов історизми поділяють на три групи:

1. Історизми епохи Київської Русі.
2. Лексика, пов'язана з життям українського народу в дожовтневу епоху.
3. Слова, які характеризують старий соціальний устрій, державний лад, дореволюційний побут і стали історизмами після Великої Жовтневої соціалістичної революції [2, с.88].

В українському мовознавстві найбільш ґрунтовною є класифікація

Т. К. Чорторецької, представлена у колективній монографії “Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія” під редакцією

І. К. Білодіда, де виділено такі найголовніші семантичні групи матеріальних архаїзмів, тобто історизмів:

1. Слова, що характеризують класову структуру суспільства, соціальний стан, місце людини в суспільстві, взаємовідносини представників різних верств населення минулих часів.

2. Номінації колишніх урядових і військових чинів, адміністративних посад.

3. Назви існуючих у наш час установ і організацій.

4. Назви колишніх професій.

5. Лексика на позначення зниклих побутових понять, звичаїв, обрядів.

6. Найменування зброї, амуніції, військових регалій.

7. Слова, на позначення назв старовинного чоловічого та жіночого одягу, взуття, головних уборів.

8. Назви старовинних монет, метрологічна лексика.

9. Назви колишніх знарядь праці, якими тепер не користуються на виробництві та у господарстві.

10. Назви старовинного посуду.

11. Імена і прізвища відомих історичних діячів.

12. Назви зниклих народів, які відіграли певну роль в історії людства.

13. Назви колишніх релігійних організацій та їх представників

[10, с.234 - 236].

Цей семантичний поділ історизмів ліг в основу опису мовного матеріалу наукової статті.

Серед матеріальних архаїзмів, представлених в аналізованому тексті, активно репрезентована група слів, що характеризують класову структуру суспільства, соціальний стан, місце людини в суспільстві та суспільні взаємовідносини представників різних верств населення минулих часів.

Уживаними є слова: цар – 66, граф – 89, князь – 68, король – 3, імператор – 112. Наприклад:

- цар дав доручення (66); цар – “володар якої-небудь країни (як загальна назва) не титул” (9; XI, с.181);

- князь повернувся (68); князь – “голова роду, племені, що стояв на чолі військової дружини, а з розвитком феодалізму – вождь війська та правитель князівства” (9; IV, с.199);

- граф був на прийомі (89); граф – “у Західній Європі і дореволюційній Росії – дворянський титул (середній між князем і барином)” (9; II, с.160).

Зазначеній групі лексем семантично протиставляються слова на позначення соціального стану гноблених верств населення:

- робив із підлеглого люду рабів (16); раб – “у рабовласницькому суспільстві – представник експлуатованого класу, людина, яка була позбавлена будь-яких прав і засобів виробництва й перебувала у певній власності свого володаря – рабовласника” (9; VIII, с.424);

- чернь не народжує героїв (116); чернь – “простий народ, низи суспільства” (9; XI, с.312).

Проблема роману, його широкий соціально-історичний фон зумовили активне функціонування лексики на позначення колишнього державного і політико-економічного устрою деяких країн:

- на останній раді (40); рада – “у Запорізькій Січі та Лівобережній Україні в XVII – XVIII століттях – загальні збори в козаків” (9; VIII, с.427);

- перестає бути імперією (96); імперія – “велика монархічна держава, на чолі якої стоїть імператор” (9; IV, с.21).

Відносини представників різних соціальних груп населення України XVII століття характеризує лексика, яка називає податки і прибутки:

- чинш у державну казну (83); чинш – “натуральний або грошовий податок, що його платили поміщикам чи на державу у феодальній Європі” (9; XI, с.327);

- братимуть данину (11); данина – “найдавніша форма оподаткування населення, яка в різних історичних умовах виступала у вигляді прямого державного податку, військової контрибуції або феодальної ренти” (9; II, с.210).

Аналізована група історизмів в романі представлена дуже широко. Однак, найчисельнішою щодо наповнюваності і вживання є семантична група матеріальних архаїзмів, до складу якої входять назви колишніх урядових і

військових чинів, адміністративних посад. Причиною цього, безперечно, є прагнення автора об'єктивно відтворити історію.

- найближчий сановник (4); сановник – “у дореволюційній Росії особа, що мала високий сан, чин” (9; IX, с.54);

- генерального хорунжого (34); хорунжий – “у XVII – XVIII століттях на Україні особа, що входила до складу генеральної старшини й головним чином інспектувала військо, а також була охоронцем великого полкового і малого прапора” (9; XI, с.131);

- в'язали осавула (3); осавул – “виборна службова особа, що займала одну з адміністративно-військових посад на Україні в XVII – XVIII століттях” (9; V, с.751);

- вусатий запорожець з “оселедцем” (76); запорожці – “українські козаки, які жили в пониззі Дніпра за порогами в XVI – XVII століттях” (9; III, с.272).

Досить численну групу історизмів становлять слова на позначення старовинної зброї, амуніції, військових регалій. У складі цієї групи номінацій можна виділити окремі підгрупи, серед яких є слова-назви зброї, наприклад:

- відбирають меч (133); меч – “старовинна зброя у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою” (9; IV, с.697);

- передасть клейноди (27); клейнод – “знаки влади, регалії” (9; IV, с.178);

- віддати булаву (46); булава – “палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю, знак влади” (9; I, с.253).

Менш уживані в тексті назви старовинних видів транспорту:

- кибитка зупинилася (114); кибитка – “критий візок у кочових народів, халабуда” (9; IV, с.144).

Значну групу історизмів становлять назви старовинного чоловічого та жіночого одягу, головних уборів, які вийшли з ужитку. Серед назв одягу широко функціонують такі:

- в поношених кунтушах (153); кунтуш – “верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського і польського населення XVI – XVIII століть” (9; IV, с.420);

- козацькі косоворотки (73); косоворотка – “російська чоловіча сорочка із стоячим коміром, що застібається збоку” (9; IV, с.307);

- в яскравих кафтанах (189); кафтан – “кафтан, жупан” (9; IV, с.122);

- пов’язали їй на голову очіпок (161); очіпок – “старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з повздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся” (9; V, с.833).

Серед найменувань старовинних монет найбільш уживаними є такі:

- наповнені московськими червінцями (83); червінці – “загальна назва іноземних золотих монет, що були в обігу в допетровській Росії” (9; XI, с.295);

- за гривеники (47); гривеник – “срібна монета в десять копійок” (9; II, с.166).

Метрологічні назви у романі репрезентовано кількома лексемами, наприклад:

- виросла в півсажня (60); сажень – “давня східнослов’янська лінійна міра, яка вживалася до запровадження метричної системи мір, з XVIII століття дорівнювала 3 аршинам, або 2,134 м” (9; IX, с.15).

До історизмів належать також імена та прізвища відомих історичних постатей російського, українського та інших народів, визначних культурних діячів, письменників: Батько Хмель (19), гетьман Мазепа (3), князь Меншиков (3), Іван Скоропадський (16), Пилип Орлик (26) та інші.

До цієї ж групи входять також реальні й міфічні імена та прізвища царів, імператорів: король Карл VII (3), осавул Кенінгсен (3), цар Петро I (4), полковник Іван Ніс (3).

Серед слів-історизмів слід виділити також деякі географічні назви: Батурич (3), на Бояновій землі (121), неподалік Ромаданівського шляху (39).

Таким чином, вживання лексичних історизмів є важливим мовним засобом, який дозволив письменникові правдиво і об’єктивно охарактеризувати українське суспільство XVII століття, об’єктивно відобразити соціальний портрет народності України цього історичного періоду, відтворити культурно-побутовий колорит того часу.

Другу велику групу застарілої лексики в романі “Орда” становлять архаїзми. Передусім Р. Іваничук використовує власне лексичні архаїзми, тобто застарілі слова, витіснені з мови словами того ж самого значення, але зовсім іншої основи. Ця група найбільш чисельна, вона включає більше трьох четвертих архаїзмів.

Аналізуючи засоби мовної індивідуалізації у творах української історичної прози, Л.Г.Скрипник відзначає: “Для відтворення характеру мови далекого минулого письменники черпають стилізуючі засоби із джерел, що виходять за межі стилів української літературної мови. Особливо часто використовують вони лексичні та граматично-структурні елементи старослов’янської та староукраїнської мов, а також діалектів, що зберігають архаїзуючий струмінь” [8, с.86].

Архаїзми, як відомо, вступають у синонімічну конкуренцію з сучасними словами. Кількість архаїзмів та історизмів у мові автора в діалогах звичайно не однакова. Застаріла лексика використовується в сучасній українській мові у двох своїх основних формах: у вигляді історизмів і стилістичних архаїзмів. Архаїзми відзначаються значно більшою у порівнянні з історизмами стилістичною завантаженістю. Вони несуть у собі заряд великої емоційно-експресивної наснаги двох протилежних планів: піднесено-урочистого і сатирично-гумористичного.

Застаріла лексика в тексті виконує певні стилістичні функції, несе в собі специфічний експресивний заряд. Так вона створює урочисто-піднесений або знижено-саркастичний план, допомагає відтворити колорит певної епохи чи історичної доби, сприяє точній характеристиці персонажів тощо.

Дослідження архаїзмів має і практичне значення, тому що допомагає глибше вивчити динаміку лексичної системи мови, сприяє дослідженню особливостей творчої манери письменника, який пише на історичні теми.

Результати і матеріали статті можуть бути використані у вузівському та шкільному курсі української мови і літератури при проведенні позакласних і факультативних занять з української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Питання розвитку мови української радянської художньої прози. – К.: Наукова думка, 1955.
2. Волох О. Т., Чемерисов М. П., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа, 1976.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник літературних термінів. – К., 1985.
4. Дятчук В. В., Пустовіт П. О. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1983.
5. Етимологічний словник української мови. – К., 1982 – 1985.
6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: Частина I. – К., 1972.
7. Іваничук Р. Орда. – Львів, 1992.
8. Скрипник Л. Г. Особливості мови і стилю української радянської художньо-історичної прози. – К., 1958.
9. СУМ – Словник української мови: В 11-ти томах. – К., 1970 – 1980.
10. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1973.

ТРОЦЬ ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА,
викладач фортепіано
Луцького педагогічного коледжу

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

У статті розглядаються методи розвитку музичного мислення учня-піаніста, яке є видом творчої психічної активності, і потребує відповідних здібностей.

Ключові слова: *музика, мислення, інтелект, здібності, розвиток, емоційність, виконання.*

Мета статті полягає у розкритті специфіки методів розвитку музичного мислення учня-піаніста та пошуки найбільш ефективних засобів впливу на учня в його роботі над виконавським завданням.

Завдання статті - зосередити увагу на проблемі інтелектуального розвитку учня, у процесі виховання музичної та загальної культури.

Музика є особливим видом інтелектуальної діяльності, дуже подібним до мислення, яке відбувається в інших формах і за іншими законами. В основі художньої творчості лежить мислення образами, якщо це стосується музики – то музичними, втіленими в інтонаціях і звукових комплексах. В процесі художньої праці, тобто створення музичного твору, працює і логічне мислення, яке бере участь в конструюванні звукоутворень, проявляється в художньому результаті та його оцінці.

Отже, кажучи про виховання музичного мислення, ми будемо досліджувати не тільки специфічну, музичну, його основу, але й форми та прийоми розвитку абстрактно-логічного мислення на заняттях з музики.

Музика – мистецтво звуку і почуття, образи, ідеї, які вона виражає, втіленні в звуках. Область музичного мислення піддається логічному усвідомленню – розум людини спроможний осмислити, організувати музичний матеріал.

Виховання музичного мислення – дуже складне питання. Як специфічний вид розумової діяльності, музичне мислення є узагальненим і комплексним відображення дійсності у процесі виконання конкретних виконавських завдань, переведення змісту з нехудожньої матеріальної системи (нотного запису) в художню. Мислення музичними образами передбачає особливу матеріальну базу існування кожного виду мистецтва.

У процесі роботи над музичним твором учневі доводиться детально вивчати й нерідко поелементно проробляти його систему виразових засобів, наприклад: інтонаційну гнучкість і виразовість мелодичної лінії, логіку метро-ритмічної та гармонічної структур, точність штрихів, насиченість та конкретність поетичних образів і настроїв. Отже, внутрішні уявлення є основою та опорою музичного мислення. При цьому музичне мислення як здатність людини відображати дійсність у звуках, виражати у них свої враження та переживання має важливу характеристику – воно по природі своїй є емоційним.

Для розвитку музичного мислення ефективним є такі напрями роботи.. По-перше, усіма можливими засобами активізувати діяльність слуху; по-друге, виховувати свідоме ставлення учнів до занять музикою.

Двосторонність загальномузичного розвитку – одночасно емоційного та інтелектуального - є однією зі специфічних проблем виховання музичного мислення.

У процесі формування музикального слуху важливо навчити учня – слухати себе. Це поняття включає три обов'язкових характеристики:

- 1) слухове уявлення, яке має конкретність, індивідуальну виразність;
- 2) самоконтроль – уміння слухом контролювати свою гру;
- 3) самооцінка, тобто зіставлення реального звучання з уявленим ідеальним.

Слухове осягнення музики – це напружений творчий процес. Учень працює за фортепіано, шукає найкраще втілення тієї чи іншої думки. Його

внутрішні слухові уявлення – це скоректовані роботою уяви відбитки реально почутого.

Виразне внутрішнє відчуття музики – художня необхідність. Воно повинно стати художньою потребою учня, тому що, слухове уявлення - основа активної дії музиканта. Здібність внутрішньослухового відчуття музики є одним із важливих компонентів музичного слуху.

Розроблена Б. Асаф'євим інтонаційна концепція розуміння музичного твору як найскладнішої системи “взаємотяжінь, що впливають одне на одне на різних відстанях із різною силою; інтонаційних арок, що перехрещуються” [2, с.133], дозволила визначити шляхи і прийоми виховання культури інтонаційно-смыслового розкриття музики. Оволодіння такою культурою вимагає копіткої праці кожного музиканта над розвитком інтонаційної активності свого внутрішнього слуху, і у практиці навчання музики повинно бути предметом спеціального засвоєння. Культура активного інтонування, яка спирається на систему теоретичних і практичних знань, є більш високим етапом розвитку музичного мислення.

Інтонування – слухання музики «в одночасному охопленні всіх компонентів так, щоб кожна мить звукового руху усвідомлювалася в її зв'язку з попереднім та наступним»[2, с.235] - Б.Асаф'єв передбачає здатність музичного мислення не тільки формувати звукові уявлення, послідовно розгорнуті в часі, а й оперувати ними, здійснювати повні інтелектуальні операції: зіставлення, поєднання, узагальнення тощо. Інтелектуальні операції – це той вирішальний фактор, без якого конкретні звукокомплекси не можуть бути змістовно осмислені й художньо інтерпретовані музикантом.

Виникнення слухових уявлень під час гри на інструменті залежить від методики викладання. Способи практичних дій, система та організація роботи учня можуть стимулювати внутрішній слух. Найбільш ефективним засобом є робота над музичними творами без інструменту. З точки зору сучасної науки, внутрішнє уявлення, мислення, установка “хочу зіграти так, а не інакше” – це організована психічна енергія, яка трансформується в енергію фізичну. Рухи

рук набувають доцільності, спрямованості, логічності. У зв'язку з цим вживається термін “чутлива рука” – рука піаніста, яка настроюється завдяки внутрішньому уявленню про потрібні рухи та ігрові прийоми.

Ще І.М.Сеченовим було сформульовано положення, що “думка може бути засвоєною чи зрозумілою тільки тоді, коли вона входить у склад особистого досвіду людини”[6]. Не є винятком і музична думка. Вона зі всією настирливістю потребує особистого досвіду учня, щоб бути асимільованою музичною свідомістю.

Гра на музичному інструменті щедро збагачує учня власноручно здобутим досвідом, створює основу для музично-розумових операцій. Слід зауважити, що для розвитку мислення учня досвід, набутий через виконання музики, особливо цінний. Суть в тому, що цей досвід, як уже було зазначено, наслідок безпосередніх ігрових дій. В.О.Сухомлинський, наприклад, звертав увагу на роль практичних операцій рук у навчанні. Якщо “поєднуються зусилля розуму і рук..., інформація йде двома безперервними зустрічними потоками – від рук до мозку і від мозку до рук”[7].

Спостереження доводять, що музично-розумові процеси, що базуються на виконавських діях, розвиваються максимально успішно.

Формоструктура музики, її мелодичні, поліфонічні, гармонічні, метро-ритмічні, тембро-динамічні та інші особливості – все це випробувано і застосовано у виконавській діяльності і наповнюється реальним музичним змістом.

Б. Асаф'єв відзначав, що виконавська практика діє як “відчуття зсередини”. Саме ці “відчуття зсередини” і проявляють логічні абстракції, створюють умови для успішної музично-інтелектуальної діяльності учня [2]. Для навчання учня музиці бажана “наочна” художня ілюстрація. Не можна не відзначити, що залучаючись до діяльності пов'язаної з виконавською, музичний інтелект отримує всебічний гармонічний розвиток. Г.Г.Нейгауз говорив, що вивчаючи з учнями музичні твори постійно опрацьовував

положення з курсу гармонії, побудови мелодії, аналізу форм, поки учні не засвоювали вміння мислити як музиканти [4, с.62].

Художнє виконання музики вводить в силу всі “механізми” музичного мислення, мобілізує всі форми музично-розумових дій учня. Якщо виконання музики сприяє кращому її розумінню, то, розуміння – необхідна умова художнього виконання. Викладач гри на інструменті повинен донести до учня не тільки зміст музичного твору, його поетичний образ, але й докладно проаналізувати форму, структуру, гармонію, мелодію, поліфонічну фактуру. Викладач повинен бути одночасно істориком музики, теоретиком, учителем сольфеджіо, гармонії, гри на фортепіано.

Великі майстри виконавства і педагоги мають спільну думку у тому що, інтерпретація музичних творів це нерозривний союз почуття та розуму, переживання та розуміння.

Формувати музичне мислення - значить формувати в учня відповідні уявлення та поняття, теоретично поглиблювати та уточнювати їх. Зрозуміло, що завдання такого роду може бути здійснене при всебічному використанні викладачем словесного методу. Якщо за допомогою ілюстративного показу на інструменті викладач може дати учневі емоційний імпульс, то через слово він прямо апелює до інтелекту учня, його професійної свідомості, стимулює теоретичне осмислення музичних явищ.

Словесні впливи на учня під час уроку музики повинні бути орієнтовані від одиничного до загального. Все, що піддається синтезу на матеріалі музичних творів, які вивчаються в класі, – повинно узагальнюватись викладачем. Це створює сприятливі умови для розвитку мислення учня, формування його здібностей до осягнення закономірностей музичного мистецтва.

Апеляція до емоційної сторони музичної свідомості учня загально прийнятий, можна сказати, магістральний шлях навчання гри на будь-якому музичному інструменті, так само навчанню співу, чи диригуванню. Емоції та мислення мають одні джерела. Поза емоціями нема і музичного мислення.

Якщо викладач не загострить сферу відчуттів молодого музиканта, не розвине його здібностей до переживання прекрасного, йому не вдасться вирішити завдання, пов'язане з розвитком професійного мислення майбутнього викладача музики.

Емоційна природа музичного мислення базується на використанні системи теоретичних категорій. Ознаки стилів, жанрів, формоструктур, елементів музичної виразності – все це відображається у мисленні учня не інакше як через системи уявлень і понять. Таким чином, уявлення і поняття – важливе завдання у формуванні музичного мислення майбутнього вчителя музики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процес. – Л.: 1963. – С. 133, 235.
2. Барановський М.Т. О психологических предпосылках предметно-пространственных слуховых представлений. – У кн.: “Проблемы музыкального мышления”. - Л.: 1952. – 362 с.
3. Кременштейн Б.Л. Внутренний слух и его роль в профессии музыканта-исполнителя. – У кн. “Психология музыкальной деятельности”. - М.: 2003. – С. 165, 167.
4. Кременштейн Б.Л. Педагогика Г.Г.Нейгауза. – М.: 1984. – С.62.
5. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість. – Житомир.: 2006.
6. Сеченов И.М. Избранные произведения. – Л.: 1952. – 386 с.
7. Сухомлинський В.О. О воспитании. – М.: 1988. – С. 124,127.

**СТОЛЯРЧУК ЛЮБОВ ІВАНІВНА,
МАЗУРОК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА,
викладачі фортепіано
Луцького педагогічного коледжу**

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ МУЗИКОЮ НА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджується питання впливу занять музикою на розвиток інтелектуального потенціалу особистості, розкривається зв'язок повсякденної роботи в класі фортепіано з розвитком інтелектуальних умінь студентів.

Ключові слова: *інтелект, інтелектуальні вміння, музичні заняття, гармонійний розвиток особистості, фортепіанне виконавське мистецтво.*

Формування культури інтелектуальної діяльності молоді завжди було і залишається одним з основних загальноосвітніх та виховних завдань. На рубежі третього тисячоліття педагогічна спільнота розвинутих країн, усвідомлюючи обмеженість та небезпеку механічної функціональності в розвитку людини та суспільства, прагне переглянути філософські основи освіти, звертається до гуманістичних традицій минулого, коли освіта не мислилась поза мистецтвом і широко використовувала його і як предмет, і як метод навчання. Великі надії педагогів покладаються, зокрема, на музику, яка повинна збагатити розумові та духовні сили учнів і допомогти їм у подоланні труднощів освіти [3].

Поняття «інтелект», що перейшло в сучасні мови з латині в XVI столітті і означало спочатку *здатність розуміти*, стає в останні десятиріччя все більш важливою загальнонауковою категорією.

Питанням критеріїв інтелектуального розвитку займались Д.Б.Ельконін, Н.А.Менчинська та інші фахівці. Н.Д.Левітов надає такі змістовні критерії інтелектуального розвитку: *самостійність мислення, швидкість і міцність засвоєння навчального матеріалу, винахідливість у вирішенні нестандартних завдань, глибоке проникнення в сутність явищ, що вивчаються (уміння*

відрізнити головне від другорядного), відсутність схильності до необґрунтованих думок.

Взагалі, інтелект (від латинського *intelektus* – розуміння, поняття) – в широкому значенні – вся пізнавальна діяльність людини, в більш вузькому – мислення .

Мета статті: узагальнюючи результати досліджень провідних науковців, аналізуючи психолого-педагогічні основи інтелектуального розвитку, довести позитивний вплив музичних занять на розвиток інтелекту .

Завдання статті: у контексті оптимізації підготовки фахівців у галузі музичної педагогіки розробити рекомендації щодо розвитку конкретних інтелектуальних умінь, інтегрованих у процес вивчення фахових дисциплін студентів відділення «Музичне виховання» педагогічного коледжу.

У педагогічній енциклопедії підкреслюється: *“інтелектуальне виховання – найважливіша сторона підготовки до життя і праці підростаючих поколінь, що полягає в керівництві процесом розвитком інтелекту і пізнавальних здібностей шляхом збудження інтересу до інтелектуальної діяльності, озброєння знаннями та методами їх здобуття і застосування на практиці, прищеплення культури інтелектуальної праці”* [6].

Від уміння педагога організувати систематичну пізнавальну діяльність залежить ступінь інтересу учнів до навчання, рівень знань, готовність до постійної самоосвіти, тобто їх інтелектуальний розвиток, що переконливо доводить сучасна психологія і педагогіка.

Значний внесок в розкриття цієї проблеми внесли Н.А.Менчинська, П.Я.Гальперін, Н.Ф.Тализіна, Т.В.Кудрявцев, Ю.К.Бабанський, І.Я.Лернер, М.І.Махмутов, А.М.Матюшкин, І.С. Якиманська та інші. Більшість дослідників визнають, що розвиток інтелектуальних умінь тісно пов'язаний з розвитком творчих здібностей молоді, а творчі здібності реалізуються через розумову діяльність, через мислення.

“Музику людство ніколи не відділяло від мислення, вважаючи її частиною мислення та деякою мірою його джерелом” [3]. Відтак дослідження, проведені

групою професорів педагогічного факультету Університету Чикаго за Чикагською Програмою Мистецтва і Партнерства вказують на великий позитивний вплив музики на інтелектуальний розвиток дітей. Вивчалось питання стосовно доцільності широкого введення музики в освітній процес. Висновки вражали. Діти у класах з поглибленим вивченням музичного мистецтва набагато краще встигали з усіх шкільних дисциплін, ніж діти з контрольних груп (що навчалися за звичайним шкільним курсом). Через рік після початку занять музикою вони показували більш високі результати в тестах на пам'ять, пов'язаних з такими показниками загального інтелектуального розвитку, як грамотність, математичне мислення та рівень IQ. Дані тестів підтверджені результатами сканування мозку.

Надзвичайну ефективність музики як стимулятора шкільної успішності і академічної компетентності підтверджують дослідження Марії Мантуржевської. Тестування молодих польських музикантів підтвердило, що два “стовпи” шкільного навчання – навички зв'язного мовлення та математичні навички – виявилися у музикантів значно більш розвиненими, ніж у представників інших професій. Регулярні заняття музикою також поліпшують пам'ять і стимулюють розумовий розвиток.

Цікавим є досвід музичного педагога Шиніцу Сузукі (Японія). Він практикує початок занять на скрипці у ранньому віці та активно залучає батьків до процесу музичного навчання. Заняття за його системою сприяють розумовому розвитку учнів значно більше, ніж розвиткові їхніх музичних даних. Гра на музичному інструменті розвиває тактильні відчуття. Вже через декілька місяців занять експериментальна “група Сузукі” випередила своїх однолітків за рівнем розвитку візуально-моторних навичок.

Група російських вчених на чолі з професором Т.Н. Маляренко першими дійшли висновку, що музика реорганізує мозкові функції. Потрібно зазначити, що в музикантів менше виражена асиметрія, в процесі мозкової діяльності півкулі мозку легше підміняють одна одну і передають різні функції, є більш рівноправними у порівнянні з тими людьми, хто музикою не займається.

Науковці зафіксували, що у музикантів збільшена та ділянка мозку, яка відповідає за моторні навички та їх зв'язок з інформацією, що надходить від органів відчуття.

Для глибшого розуміння суті поставленої в статті проблеми розкриємо зв'язок занять з профільних дисциплін “основний музичний інструмент” (фортепіано), “акомпанемент”, “додатковий музичний інструмент”, методів вивчення музичних творів з розвитком конкретних інтелектуальних умінь студентів.

Ю.К.Бабанський виділяє такі групи інтелектуальних умінь: мотивувати свою діяльність; уважно сприймати інформацію; раціонально запам'ятовувати; логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне; вирішувати проблемні пізнавальні завдання; самостійно виконувати вправи; здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності [1].

Перед студентами відділення “Музичне виховання” педагогічного коледжу, що опановують мистецтво гри на музичному інструменті стоять складні завдання. Головне – підготувати себе до майбутньої професійної діяльності, основною метою якої повинно бути формування високого культурно-мистецького рівня, зацікавленості дітей справжнім музичним мистецтвом. Досягнути цієї мети зможе тільки той майбутній педагог, який досконало володіє музичним інструментом, мистецтвом переконання словом, високим рівнем інтелекту.

Специфічні принципи навчання гри на фортепіано – єдність навчання та музично-творчого виховання – пов'язані зі створенням музичного образу твору. Виділення основних структурних елементів-видів музичної діяльності і форм роботи, з яких складається навчання музиці, дає можливість сконструювати інваріант системи комплексного музичного виховання студентів-піаністів.

Для втілення задуму композитора виконавець повинен оволодіти певною майстерністю, сумою знань, умінь та навичок. Тому у класі фортепіано студенти займаються різними видами музичної діяльності:

- виконанням фортепіанних творів різних авторів, форм та стилів;
- роботою над формуванням технічних навичок на матеріалі вправ та етюдів;
- читкою з листа, грою в ансамблі та акомпанементом;
- творчим музикуванням (гра по слуху, транспонування та елементарна імпровізація);
- сприйманням та естетичною оцінкою музичних творів на основі виконавського досвіду та теоретичних знань студентів.

Яким же чином слід організувати роботу у класі фортепіано, щоб розвинути конкретні інтелектуальні уміння? Для цього вважаємо за доцільне навчити студента:

– ***мотивувати свою діяльність.*** Успіх будь-якої діяльності (в нашому випадку оволодіння грою на фортепіано) залежить від наявності позитивних мотивів навчання. Педагоги повинні створювати найсприятливіші умови для підтримки цієї властивої людині цікавості, не гасити її, а доповнювати новими мотивами, що йдуть від самого змісту навчання. При цьому, в першу чергу, необхідно пробудити інтерес до творчості. Ілюстративно-наочний показ на інструменті та словесне пояснення педагога допоможуть дати безпосередній емоційний імпульс студентові, продемонструвати звучання твору та викликати бажання працювати на музичному інструменті [8].

– ***уважно сприймати інформацію.*** Вміння людини сприймати тісно пов'язане з мисленням, з розумінням ества предмету. Найважливішою формою вміння сприймати є вміння спостерігати.

Спрямування уваги на мету – перша умова успіху в роботі. Мета повинна бути правильно визначена, поставлена і, найважливіше, усвідомлена. Відтак ми визначаємо три головних ланки в ланцюжку психологічних передумов успішної піаністичної роботи: ясне бачення мети, зосередження на ній уваги, велика і наполеглива воля до її досягнення.

У цьому контексті ми говоримо про *зосередженість* як про не менш важливу умову успіху в роботі. Маємо на увазі – зосередженість і розподіл

уваги на конкретні складові роботи, зосередженість і раціональний режим роботи, а також зосередженість і проблему естрадного хвилювання. Видатний піаніст Вальтер Гізекінг, досліджуючи це питання говорив, що вправлятися годинами, не концентруючи думки і слуху на кожній ноті – значить витратити час даремно [4].

– **раціонально запам'ятовувати.** Оскільки музика – мистецтво слухових вражень і сприймань, музична пам'ять є перш за все слуховою пам'яттю. Раціоналізувати запам'ятовування музики – основне завдання педагогіки музичної пам'яті. Процес запам'ятовування матеріалу здійснюється під час інтенсивної емоційної та художньо-інтелектуальної діяльності. Вивчаючи напам'ять музичні твори, потрібно дотримуватися дидактичного принципу «від загального до конкретного». Спочатку слід зрозуміти музичну форму в цілому, аби усвідомити її єдність, і тільки після цього переходити до диференційованого засвоєння її частин. Специфічним прийомом вивчення музичних творів напам'ять є запам'ятовування, що базується на внутрішньо-слухових уявленнях. Разом з тим важливого значення набуває інтелектуально-розвивальний метод, який передбачає розуміння основних стилістичних та конструктивно-логічних особливостей музичного твору (форма, тонально-гармонічний план, ритміка, фактура тощо) [8].

– **логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне.** Уміння мислити (найважливіше зі всіх інтелектуальних умінь) припускає вміння використовувати логічні форми – поняття, думки і висновки, включає вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати і узагальнювати. Це вміння в класі фортепіано розвивається шляхом серйозного аналітичного осмислення матеріалу, що вивчається, інтерпретації музичного твору через розуміння, поглиблене усвідомлення основних особливостей стилістики та формоутворення того чи іншого твору.

В розучуванні музичного твору цілісна уява про твір виходить на перший план головним чином на початковій, а потім на кінцевій стадії роботи, в періоди ознайомлення та виконання. У проміжку між цими двома стадіями, під

час найдовшого і складного періоду розучування, доводиться дробити твір. Звісно, і під час такої фрагментарної роботи не можна зовсім забувати про ціле, необхідно співвідносити з ним кожен опрацьовуваний деталь. Роботу над виразністю музичної мови студент повинен починати з інтонації, яка має звучати осмислено. Не може бути нічого приблизного у фразуванні, інтонуванні, штриху при виконанні твору. Продовжуючи роботу над інтонацією, відтак і над мелодією, необхідно велику увагу спрямовувати і на сприйняття гармонії. Ось тут повною мірою студентом використовується вміння логічно осмислювати навчальний матеріал.

– **самостійно виконувати вправи.** Сучасна педагогіка виходить з того, що студент повинен бути не тільки об'єктом навчання, пасивно сприймаючим навчальну інформацію. Він покликаний одночасно бути активним суб'єктом його, який самостійно оволодіває знаннями і виконує поставлені завдання. Для цього у нього необхідно виробляти не тільки навички уважного сприйняття навчальної інформації, але і самостійність в навчанні та вміння виконувати проблемні завдання.

– **здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності.** Головною метою педагога-піаніста є формування слухо-моторних уявлень на основі самоконтролю. Вони включають такі компоненти: слухові образи, рухові навички, емоційні реакції, творчу самостійність. Слуховий контроль є домінуючим у повсякденній роботі студента. При цьому студент не може залишатися пасивним, індиферентним, емоційно та інтелектуально бездіяльним.

Досвід роботи педагогів-музикантів показує, що для розвитку навичок самоконтролю у студентів, без яких неможливо об'єктивно оцінити реальну ефективність навчання, важливе публічне виконання музичного твору. Саме естрадний виступ, який є неможливим без самоконтролю, дає поштовх художньому розвитку студента, тільки тут проявляються справжні переваги та недоліки виконання.

Висновки. Регулярні заняття творчістю розвивають уважність, відповідальність, системність, самодисципліну, сприяють формуванню навичок групового спілкування, самовдосконаленню, а заняття музикою – слух, музичні смаки і, що особливо важливо, творчу уяву. Існує думка, що займатися музикою потрібно тільки обдарованим дітям — тим, які мають музичний слух, відчуття ритму, хист до музикування. Насправді це не так. Музика потрібна кожному для його успішного розвитку.

Вузько сфокусована навчальна програма, у якій немає предметів мистецтва або їм надається мало уваги здійснює негативний вплив на розвиток когнітивної компетентності і навичок мислення, а також на розвиток особистості, її ставлення до життя в цілому. Всі дослідження сходяться в головному: музика стимулює роботу мозку; за допомогою занять музикою, яка є найбільш абстрактним видом мистецтва, легше розвивати навички мислення, необхідні для будь-якої розумової діяльності. Музика – найкращий педагог, який змінює способи мислення, а не дає готові знання; вона вчить мислити. Ці висновки свідчать, що заняття музикою повинні обов'язково бути частиною навчально-виховного процесу у навчальних закладах, які охоплюють усі рівні системи освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
2. Баренбойм Л.А. Фортепианная педагогика. – М.: Классика – XXI, 2007. – 192 с.
3. Кирнарская Д.К. Психология специальных способностей. Музыкальные способности. – М.: Таланты – XXI век, 2004. – 496 с.
4. Коган Г.М. «У врат мастерства». – М., Музыка, 1969. – С. 15-130.
5. Менчинская Н.А. Проблемы умения и умственного развития школьника. // Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 220 с.
6. Педагогічна енциклопедія, - М.: Радянська енциклопедія, I т., 1964.
7. Топузов О. Інтелектуальний розвиток учнів у проблемному навчанні. // Рідна школа, № 11, 2006 – С. 6-8.
8. Цыпин Г.М. Обучение игре на фортепиано. – М.: Просвещение, 1984. – 167 с.

**ФУРСІК ЛАРИСА ІВАНІВНА,
МЕЛЬНИК ЛАРИСА ВІКТОРІВНА,
викладачі фортепіано
Луцького педагогічного коледжу**

РОЗВИТОК МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ МУЗИЧНО- ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ. КОНТАКТ ПЕДАГОГА ТА СТУДЕНТА

У статті розглядаються завдання та засоби розвитку музичних даних на уроках фортепіано у студентів коледжу відділу “Музична педагогіка та виховання”, їх творчого мислення, а також проблеми контакту студента та викладача.

Ключові слова: *музика, художній образ, творчість, індивідуальність, виконавські навички, здібності, музичне мислення, музична пам'ять, теоретичний аналіз, слухове сприйняття, читка з листа, інтерпретація, аплікатура, динаміка, тональність, техніка.*

Виховання і навчання студента-піаніста в музично-педагогічних закладах відбувається по-іншому, ніж у дитячих музичних школах. Адже вікові особливості зумовлюють необхідність у використанні індивідуалізованих засобів дії педагога. Студентам притаманні такі особливості сприйняття і розуміння художньо-образного переживання музики, які пов'язані з психологічними якостями пізнавання всього навколишнього середовища, що постійно змінюються. На даному етапі навчання все більше підключаються елементи контролю та усвідомлення суті творів, що вивчаються. Таким чином, поєднання емоційного і розумового сприйняття стає органічною потребою, яка спричинена не тільки віковими особливостями засвоєння музики, але й зі значними масштабами літератури, котра вивчається, її жанрово-стилістичної та піаністичної різноманітності.

Мета статті: розкриття методів та засобів виховання і розвитку музичного мислення студентів-піаністів, обґрунтування ролі важливості

контакту викладача та студента для ефективного процесу опрацювання музичних творів .

У багатьох студентів музично-педагогічних закладів з перших занять нерідко виявляються серйозні виконавські недоліки: формальне прочитання авторського нотного тексту без глибокого проникнення в образну суть музики, слабкий слуховий контроль власного виконання, темпо-ритмічна неорганізованість, випадкова педалізація, обмежене розуміння артикуляційних штрихів і лише зовнішньо успішне володіння технікою при неяскравості та безініціативності інтонування. Явно недостатня самостійність музичного мислення проявляється і при вивченні імітаційної поліфонії.

В інших студентів, які мають хороші емоційно-вольові та виконавські здібності, часто помічається своєрідна перенасиченість трактування творів. Особливо це проявляється в перебільшено швидких темпах, строкатості динаміки й агогічних нюансів, захопленості віртуозною стороною гри. Все це ще раз підкреслює необхідність своєчасного взаємопов'язаного розвитку музично-художніх і фортепіанно-технічних здібностей студента в умовах навчання його в музично-педагогічному закладі.

Багато студентів-першокурсників ЛПК починають навчання гри на інструменті, не маючи музичної підготовки. Тому наше завдання полягає в тому, щоб навчити їх розуміти мистецтво і володіти ним. Інакше кажучи, педагог повинен ввести студента у світ мистецтва, розбудити його творчість і “озброїти” виконавською технікою. Мета може бути досягнута тільки тоді, коли вихованець вивчає музичний твір і працює над спеціальними вправами, які розвивають ті чи інші сторони “апарату переживання” й “апарату втілення”. Робота над музичними творами сама по собі не є самоціллю. Кожне поставлене завдання повинно допомогти студенту набути нові якості виконавця.

Починаючи займатись зі студентом, викладач повинен в ще несформованій індивідуальності знайти риси його природньої естетичної спрямованості. Як цього досягнути? Необхідно постійно примушувати

студента експериментувати, пробувати, чи зазвучить твір краще, якщо він виконаний так чи інакше. Студент повинен знайти своє власне “я”, привчаючись до самотійності у виконанні, до глибокого творчого проникнення в художній образ музичного твору.

Музичне мислення виконавця в широкому розумінні слова – висока ступінь сприйняття образно-виражальної сторони музики, поєднаної з максимальним перетворенням внутрішньо почутого в реальне звучання на інструменті. Незалежно від здібностей студента перед педагогом постійно постає необхідність виховання таких компонентів музичного мислення, як мелодико-інтонаційне, ладо-гармонічне слухання, як відчуття музичної форми, ритмічної організації музичної тканини. Велике значення має музична пам'ять, як одна із найважливіших умов розвитку і накопичення внутрішніх музичних уявлень.

Завдання цілеспрямованого розвитку музичного мислення може бути виконане лише внаслідок пошуків найбільш ефективних засобів дії на студента в його роботі над виконавськими завданнями різної складності. Засобів цих досить багато. В них органічно взаємопов'язані цілісний виконавський показ, теоретичний і виконавський аналіз, образно-словесне розкриття характеру трактування, розшифровка авторських і редакційних ремарок в тексті. Часом зовсім незначні вказівки педагога до цілісного виконання студента значно змінюють характер твору, що інтерпретується. Поряд з виконавським показом помітне місце в методах роботи зі студентами посідає використання художньо-асоціативних форм дієвості, які допомагають у розкритті змісту творів, що вивчаються.

Яскравим прикладом виховання художнього образно-асоціативного мислення піаніста можуть слугувати слова К.Ігумнова і Г.Нейгауза про виконавський процес. К.Ігумнов не уявляв музику окремо від людських переживань, пов'язаних з реальним життям: “Необхідно, щоб твір, який виконується, знаходив віддуння в особистості виконавця... Не можна сказати, щоб я обов'язково уявляв собі програму твору... Це тільки якісь думки,

почуття, зіставлення, які допомагають викликати настрої, аналогічні тим, які хочеш передати за допомогою свого виконання” [2,66].

На прикладі фортепіанних мініатюр виникає потреба використання образно-словесних характеристик, які викликають конкретне емоційне відлуння в душі студента, активізуючи його уяву і наштовхують на пошуки звукових барв. У п'єсі “Скарга” О.Гречанінова з великою художньою конкретністю може бути виявлений емоційний стан поступового наростання тривоги.

Неможливо не згадати і про дію тонального забарвлення на розкриття образного смислу музики. Психологічно тонко розкриває Г.Нейгауз музично-образний підтекст тональних фарб творів: “Мені здається, що тональності, в яких написані ті чи інші твори, далеко не випадкові, що вони історично обумовлені, натурально розвивались, підпорядковуючись таємним естетичним законам, набули своєї символіки, свого смислу, значення, спрямованості...” [4,218].

Кожен музикант пам'ятає, що Л.Бетховен майже завжди звертався до тональності с-moll, коли він музично втілював драматичні образи. Й.Бах користувався тональністю f-moll для відображення глибокого релігійного почуття. Яскраво асоціюються прозорі звучання в С-dur з картиною ранкового спокою в п'єсі “Ранок”, тв.68 С.Прокоф'єва. Сумним g-moll охарактеризовані ліричні переживання в п'єсах “Сльоза” М.Мусоргського, “Сумна пісенька” В.Каліннікова.

Дієвим засобом, що проникає в сферу виховання музичної уяви студента, є відомий вислів “як би” В.Станіславського. В деяких випадках – це придумування програм, які активізують творче сприйняття студентів. Особливо велика роль “як би” у використанні асоціацій з тембральними фарбами різних жанрів музичного мистецтва (камерною, симфонічною, хоровою музикою). Воно є дієвим художнім стимулятором, який породжує в творчій фантазії студента нові образні уявлення і пошуки нових звукових засобів виконання.

Висвітлюючи питання розвитку музичного мислення, необхідно зупинитись і на використанні теоретичного аналізу. Аналіз може бути різним – архітектонічний, гармонічний, поліфонічний, лінійно-мелодичний. Але кожен із видів аналізу твору, що вивчається, призводить до цілісного аналізу, який поєднує в собі елементи теоретичного, образно-змістовного і виконавського аналізу.

Значне місце в накопиченні музично-образних уявлень посідають слухові сприйняття. Збільшення масштабів творів, велике розмаїття метро-ритмічних, гармонічних зв'язків в різних пластах музичної тканини викликають необхідність розвитку “довгого” горизонтального слухання. Поступово в процесі навчання у студента відпрацьовується внутрішнє чуття характеру музики навіть при зоровому прочитанні нотного тексту. Чим скоріше налагоджується контакт між внутрішньо почутим і його відтворенням, тим простіше й активніше освоюється музичний твір.

Починається робота над твором із ознайомлення з ним. Ознайомлення – це ескізне уявлення про образний зміст, контури форми, виражальні елементи музичної мови. Для всіх студентів в процесі самостійного ознайомлення з твором корисно прослухати у виконанні педагога додатковий матеріал, – твори того ж автора, близькі за образним строем і за музичною формою до тих, що вивчаються. Поряд із прослуховуванням корисно проводити зі студентом бесіду, в якій він в словесній формі висловив би своє розуміння музичною літератури.

Успіх процесу ознайомлення з твором значною мірою залежить від розвинутої навички читки з листа. Таким чином, завданням педагога є вибір комплексу засобів, які допоможуть розвивати ці вміння. Тут іде мова про цілеспрямований підбір репертуару і допоміжні засоби, які активізують читку. Елементарні вимоги до фактури творів: прозора гомофонно-гармонічна структура, однорідний ритмічний малюнок, мелодія, яка легко сприймається внутрішнім слухом, повільні, середні темпи, тональності з невеликою кількістю ключових знаків, зручний фортепіанний виклад.

Надаючи великого значення аплікатурної орієнтації в розвитку навичок читки з листа, слід в кожному творі, що читається, спрямовувати увагу студента на розпізнання і виконавське відчуття логіки аплікатурних прийомів. При читці позиційних мелодичних фігур необхідно формувати вміння швидко орієнтуватися в розміщенні пальців, виходячи із захоплення крайніми пальцями обрамлюючих звуків всієї побудови, загострити увагу на збереженні одного типу аплікатурної формули у споріднених фактурах.

Після з'ясування змістових і структурних особливостей твору настає етап роботи щодо його розучування. Студент приступає до розчленування всього твору або його великих частин на окремі частини, з яких і починається їх детальне опрацювання. Але бажано користуватися дрібним членуванням мінімально, бо це занадто дрібнить музичну тканину твору.

При розучуванні музичного твору велике значення має раціональний підхід студента до окремих типових технічних фігур і до оволодіння складними або малозручними епізодами фактури. Важливу роль в опануванні студентом засобів засвоєння технічних прийомів відіграє показ педагога, спрямований на подолання рухомо-технічних труднощів із одночасним художнім оформленням звучання. Педагог, контролюючи свої рухові відчуття, знаходить шляхи роботи над тими технічними труднощами, з якими він сам не відразу може впоратися.

Підкреслюючи значення самопідготовки викладача для успішної роботи зі студентом над технікою, С.Фейнберг вказує, що “уважний аналіз своїх власних технічних прийомів... є суттєвою, якщо не основною запорукою плідних педагогічних занять. Від уважності... спостережень педагога за своєю грою... залежать успіхи учнів... Допустивши помилку при аналізі власних рухів, педагог навряд чи може допомогти учневі хорошою порадою або поясненням” [6,249].

Після скрупульозної роботи над розучуванням твору у спілкуванні педагога зі студентом настає найбільш відповідальний етап, який однаковою мірою підсумовує результат діяльності кожного із них, - підготовка до виступу

на естраді і сам виступ. Підготовка відбувається як у процесі класних занять, так і на передконцертних репетиціях в залі. Головним завданням передестрадної репетиції є стимулювання захопленості студента художньою стороною виконання. Не потрібно зупинятись на випадкових неточностях або технічних погрішностях виконання. І тут девіз В.Станіславського – “хвилювання не за себе, а хвилювання в образі” - ще раз підкреслює необхідність активізації творчого настрою студента на глибоке переживання музики, що виконується.

Разом з тим не можна не відзначити й іншу сторону хвилювання – той панічний стан студента на естраді, при якому ніби паралізується його музична пам'ять. У таких випадках, особливо для занадто вразливих студентів, необхідно використати рішучу вольову протидію педагога, яка би повністю відволікала вихованця від сумнівів в тексті, аналізі деталей твору, нерішучості в своїх силах.

Заняття музикою – це творчий процес. Все, чому викладач хоче навчити свого вихованця, слід не диктувати, а разом, спільно ніби знаходити знову, прилучаючи студента до активної співпраці. Студент повинен відчувати, що педагог спілкується з ним як з рівним, розмірковує сам і враховує його думки. Тоді у вихованця з'являється необхідність у переосмисленні, своєрідній переробці всієї інформації, яка відбувається в художній і піаністичній сферах. Для студента настає період пошуків і подальших рішень, спрямованих на критичне оцінювання отриманої інформації відносно до своїх виконавських установок. Студент все більше прилучається до атмосфери музики, і намагання її пізнавати, вивчати безперервно росте. Це залежить від багатьох умов, серед яких не останнє місце займає особистість викладача і вміння його контактування зі студентом. Якщо педагог, показуючи просту пісеньку, сам піддається її впливу, вміє захопитися її настроєм, йому набагато простіше передати цей настрій і натхнення студенту. Таке спільне переживання музики – найважливіший контакт, який найчастіше буває вирішальним для успіхів студента в подальшому навчанні музики. Цей музичний контакт студента та

викладача сприяє появі ініціативи у першого, тобто бажання самому виконати твір, намагались розкрити настрій і суть музики – все те, що студента надихнуло і схвилювало в ній.

Прилучення до музики поза межами навчального закладу повинно повсякчас стимулюватись викладачем спеціального інструменту. Тут можуть бути рекомендовані різні форми: відвідування сольних, симфонічних і камерних концертів, відкритих виступів найкращих учнів музичних шкіл міста та студентів ВНЗ, виступів товаришів по навчанню.

В умовах праці зі студентами-піаністами одним із найважливіших завдань викладача є потреба скурпульозного вивчення ним індивідуальних даних і їх проявів у виконавському навчанні кожного вихованця. Розкриття індивідуальності є довготривалим, послідовним процесом спостережень, практичних перевірок різних сторін роботи студента над виконавським розумінням твору. Дуже важливо зрозуміти, як він орієнтується в засвоєнні окремих жанрів літератури, піаністичних і звукових труднощах твору, наскільки самостійно він може прочитати твори різноманітного характеру, різної структури та піаністичної складності, наскільки успішно формуються у нього окремі складні виконавські навички, зокрема володіння інтонаційною виразністю звучання, динамічним та агогічним нюансуванням, ритмо-темповою зображальністю, гнучкістю та рухливістю виконання пасажів.

У розпізнанні всього комплексу індивідуальності студента слід мати на увазі не тільки його піаністичні здібності, але і його риси, які проявляються при оволодінні знаннями із загальноосвітніх дисциплін. Потрібно враховувати і характер сприймання студентом окремих видів немuzичного мистецтва – живопису, скульптури, архітектури, тому що в цьому віці таке більш широке проникнення в різні області культури збагачує музичний світогляд студента, його виконавську ініціативу. Спостереження викладача повинні спрямовуватись також і на психологічні особливості вихованця, а саме: характер уваги і вольових якостей, працелюбність і організованість в роботі, швидкість і точність реагування на поставлені завдання, рівень самостійності.

Після виступу педагог і студент вступають в нову фазу спілкування. У бесіді зі студентом викладач виявляє його ставлення до виконаної програми. Часто студенти надто критично оцінюють свою гру, перебільшуючи погрішності в окремих елементах виконання (ритмі, педалізації, техніці), випускаючи з уваги питання художньої цілісності інтерпретації. Педагог, сидячи за інструментом, підкреслює творчі успіхи в грі студента, відзначає недоліки, пояснює, на що слід звернути увагу в подальшій роботі.

Рівень майстерності педагога й успіхи у розвитку студента найбільш яскраво проявляються в їх спільній роботі над музичним твором. Контакт педагога зі студентом в художньо-творчій, особистісній, музично-пізнавальній, навчально-виховній сферах проявляється тим повніше, чим більш захоплено і спрямовано для себе вони розкривають і пізнають художню та інструментальну сторони творів. Чим раніше студент осмислить і уявить собі образний зміст твору, шляхи і прийоми роботи над подоланням звукових та технічних труднощів, тим успішніше буде розвиватись його художня і виконавська самостійність.

У викладанні слід відзначити такі важливі сторони як виконавська підготовка викладача, володіння різноманітними видами аналізу самого твору і методів його засвоєння студентом, вміння своєчасно виявити головний напрямок в розвитку виконавської індивідуальності вихованця, систематичне керівництво роботою студента над найбільш складними вміннями і навичками, постійне розширення педагогічного репертуару.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кашкадамова Н.В. Мистецтво виконання музики на клавішно-струнних інструментах. СМТ «Астон». – Тернопіль, 1998. – с. 256-261.
2. Майстри радянської піаністичної школи. «Музика» М., 1954. – с. 66.
3. Міліч Б.М. Виховання учня-піаніста. «Музична Україна».К.,1982. – с. 8-10, с. 20-24.
4. Нейгауз Г.Г. Про мистецтво фортепіанної гри. «Музика» Вид. 2-е. М.,1961. – с. 218.
5. Тімакін Є. Виховання піаніста. «Радянський композитор» М., 1984.
6. Фейнберг С.Є. Піанізм як мистецтво. «Музика» Вид. 2-е. М., 1969. – с. 249.

ГЛОТОВ ВАЛЕРІЙ ФЕДОРОВИЧ,
викладач по класу баяна
Луцького педагогічного коледжу

РОЛЬ АНСАМБЛЕВОЇ ГРИ У ФОРМУВАННІ ПОЗИТИВНИХ ЯКОСТЕЙ ВИКОНАВЦЯ-БАЯНІСТА

У статті розглядаються окремі аспекти підготовки майбутніх педагогів-музикантів засобами гри в ансамблі.

***Ключові слова:** ансамблева гра, професійні якості, фокусування слуху, інтерпретація музичного твору, камерний ансамбль.*

У період національного відродження, гуманізації вищої та середньої освіти, важливе значення набуває проблема підготовки висококваліфікованого педагога-музиканта. Суспільство зацікавлене в тому, щоб майбутній учитель був сумлінним, умів психологічно обґрунтовано навчити та виховувати дітей, добре володів своїм фахом. Одним з основних чинників у системі освіти спеціалістів - музикантів є інструментальна підготовка. Власне виконання музичних творів діє безпосередньо на музичний розвиток школяра. Отже, музичний інструмент в практичній діяльності вчителя музики є незамінним помічником.

Для успішної роботи в закладах освіти студенти-інструменталісти повинні засвоїти ряд виконавських навичок:

1. вільно володіти інструментом;
2. вміти читати з аркуша, транспонувати;
3. вміти акомпанувати.

Крім того виконавська майстерність залежить від професійного спрямування, від якості підготовки і великої працездатності студента.

Одним з засобів у формуванні позитивних якостей виконавця-баяніста може бути гра в ансамблі. Ансамблеве виконання виховує гармонічний і поліфонічний слух, вміння швидко читати ноти, розвиває реакцію, спостережливість, вміння критично оцінювати власне виконання.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні використання ансамблевої гри, як засобу у формуванні позитивних якостей виконавця-баяніста, майбутнього вчителя музики.

Ансамблева гра відрізняється від сольної насамперед тим, що загальний план, і всі деталі інтерпретації є плодом роздумів і творчої фантазії не одного, а декількох виконавців і реалізують вони їхніми спільними зусиллями.

Процес визрівання художнього задуму і процес його втілення в конкретних звукових образах у ансамбіста і соліста різні. Якщо баяніст-солоїст може відтворити звучання п'єси в цілому, то баяніст-ансамбліст - тільки звучання своєї партії. Причому знання партії, навіть чудове, не робить баяніста партнером. Він стає ним лише в процесі спільної роботи з іншим учасником (чи учасниками) ансамблю. При спільному музичному виконанні однаково необхідні і вміння захопити партнера своїм задумом, передати йому своє бачення музичних образів, і вміння захопитись задумом партнера, зрозуміти його побажання, прийняти їх, вжитись в них [4, 13].

Особливе виховне значення має робота в камерному ансамблі для баяністів, так як музиканти інших спеціальностей, окрім вдосконалення в грі на своєму інструменті (домрі, скрипці, духових інструментах), з дитячих років систематично зустрічаються в оркестровому класі, звикаючи до колективної праці, до почуття загальної відповідальності, баяністи ж оволодівають своєю майстерністю в умовах індивідуальних занять, і звикають до них, як до єдиної можливої форми роботи.

В музичному ансамблі спілкування можливе лише за умови ясного та узгодженого розуміння всіма його учасниками різнобічних зв'язків окремих партій та вміння підпорядковувати своє виконання досягненню спільної мети [4,18].

Баяніст-солоїст звик слухати себе і тільки себе, баяніст-ансамбліст мусить відмовитися від звичного для соліста фокусування слуху - звучання його інструмента залежить тепер вже не тільки від нього, але й від звучання інших інструментів ансамблю; слухач сприймає його тепер як частину цілого [2,

41]. В ансамблі баяніст відразу відчуває, як зросла різноманітність барв, його охоплює радісне натхнення.

Технічно грамотне ансамблеве виконання передбачає:

1. Синхронне звучання всіх партій (єдність темпу і ритму партнерів).
2. Врівноваженість в силі звучання всіх партій (єдність динаміки).
3. Узгодженість штрихів всіх партій (єдність прийомів, фразування).

Виконати ці технічні вимоги може лише музикант, що має добре

розвинене вміння слухати загальне звучання ансамблю. Справа не тільки у взаємному “прислуханні” партнерів одне до одного і ясному розумінні функції кожної партії в створенні художнього цілого, а в органічному і безперервному слуханні загального звучання в процесі виконання.

Слухати себе, партнера - це прояв різної настроєності уваги. Ансамбліст мусить мати необхідну вправність у швидкій зміні фокусування слуху; але ще важливіше - вміння слухати ансамбль і, лишень в межах необхідного контроль, - себе в ансамблі, партнера в ансамблі.

Важливість ролі ансамблю баяністів у формуванні позитивних якостей баяністів-виконавців підкреслювали у своїх методичних роботах А. Мірек, Е. Максимов, Н. Лисенко, М. Різоль.

Гра в ансамблі вимагає від кожного учасника серйозного перегляду звичних уявлень про силу і тембр звучання.

Динаміка ансамблю завжди ширша і багатша від динаміки сольного виконання. Баян в поєднанні з іншими інструментами отримує додаткову силу й різноманітність звучання [3,162].

Поєднання різнохарактерних штрихів в ансамблевій музиці створюють особливу багатшарову фактуру звучання.

Взаєморозуміння і злагода лежить в основі створення єдиного плану інтерпретації. При втіленні колективно створеної інтерпретації поняття

“виконавське творче переживання” трансформується в споріднене з ним, але зовсім не тотожне поняття “творче співпереживання виконавців”. Природне і яскраве співпереживання виникає як результат постійного і всебічного контакту партнерів, їх гнучкої взаємодії і спілкування в процесі виконання.

Відомий український фахівець-баяніст професор Київської консерваторії, засновник і керівник квартету баяністів М.І.Різолі так висловив своє ставлення до гри в ансамблі – “Єдність художніх намірів, єдність емоційного відгуку на те, що виконується, натхнене виконання всіх - саме це є мистецтво ансамблю” [4, 13].

Ансамблева гра якнайкраще розвиває ансамблеві навички в студента-баяніста: дисциплінує ритміку (вчить рахувати паузи, “порожні” такти, вчасно вступати); допомагає долати такі недоліки, як невміння тримати один темп, в'ялий чи занадто чеканий ритм; розвиває тонкість “ритмічного слуху”. Ансамблева гра вдосконалює вміння читати з листа. Дуже важливим є те, що ансамблева гра навчає слухати партнера, вести з ним діалог - вчасно подавати репліки і вчасно поступатись. Адже в побудові музичного діалога є свої характерні особливості.

Слухаючи, партнер рідко “замовкає” сам. Дуже поширеним в музиці є прийом імітації. В ансамблевій п'єсі музичний діалог може бути побудований на співставленні двох 2-х самостійних мелодичних ліній. В деяких музичних епізодах чергування реплік відбувається в одному емоційному потоці: короткі мотиви доповнюють один одного, розвивають розповідь, нагнітають драматичне напруження. Є й інші особливості.

Тобто партнери в ансамблі спілкуються в різних музичних ситуаціях, і фразування виконання, і загальний динамічний план в тому чи іншому випадку цілком визначаються спільним задумом виконавців. Тут складна система взаємовідносин головного і другорядного. Ансамблева гра навчає слухового (а не пальцевого) музичного мислення. Ансамблева гра навчає розумовій і слуховій диференціації фактури з точки зору “головного і другорядного”.

Отже, гра в ансамблі виховує у виконавців-баяністів цілий ряд необхідних професійних якостей:

1. дисциплінує ритмічне виконання;
2. надає відчуття потрібного темпу;
3. сприяє розвитку мелодичного, поліфонічного, гармонічного і тембрального слуху;
4. виробляє впевненість, допомагає досягти стабільності при виконанні.

Студенти-баяністи педагогічного коледжу, які брали участь у роботі ансамблю баяністів помітно покращували свої професійні якості. І це зрозуміло. Адже менш яскраві виконавці підтягуються до рівня сильніших, які завжди є в колективі, ще й за рахунок виховання таких якостей, як взаєморозуміння, взаємоповага, відчуття колективізму.

Ансамблеві заняття - одна із важливих сторін в музичній освіті. Вивчення камерного репертуару сприяє вихованню у молодого виконавця тонкого і різностороннього почуття звукового колориту, є одним із наймогутніших засобів для розвитку музичного смаку, розуміння. Зокрема, розуміння образної природи музично-виразових засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мирек А. Из истории аккордеона и баяна. - М.: Издательство Музыка, 1967. – 194 с.
2. Лысенко Н.Т. Квартет баянистов Киевской государственной филармонии. - К.: "Музична Україна", 1979. – 93 с.
3. Максимов Е. Ансамбли и оркестры гармоник. - М.: Всесоюзное издательство Советский композитор, 1979. - 174 с.
4. Ризоль Н. И. Очерки о работе в ансамбле баянистов. - М.: "Советский композитор", 1986. – 220 с.

ГНАТЮК ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ,

викладач по класу баяна

Луцького педагогічного коледжу

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Стаття приурочена проблемі формування морально-духовних цінностей особистості засобами мистецтв. Розглядаючи теоретичні аспекти духовно-морального виховання автор використовує власний досвід.

Ключові слова. *Цінності, духовність, мораль, особистість, засоби мистецтва.*

Морально-духовна вихованість особистості нині виступає пріоритетною метою всієї освітньої системи. Всі соціальні інституції, які причетні до процесу виховання у широкому розумінні цього слова, мають орієнтуватися на поетапно-часову специфіку морально-духовного зростання людини.

Гармонійно поєднане духовне і раціональне у виховному процесі є запорукою збереження й розвитку душі людини, її особистісних Богом даних здібностей, її гармонійного перебування у стосунках з іншими людьми і світом.

Духовність - основоположна умова для розвитку творчої ініціативної особистості. Але при реалізації цього потенціалу корисна не будь-яка духовність, а така, здобутки якої відповідають критеріям моральності. Виражається моральність на індивідуальному рівні в світоглядній добротності, а на соціальному рівні - в альтруїзмі.

Сьогодні хвиля суспільного оновлення пробуджує наш народ, видозмінює, збагачує його духовність. Непросто опановуються нові форми життя в політиці, економіці, культурі. Триває процес становлення незалежної України, консолідації української нації, збагачення її культури, мови, відновлюються українські народні звичаї, традиції, обряди.

Мета нашої статті розкрити процес формування морально-духовних цінностей особистості та обґрунтувати вплив засобів мистецтва на даний процес.

Філософський аналіз проблеми свідчить про те, що ще античні філософи вбачали ядро духовності та духовних потреб особистості в пізнанні Істини (Арістотель, Платон, Сократ). Духовний світ людини глибоко осягнутий у „філософії серця“ Сковороди Г.С., який розумів „духовність“ через релігійне забарвлення та звернення людини через Любов серця - внутрішнього світу людини до Бога. „Філософія серця“ знайшла своє продовження в релігійно-моральній концепції Юркевича Г.Д., де серце - субстанційна основа людської суті, духовно-матеріальне джерело її діяльності. У філософській етиці кінця XIX-початку XX ст. (Лосев О.Ф., Бердяев М.О., Соловйов В.С.) поняття „духовність“ трактується як поведінковий аспект особистості. Сучасний філософ Комарова А.І., дослідивши духовний розвиток суспільства на основі методології системного аналізу, вважає, що цілеспрямоване підвищення рівня духовності суспільства та вдосконалення естетичної культури являє собою не самоціль, а необхідну умову формування гармонійної особистості, подальшого зміцнення матеріальних і духовних основ життя, подолання негативних явищ. Кримський С.Б. зауважує, що духовність - „не тотожна духовному життю суспільства. Вона виступає як засіб самобудови особи і конституюється у вигляді покликання її носія... Духовність пов'язана з вибором свого власного образу, своєї долі та ролі...“ [3].

Значну увагу духовній сутності, без якої немає людяності, почуття честі і гідності, приділяв Сухомлинський В.О., наголошуючи, що відсутність духовності призводить до „порожнечі душі“ [7, 269-284].

У сучасних наукових психолого-педагогічних дослідженнях (Бех І.Д., Богуш А.М, Гончаренко С.У., Зязюн І.А., Масол Л.М., Падалка Г.М., Рудницька О.П, Фіцула М.М.) розглядаються й аналізуються теоретичні засади виховання морально-духовних потреб сучасних школярів.

Дотримуючись поглядів і переконань вищезгаданих авторів, ми вважаємо, що духовність - це внутрішня сутність, справжнє „Я” людини, яка розвивається через світоглядну позицію особистості, її розуміння вищого сенсу життя, здатність до співпереживання, постійної "внутрішньої роботи" над своїми моральними якостями, прагнення до активної життєтворчої діяльності в удосконаленні навколишнього світу за законами Істини, Добра та Краси. Ми також повністю погоджуємось з поглядами Беха І.Д., Тюріної Т.В., Щербань П.М. щодо шляхів вирішення цієї складної та актуальної для сьогодення проблеми. Бех І.Д. вважає, що духовність передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі і зосередженість на моральній культурі людства. Цілі та наміри духовно зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію вищого критерію орієнтування в світі й опори для особистісного самовизначення. Така особистість активно використовує їх для розв'язання не побутових, а насамперед, смисложиттєвих проблем, пов'язаних з "вічними питаннями" людського існування [1, с.124].

Незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує на хвилях народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця з українською землею. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка й Чайковський, Барток і Стравінський звертались у своїй творчості до українських мелодій.

Однією з найважливіших проблем, що стоять нині перед українським суспільством, є проблема його духовно-моральних прагнень, одна з фундаментальних і найскладніших, гостродискусійних проблем цілої низки наук, що їх об'єктом є духовність народу. Йдеться, зокрема, про оцінне ставлення людини до навколишнього світу, до мистецтва. Не можна не бачити, що люди стають жорстокішими, прагматичнішими, дедалі більше віддаляються від кращих зразків світового й вітчизняного мистецтва.

Ми живемо і творимо в час воістину історичний. Суспільні процеси змушують усіх нас звернутися до своєї минувшини, збагнути шкідливість

насаджуваної колишньою системою псевдодуховності, яка знищувала національні віковічні традиції.

Важливою гранню утвердження національної культури, її відродження є звернення до духовних джерел народної культури, з якої витікає могутня ріка національної самосвідомості.

Тому важливою умовою оновлення нашого суспільства, його гуманізації і морального піднесення є виховання в молоді естетичного інтересу до національної культури, втіленої в наукових знаннях, народних традиціях, у нормах повсякденної поведінки.

Проблеми морально-духовного виховання сучасної молоді, формування її світогляду, інтересів, смаків, переконань, почуттів хвилюють усіх, хто небайдужий до її майбутньої долі, яка визначатиме обличчя нашого суспільства.

Розв'язання цих завдань неможливе без різнобічного розвитку культури почуттів сучасної людини. Перекоси у формуванні абстрактно-логічних способів мислення, які багато років домінували в школі, призвели до спрощення, примітивізму в емоційному житті, девальвації художніх цінностей у свідомості певної частини молоді, "деградація духу", що і визначає сьогодні духовне життя людини. Повернення до гуманістичних основ у вихованні потребує творчої особистості.

У художньо-естетичних цінностях людина знаходить джерело духовного збагачення, морального вдосконалення, співпереживання, розвиток творчих сил і здібностей. У плідному спілкуванні з мистецтвом вона набуває досвіду, що ушляхетнює важливі напрями діяльності сучасної молоді, створює умови для всебічного використання нею можливостей художньої культури, що виховують і розвивають особистість.

Естетичне ставлення людини до дійсності є одним з важливих стимулів її поведінки. Це ставлення детермінується тим, що саме людина вважає прекрасним або ж потворним, з чого сміється і чому співчуває. Звідси й дієвість виховної ролі мистецтва. Духовно збагачуючи людину, мистецтво

породжує в ній піднесені почуття, сприяє пробудженню і розвитку її художніх здібностей. Художній твір виступає носієм естетичної інформації у найбільш концентрованому вигляді. Засвоюючи мистецтво, особистість пізнає моральні, естетичні цінності, які закладено в творі. Своєрідність естетичної інформації полягає в тому, що вона не може бути зафіксована в постійних формах, законах і засвоєна людиною раз і назавжди. Вона постійно змінюється, розширюється, збагачується. Кожна зустріч навіть з відомим твором змінює рівень знань людини, збагачує її досвід, поглиблює почуття, підвищує ступінь естетичного розвитку, дає змогу відкривати нове в невідомому. В цьому й полягає пробудження в людині творчої наснаги, почуття нового. У повторних, багаторазових зустрічах з визначними творами людина й сама помічає зміни в собі.

Пізнання духовних цінностей, вироблення особистісних новацій у ставленні до різних реалій життя не тільки потребує роботи апарату пізнання молоді, а й чимало видозмінює в їхній психіці, здібностях, передусім в емоційній сфері. Однак цей процес є ефективним лише за умови, якщо педагогові вдається захопити студентів живим, справжнім мистецтвом, якщо на заняттях не просто вивчається той чи інший художній твір чи напрям в мистецтві (з мистецтвознавчим чи психолого-соціологічним "акцентом"), а й забезпечується проникнення в емоційну атмосферу художніх творів, причому не абстрактно-аналітичне з точки зору стороннього спостерігача, а схвильоване, пристрасне, засноване на дії психологічних механізмів почуття і співпереживання.

З цих позицій найефективнішим компонентом системи духовно-морального виховання студентів є організація роботи на основі художньо-естетичних комплексів, у процесі вивчення яких студентти матимуть змогу глибоко і всебічно пізнати естетичну сутність мистецтва і навколишнього світу.

Специфічність художньо-естетичного комплексу пояснюється своєрідністю естетичного сприйняття студентами музики, літератури,

образотворчого мистецтва. Складність сприйняття музичних творів студентами полягає в тому, що музичний образ - це передусім вираження безпосередніх почуттів, переживань, настроїв, що передаються інтонаційно-образною формою, яку неможливо втілити ні в словах, ні перекласти на мову конкретних понять. Особливість сприйняття музики полягає в умінні слухати красу співзвуччя, його виразність, проїнятися настроєм, почуттями, думками автора. Духовне сприйняття музики - це процес, у якому присутні як пізнавальні, так і емоційні елементи.

Емоційність - один з необхідних компонентів сприйняття, проте не менш важливі й знання про виражальні музичні засоби (мелодію, темп, ритм, характер звучання тощо), добуті під час відповідно організованого спілкування студентів з музикою, цілеспрямованого ознайомлення їх з найрізноманітнішими жанрами музичного мистецтва.

Навчально-виховна практика свідчить, що естетичне сприйняття студентами музики тим сильніше, чим більше виникає асоціацій у їхній свідомості. Асоціації й образи безперервно з'являються у процесі сприймання музичних творів. Будучи похідними від емоцій, які виникають у слухача, вони, в свою чергу, впливають на їхню інтенсивність, забарвлення, глибину, стають первинним почуттєвим матеріалом для створення суб'єктивного музичного образу. При цьому, музика асоціюється не з яскраво усвідомлюваними, чітко видимими, відчутними образами-уявленнями, а з невиразними комплексними відчуттями, часто емоційного характеру, які не встигають піднятися до рівня усвідомлення. І лише під час наступного самоаналізу ці приховані компоненти сприймання можуть набувати форми наочного уявлення, образного метафоричного визначення.

Отже, прилучити студентів до музики допомагають "суміжні" види мистецтва - література, образотворче мистецтво, кіно, театр.

Специфіка сприйняття творів образотворчого мистецтва знаходить свій вияв в органічному поєднанні почуттєвого (виникнення зорового образу) і заснованого на зоровій оцінці раціонального, творчого осмислення сутності

зображених художником явищ, створених ним образів. Важливо не тільки безпосередньо сприймати конкретний зоровий образ у сукупності зображальних засобів, а й зрозуміти ставлення до нього митця, досягнути художню сутність твору, одержати естетичну насолоду від нього.

В Луцькому педагогічному коледжі проводиться значна робота з проблеми формування духовно-моральних цінностей особистості студентів через створення художніх колективів на всіх відділеннях. Успішно працюють в коледжі хорові колективи, хореографічні, інструментальний ансамбль, колектив декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Автор статті є керівником творчих проєктів, робота яких спрямована на розвиток креативності студентів. Приймаючи участь в проєктах студенти проявляють творчість, набуті знання та вміння.

Таким чином, сьогодні освіта й виховання часто реалізуються як два незалежних один від одного процеси: пошук моделі нової школи, тобто нової системи загальної освіти, і пошук системи духовно-морального виховання студентів. У зв'язку з цим одним з основних завдань української національної школи є формування естетичних інтересів, виховання духовної культури студентів, які повинні вміти творчо мислити, оцінювати різні життєві ситуації, відповідально ставитись до себе і результатів своєї праці, адже в Законі про освіту, прийнятому парламентом України, йдеться про те, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості, як найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу. Досягнення цієї мети неможливе без створення умов для самовизначення кожної молодої людини, усвідомлення нею себе як частини світу, як представника людства та своєї нації. Пророчими стали слова великого педагога В.О.Сухомлинського "Світ вступає в століття людини". Він прекрасно розумів, що саме від розвиненості духовності та моральності кожної особистості буде залежати доля держави, нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Духовні цінності розвитку особистості // Педагогіка і психолог - №2 – 1997 с.3-12.
2. Беланова Р. Стан духовного розвитку особистості на зламі віків // Рідна школа. – 2001. № 3. –с.29-33.
3. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання // Виховання і культура. – 2001. - № 1 – С. 5-8
4. Лихачев А. Воспитание и духовность // Педагогіка. -2001. -№ 3. – с.33-36.
5. Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття //Педагогіка і психологія – №1 -2003. с. 6-16.
6. Тюріна Т.Г. Духовне виховання та самовиховання цілісної людини // Педагогіка і психологія. - № 2. -1999. –с.99-106.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Збірник

науково-методичних праць

викладачів та студентів Луцького педагогічного коледжу

Редакційна колегія: *Бойчук П.М.*

Луцюк А.М.

Гузенко О.А.

Технічні редактори: *Аханова А.В.*

Боремчук М.М.

Комп'ютерна верстка: *Боремчук М.М.*

Підписано до друку 16.02.2009. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Обл.-вид. арк. 13,1. Ум. друк. арк. 16,7

Тираж 60.

Видавництво “Луцький педагогічний коледж”

43010 м. Луцьк, пр. Волі, 36. тел. 4-81-50

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавничої справи

ВЛн №44 від 06.11.2008

Палітурні роботи “ВАТ Волинська обласна друкарня”

43010 м. Луцьк, пр. Волі, 27.

Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 1350 від 13.05.2003 р.

З-41 Збірник науково-методичних праць викладачів та студентів Луцького педагогічного коледжу (Випуск 2). – Луцьк: Луцький педагогічний коледж, 2009. – 288с.

ISBN 978-966-361-365-9

Збірник узагальнює досвід та результати науково-дослідницької методичної роботи викладачів Луцького педагогічного коледжу.

Збірник містить також статті студентів, що відображають особливості професійного становлення майбутніх педагогів.

УДК 37.013 (08)

ББК 74 я 43